

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Kunstiajaloo osakond

Sireli Ruusmaa

**1905.AASTAL PÕLENUD MÕISAD: KADUNUD ARHITEKTUURIPÄRAND JA
SELLE TAASTAMINE**

Magistritöö

Juhendaja : professor Juhan Maiste

Tartu 2019

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Mõisaarhitektuur ajas. Tõusu ja langusperioodid	9
2. 1905.aasta revolutsioon. Ajalooline taust	13
3. 1905.aastal põletatud mõisate arv	19
4. Maakondlikud eripärad	
4.1 Harjumaa	23
4.2 Läänemaa	28
4.3 Järvamaa	33
4.4 Pärnumaa	34
5. Peahoonete taastamine	
5.1 Taastamata jäetud mõisad	37
5.2 Taastatud esialgses väliskujus	42
5.3 Uues ilmes üles ehitatud mõisad	48
5.4 Taastatud muudetul kujul	57
Kokkuvõte	71
Summary	75
Kasutatud kirjandus ja allikad	79
Lisad	
Lisa 1. Kaart	88
Lisa 2. Fotokogu.....	90

Sissejuhatus

1905.aasta Vene revolutsioon jättis sügava jälje ka Eesti ja Baltimaade ajalukku. Poliitiliste ja sotsiaalsete muutuste foonil oli sellel sügav mõju ka mõisakultuurile, tuues kaasa ühe aastasadu valitsenud võimu ja paradigma languse ning teise tõusu, mille tulemusena astus ajaloo suurele lavale uus rahvas ja rahvuskultuur. Ehkki lõplike muutusteni ja uute rahvusriikide sünnini kulus veel aastaid, oli alanud protsess, mille radikaalsete tagajärgedega tuli paratamatult arvestada. Üheks revolutsiooni ajendiks oli suhtumine mõisate omanikesse, mistõttu 1905.aasta revolutsioon jättis maha hulgaliselt paljaks riisunud ja kas täielikult või osaliselt hävinud mõisaid. Põletatud mõisad sundisid mõisnikke järele mõtlema ka selle üle, mida hakata peale oma perekonna hävinud kodu müüridega. 1905.aasta oli murdepunktiks, millest tahapoole jäid kolonisatsiooni käigus 19. sajandil välja kujunenud traditsiooniline "Balti vaikeluna" tuntud eriilmeline ühiskonna korraldus ning ettepoole tulevik, mis ähvardas purustada seni valitsenud konservatiivsed vaimu ja võimusuhted.

Tegemist oli sündmustega, mis tagant järele hinnates tõstavad esile mitmeid seni vähe valgustatud või koguni senistest käsitlustest kõrvale jäänud fakte ja probleeme. Kõigest mõnede loetud päevade jooksul hävitati kas osaliselt või täielikult suur osa meie siinsest mõisaarhitektuuri pärandist. Lühikese aja jooksul rüüstati umbes 120 mõisat ja neist umbes pooled ka põletati. Rüüstatud mõisate puhul mitte ainult ei lõhutud mõisaid nii seest kui väljast, vaid varastati ka kõike, mis vähegi väärtuslik. Veelgi suuremat kahju tekitati mõisatele, mis põlema süüdati. Kõik see on meie kaotatud arhitektuuripärand. Järgnevatel aastate jooksul küll taastati suurem osa põlenud mõisatest, kuid mitte kõik. Ka need mõisad, mis taastati, ei saanud alati tagasi oma algupärasest välimusest ning suurem osa taastatust ei ole enam originaal. Seega taastatud või ei, suur osa arhitektuuripärandist jääb igavesti kaotatuks.

Antud uurimustöö põhieesmärgiks on saada selgem ülevaade sellest, kui palju 1905.aastal Eestis põletatud mõisa peahoonetest taastati ning mil viisil seda tehti. Selle saavutamiseks on võrreldud põletatud peahoonete põlengueelseid ja - järgseid välisilmeid. Taastamisviisi ja tehtud arhitektuuriliste muutuste järgi on mõisad liigitatud gruppidesse, mille järgi on kaotatud arhitektuuripärandi ulatust kergem hinnata. Alaeesmärgiks oleks tekkinud üldpildi puhul vaadata, kas mõisate taastamisel võis olla ka kõrvalisi põhjuseid või tegureid, mis põlengujärgsetel aastatel taastamisviisi mõjutasid. Käesoleva töö eesmärk ei ole luua lõplikku põletatud mõisate nimekirja.

Antud teema uurimine on tähtis, kuna seda on siiani väga vähe uuritud ning seetõttu on mõisaarhitektuuri käsitlestes 1905.aasta sündmused ja põlenud mõisate edasine saatus üldjuhul täiesti välja jäetud. Tavaliselt põletusperioodi mainitakse, kuid ühtset ülevaadet sellest, kui palju peahooneid põletati, mis kujul hävitatud mõisad säilinud on või mil viisil nende taastamisel ehitist muudeti, on puudulik. Puudub isegi täpne nimekiri põletatud mõisatest. Seega puudub ka kokkuvõtlik ülevaade sellest, palju meie mõisaarhitektuuri pärand tänu 1905.aasta põletamisele kannatas ja muutus.

Uurimustöö baseerub Mihkel Aitsami (1877-1953) koostatud 1905.aastal põletatud mõisate nimekirjal, mille leiab tema uurimustöö käsikirjast, mis avaldati 2011.aastal ka raamatuna.¹ Aitsami nimekirjas olevad mõisad on jaotatud nelja maakonda: Harjumaa, Läänemaa, Järvamaa ja Pärnumaa, mis on võetud aluseks ka käesoleva töö struktuurile. Ülejäänud mõisad, mida Aitsam oma uurimustöös välja toob, on pigem üksikud näited teistest maakondadest, mille puhul käesoleva töö autorile tundub, et tegu on pigem mõisatega, mille puhul ka Aitsam ise ei ole täielikult kindel, kas peahoone põles või ei. Nende kohta puudub põlengut kinnitav informatsioon ka näiteks Muinsuskaitseameti arhiivimaterjalides. Seega on selles uurimustöös segaduse vältimiseks käsitletud ainult mainitud nelja maakonna mõisaid. Regionaalselt on mõisad jäetud Aitsami nimekirja järgi jaotatud maakondadesse, arvesse võtmata tänapäevast regionaaljaotust.

Teine oluline autor, kellele käesolev töö toetub, on Toomas Karjahärm, kes oma mahukas uurimuses "1905.aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal"² toob välja ka varasemate uurijate seisukohad. Koos Aitsami 2011.aastal avaldatud teosega on just nendele kahele teosele toetudes kirjutatud antud uurimuse revolutsiooni ja mõisate põletamise osad. Karjahärmil on 1905.aasta sündmustest kirjutatud ka raamat "1905.aasta Eestis: sotsialistid ja terroristid"³ ning koostöös Raimo Pullatiga ilmunud ka varajasem raamat nimega "Eesti revolutsioonitules 1905-1907".⁴ Lisaks on avaldatud ka Karjahärmi koostatud ja kommenteeritud mälestustekogumik "1905.aasta Eestis: mälestused".⁵ 1905.aasta revolutsiooni kohta kaitses 1953.aastal Moskvas doktoritööd Hilda Moosberg, teemaga

¹ Aitsam, Mihkel. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis* (Tartu, Ilmamaa, 2011), lk 283-290.

² Karjahärm, Toomas. *1905.aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal* (Tallinn, Argo, 2013).

³ Karjahärm, Toomas. *1905.aasta Eestis: sotsialistid ja terroristid* (Tallinn, Argo, 2015).

⁴ Karjahärm, Toomas; Pullat, Raimo. *Eesti revolutsioonitules 1905-1907* (Tallinn, Eesti raamat, 1975).

⁵ Karjahärm, Toomas (koostanud). *1905.aasta Eestis: mälestused* (Tallinn, Argo, 2016).

"1905.-1907.aasta revolutsioon Eestis" ⁶. Kaks aastat hiljem avaldas Moosberg ka samanimelise raamatu. ⁷ Aitsamil on ka 1937.aastal ilmunud teos, mis keskendub revolutsioonisündmustele Läänemaa piirkonnas. ⁸ Küll aga on teosed keskendunud pigem revolutsiooni poliitilisele poolele, jättes mõisatega toimunu pigem tahaplaanile.

1905.aasta puhul ei peaks Karjahärmi sõnul rääkida mõisate hävitamisest, kuna põlenud mõisate puhul räägime pigem ainult põlenud peahoonest, mitte mõisaansamblist. Isegi kõrvalhoonete puhul oli põhisihmargiks viinavabrikud, jättes ülejäänud kõrvalhooned enamasti puutumata. Samuti toob ta välja asjaolu, et igal mõisal oli tekitatud kahju erinev ja sellest olenes hiljem ka taastamise kulukus. Tunduvalt kergem ja odavam on taastada näiteks rüüstatud sisustust kui täielikult maani põletatud hoonet. ⁹ Karjahärmi arvamusel, mis puudutab sõnakasutust ja põletatud mõisaid, tuleb nõustuda. Seega edasises tekstis, kui on nimetatud "mõisaid", siis on silmas peetud eelkõige mainitud mõisate peahooneid, juhul kui pole täpsustavalt teisiti öeldud. Taastamiste ja kahjusummade seos jääb aga pigem vaieldavaks. Arvesse tuleks võtta ka asjaolu, et kahjusummade seas on ka mõisaid, mille puhul on kahjusumma sisse loetud ka hävinud hinnaline sisustus või väärisesemed. Samuti on Aitsami nimekirjas väikseid mõisaid, mille kahjusumma oli teistega võrreldes kordades väiksem, aga mõis jäi sellegipoolest taastamata.

Magistritöö jaguneb kolmeks suureks peatükiks, millest esimene osa käsitleb mõisate ja 1905.aasta revolutsiooni, mis aitab mõista olukorda, miks taoline mõisate massiline põletamine aset leidis ning mida see mõisnike jaoks tähendas. Töö teises osas on maakondade kaupa antud ülevaade sellest, kui palju erinevates maakonnas mõisaid põletati, kui palju taastati ning kas mõnel maakonnal leidis ka eripärasid, mis põletatud mõisaid või nende omanikke ühendas. Magistritöö kolmas osa annab taastamisviisi järgi jaotatult põhjalikuma ülevaate sellest, kuidas ning kui palju 1905.aasta revolutsioon meie mõisaarhitektuuri pärandit muutis.

Käesoleva töö põhieesmärgiks on uurida seda, kuidas 1905.aastal põletatud mõisad taastati, mistõttu on antud töö puhul fookuses aastad 1905-1919, kuhu ajaliselt mahub mõisate põletamine, taastamine ja seejärel ka võõrandamine. Teoreetiselt võib taastamise perioodi

⁶ Moosberg, Hilga. *1905.-1907.aasta revolutsioon Eestis*. Doktoritöö (Venemaa: Moskva NSV Liidu Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 1953).

⁷ Moosberg, Hilde. *1906-1907.aasta revolutsioon Eestis* (Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955).

⁸ Aitsam, Mihkel. 1905.aasta Läänemaal: eel- ja järellugudega: isiklike mälestusi ja uurimusi (Tallinn, M. Aitsam, 1937).

⁹ Karjahärm, Toomas. *1905.aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal*, lk 177-179.

lõpudaatumiks võtta 1917.aasta, kuna 1918.aasta alguses loodi iseseisev Eesti Vabariik ning sellega muutus mõisnike poliitiline ja majanduslik olukord täielikult. Viimase hoobi mõisakultuurile andis mõisate võõrandamine 1919.aastal, mis omamoodi lõpetas siinse mõisnike ajastu. Mõisate taastamise juures tasuks arvestada ka asjaoluga, et huvialase perioodi sisse mahub ka Esimene maailmasõda, mis samuti takistas ehitus- ja taastamisprotsesse. Selleks, et mõisate põlengujärgset arhitektuurilist käekäiku oleks parem jälgida, on käesoleva uurimustöö raames koostatud tabelis käsitletud nii põlenguaegset kui ka sellele järgnevat peahoone arhitektuurilist seisukorda. Koostatud tabelit ei ole lisatud antud töö materjalide hulka.

Materjalide kogumisel ilmnes, et paljude mõisate puhul on informatsioon puudulik, ning seda osalt isegi mõisa põlemise kohta. Taoline informatsioonipuudus mõjutab suuresti uurimustöö tulemusi, kuna mitmete mõisate kohta leitava informatsiooni põhjal on raske või lausa võimatu teha terviklikke järeldusi. Seetõttu on põlenud mõisate nimekirjast mitmed peahooned jäänud lõpus lausa liigitamata ning see omakorda mõjutab ka mõisate arve gruppides. Kuigi taastamise järgi loodud grupid jäävad informatsioonipuuduse tõttu arvuliselt kohati puudulikuks, annab see tabel ja käesolev töö siiski võimaluse luua toimunud umbkaudse üldpildi.

Informatsiooni puudulikkust on kurtnud ka Ants Hein, kes oma mõisaarhitektuuri käsitlevas raamatus¹⁰ on välja toonud, et allikaid ja materjale mõisate ehitusperioodide kohta napib. Üheks põhjuseks on see, et mõisa ehitamine oli pigem mõisniku eraasi, mille tõttu arhitekti rolli võib nii mõnigi kord hinnata sekundaarseks. Tähelepanu tuleb pöörata ka asjaolule, et olemasolev informatsioon on kogutud hilisema uurimistöö käigus nii-öelda tagant järele, keskendudes faktilise materjali puudumise tõttu visuaalsetele hinnangutele ja stiilikriitilisele analüüsile.¹¹ Analüüsides tabelisse koondatud andmeid, tuleb selgesti välja, et mis puudutab eriti ehitusaegu, arhitekte ja vahest isegi ehitiste stiile, siis on tegu pigem hiljem kellegi poolt lisatud arvamuse kui faktiga.

Suurem osa kogutud informatsioonist baseerub Muinsuskaitseameti, Kinnistute registri ja mõisaarhitektuuri käsitlevate raamatute materjalidel. Arhitektuuri ja stiilikriitiliste andmete puhul on käesolevas töös kasutatud autorite seas ehk enim viidatud Juhan Maiste¹² ja Ants

¹⁰ Hein, Ants. *Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini* (Tallinn, Hattorpe, 2003).

¹¹ Samas, lk 205-206.

¹² Maiste, Juhan. *Eestimaa mõisad* (Tallinn, Kunst, 1996).

Heina materjalidele.¹³ Informatiivseks lisaabiks on Valdo Prausti Eesti mõisaportaali.¹⁴ Kuigi allikana ei ole veebisait just kõige usaldusväärsem, on see kohati ainus koht, kust vajalikku informatsiooni leida võib. Eriti näib see kehtivat väiksemate ja hävinud mõisate kohta. Kuna "Mõisaportaali" eestvedajaks ja täiendajaks on mõisate uurija Valdo Praust, kes on avaldanud mõisatest ka raamatuid, siis on Mõisaportaalis leiduvat informatsiooni toetava materjalina siiski kasutatud.

Lisaks kirjalikule materjalile on uurimustöö raames põlenud mõisatest kokku kogutud ka mahukas fotokogu, mis näitab peahoonete muutumist ajas ja aitab põlengujärgseid arhitektuurilisi muutusi paremini hinnata. Uurimustöö jaoks on kõige tähtsamad fotod ajaliselt pärit enne 1905.aasta sündmusi ja põlengujärgselt taastamise perioodist. Sellest tunduvalt hilisemad fotod on vähemtähtsad, kuid siiski huvitavad ja kasulikud. Kahjuks on mitmete mõisate puhul ainus leitav foto pigem tänapäevane.

Probleemseks osutus põlengueelsete fotode leidmine, mis arvestades fotograafia levikut sel perioodil, on pigem normaalne ja ootuspärane. Siiski on mõnevõrra üllatav, et väga paljudest mõisatest ei leidu hoolimata ajastust üldse fotosid. Tänuväärse materjalina on olemas Nikolai Königsfesti (1872-1949) 1906.aasta fotod, millel on näha äsja põletatud varemetes mõisahooned. Königsfesti fotokogu säilitatakse Eesti Ajaloomuuseumis ja need on ka digitaalselt¹⁵ kättesaadavad. Pärast fotokoguga tutvumist selgus, et kahjuks ei ole siiski kõikidest varemetes peahoonetest fotot, kuid samas on Königsfest pildistanud ka mitmeid viinavabrikuid, mis muuseumi kogus oleva pealkirja järgi ei ole eristatavad mõisate peahoonetest. Enamikel fotodel on asjatundlikumal vaatelejal siiski võimalik viinavabrikud peahoonetest eristada, kuid rohkem põlenud hoonete puhul ei ole see alati kindel. 1906.aasta fotode seas olevad põletatud viinavabrikud on küllaltki ootuspärane leid, kuna revolutsiooni ajal oli peahoonete kõrval tegu väga populaarse sihtmärgiga. Selle põhjuseks oli see, et 19.sajandil kujunes viina tootmisest ja müügist välja mõisnike põhiline sissetulek.¹⁶

Lisaks kirjandusele ja fotokogule on asendamatuks toetavaks materjaliks ka Kinnistute registrist¹⁷ leitavad mõisate omanikud ja neile kuuluvate mõisate kohta käivad juriidilised dokumendid. Uurimustöö raames on jälgitud mõisate omanikke põlengu ajast kuni

¹³ Hein. *Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini*.

¹⁴ Eesti mõisaportaal, <http://www.mois.ee/> (vaadatud: 16.08.2019)

¹⁵ Eesti Muuseumide Veebivärv, <https://www.muuseumid.ee/search> (vaadatud: 21.08.2019).

¹⁶ Särg, Alo. *Baltisaksa aadel Eesti- ja Liivimaal* (Tallinn, Argo, 2018), lk 73.

¹⁷ Rahvusarhiivi Kinnistute register, <http://www.ra.ee/apps/kinnistud/> (vaadatud: 21.08.2019).

võõrandamiseni, sest hoonete taastamine olenes eelkõige mõisnikest. Samuti saab omanike käekäigu põhjal teha oletusi mõisate edasise saatuse kohta.

Loodetavasti annab magistritöö parema ülevaate sellest, kuidas 1905.aasta revolutsioon Eesti mõisaarhitektuuri pärandit muutis. Kuna varem ei ole seda teemat lähemalt käsitletud, siis ehk täidab see uurimustöö vähemalt osaliselt mõisaarhitektuuri ajaloos oleva valge laigu ning annab võimaluse tulevastel revolutsiooni- ja mõisahuvilistel teemat soovitud suunas edasi uurida.

1. Mõisaarhitektuur ajas. Tõusu ja langusperioodid

Eesti aladel on läbi ajaloo olnud hulgaliselt mõisaid ning kuni Esimese maailmasõjani kuulus just baltisakslastest mõisnike kätte suurem osa võimust ja varast.¹⁸ Algelised mõisad olid väljakujunenud kindlustest, mis peagi hakkasid lähedusse veskeid rajama ning aja jooksul kujunesid koos elu- ja majandushoonetega mõisakompleksid. Kui esimesed mõisad hakkasid kujunema umbes 14.sajandil, siis tõelise mõisate ajastu alguseks võiks lugeda siiski pigem 15.sajandit¹⁹, mil peale seadusemuudatust ei pidanud vasallid enam saadud lääni maahärrale tagastama ja seega tekkis huvi põllumajanduse vastu. Kui 15.sajandi alguses oli mõisaid kõigest umbes poolsada, siis Liivi sõja alguseks 16.sajandi keskpaigas oli arv tõusnud peaaegu viie sajani ja 17.sajandi lõpuks lausa natuke üle tuhande. Eestile omane mõisate võrgustik kujunema välja alles 16. ja 17.sajandil.²⁰

Pärisorjus kehtestati ametlikumalt enne 17.sajandi keskpaika, mil valitsev Rootsi võim püüdis hoida sõjast kurnatud maarahvast parema elu otsingu motiiviga lahkumast. Riigil oli vaja rahvast kui tööjõudu, kes raske töö ja tõusnud maksude abil sõjast kurnatud ja seejuures vaesemaks jäänud riiki ülal peaks.²¹ 1700.aastal alanud Põhjasõda tõi siinsetele mõisnikele muudatusi. 1710-12 sõlmiti Eesti- ja Liivimaa linnade ja rüütelkondadega kapitulatsioonileping, millega tsaar rahuldab suurema osa siinse eliidi nõudmistest. Lisaks privileegide saamisele lubas tsaar ka näiteks tühistada Rootsi võimu lõpul läbiviidud reduktsiooni ja tagastada äravõetud mõisad nende endistele omanikele. Samuti lubati neil jätta saksa keel valitsemis- ja asjaajamiskeelena, luterlik usk ja oma kohtu-, haridus, ja seadused.²² Nagu sõjaperioodidele loomupärane, hävis ka sel korral suur osa ehitisi, seal hulgas ka paljud mõisaid, mis peale vaherahu sõlmimist tuli uues või vanas vormis uuesti üles ehitada.²³ 1732.aastal oli 150 Harjumaa mõisa seas kõigest 31 kõlblikus seisukorras mõisahoonet, samal ajal Läänemaal aga 12 mõisat 114-st.²⁴ Kuigi naaberriikides rajati jõuliselt uhkeid esinduslikke paleeansambleid, jäid siinsed ehitustööd sajandi esimesel poolel pigem tagasihoidlikuks. Lähtuti pigem vanadest ehitustavadest (sellest perioodist pärinevad ka

¹⁸ Hein, Ants (koostanud). *Eesti mõisad* (Tallinn, Tänapäev, 2009), lk 5.

¹⁹ Särg. *Baltisaksa aadel Eesti- ja Liivimaal*, lk 29.

²⁰ Rosenberg, Tiit. *Eesti mõisad* (Tallinn, Olion, 1994), lk 8-10.

²¹ Särg. *Baltisaksa aadel Eesti- ja Liivimaal*, lk 19.

²² Hein, Ants. "Mõisaarhitektuur 18.sajandi algul ja keskpaigas". *Eesti kunsti ajalugu 2*, Krista Kodres (koostanud) (Tallinn, Eesti Kunstiakadeemia, 2005), lk 230-231.

²³ Maiste. *Eestimaa mõisad*, lk 62.

²⁴ Hein. "Mõisaarhitektuur 18.sajandi algul ja keskpaigas", lk 231-232.

siinsed esimesed puidust mõisahooned, mis on tänaseni säilinud), kuid ehitati ka esimesed esinduslikumad baroksed mõisahooned.²⁵

Mõisaid oli võimalik muuta suursugusemaks paljuski tänu mõisate sissetulekute suurenemisele. Majanduslikult edukaim oli 18.sajandi lõpp ja 19. sajandi algus. Just siis sai alguse mõisate hoogsam ehitamine ja ümberehitamine kujul, millega oleme nüüdseks harjunud.²⁶ Sissetuleku suurendamiseks kasutati ära igat võimalust ja olemasolevaid ressursse viimase piirini: toodeti viina, suurendati viljamaad, tõsteti teokoormisi ja vahest müüdi isegi talupoegi. See kõik tagas kasumi suurenemise ja sellega koos ka luksuslikuma eluviisi, mis omakorda tähendas mõisate suurenemist ja tagasihoidlikust talurahvakultuurist eraldumist. Hakati ehitama suursuguseid mõisaansambleid koos esindusliku peahoone ja kõrvalhoonetega.²⁷ Hoone arhitektuurseid elemente ja ansamblit püüti sümpaatselt ühendada ja sobitada nii omavahel kui ka ümbritsevaga. Põhirõhk oli sümmeerial, hooneansambli ühtsusel, rangel reeglipärasusel ja läbimõeldusel. Mõisaansambli puhul eelistati peahoone lähedusse paigutada pigem hooneid, mis vastaksid peahoone esinduslikkusega ja kaudselt rõhutaksid veelgi enam peremehe jõukust. Tarbehooned jäid ansambli esindusterritooriumist tavaliselt eemale.²⁸

18.sajand oli eriti aktiivne ehitusaeg Põhja-Eestis, kus asuvad sellest perioodist ligi kolmandik tänaseni säilinud mõisatest.²⁹ Seega on 18.sajandi esimene pool mõisakultuuri jaoks muutusterohke mitte ainult tänu massilisele mõisate ülesehituste ja esimeste siinsete säilinud näidetele, vaid see on ka aeg, mis tõi lisaks vanadele ehituskommetele sisse ka moodsamad stiilimuudatused, mis andsid mõisatele välimuse, mida oleme harjunud ka tänapäeval nägema. Kuigi järgnevate aastate jooksul ehitati paljusid mõisaid ümber, ei ehitatud enam uusi mõisasüdameid kohtadesse, kus varem neid ei olnud.³⁰

18.sajandi ansamblikujunduslikud põhimõtted jäid kehtima ka 19.sajandil, kui siinsetele aladele jõudis klassitsism.³¹ Klassitsism tõi moodi sambad ja neile toetuva kolmnurk- või astmikfrontoonid. Kuna klassitsism oli siinsetel aladel väga levinud ja võiks isegi öelda, et

²⁵ Maiste. *Eestimaa mõisad*, lk 62.

²⁶ Maiste, Juhan. "Mõisaarhitektuur valgustusajastu valguses". *Eesti kunsti ajalugu 3*, Juhan Maiste (koostanud) (Tallinn, Eesti Kunstiakadeemia, 2017), lk 16.

²⁷ Rosenberg. *Eesti mõisad*, lk 29.

²⁸ Maiste. *Eestimaa mõisad*, lk 104-107.

²⁹ Samas, lk 150.

³⁰ Samas, lk 65.

³¹ Samas, lk 109.

domineeriv, siis ehitati lisaks uutele hoonetele täielikult või osaliselt ümber vanu mõisaid.³² Mõisat nähti ideaalse, kauneid kunste täis elukeskkonnana, mida iseloomustas ilus ja pillav elulaad ning mis rõhutas suuresti mõisnike rikkust ja eristas neid ümbritsevast tunduvalt vaesemast elanikkonnast. Selline eluolu võis välismaalase pilgu läbi tunduda pigem vananenud maailmapildina. Majanduslikult ja poliitiliselt tähendas see, et võim ja jõukus oli koondunud kõigest mõnesaja perekonna kätte, mis on väga väike osa siinsest rahvast. Kui mujal maailmas olid mõisnikud juba oma ainuvalitseva staatuse kaotanud, säilisid Vene impeeriumi koosseisu kuulunud Baltimaades veel pikka aega möödunud aegade poliitilised ja majanduslikud suhted.³³

1881.aastal valitsema asunud Aleksander III tegi mitmeid muudatusi keele ja valitseva kohaliku võimu oas, mis piirasid Balti aadli varajasemaid privileege. 1885.aastal muudeti kogu valitsusasutuste asjaajamised venekeelseks, 1885/1886 õppeaastast venestati koolid, 1888 muudeti politseiorganisatsioon venepäraseks ja järgneval aastal ka kohtusüsteem. Selline drastiline muutus tegi saksakeelse aadelkonna võimu ebakindlaks, mis viis juba sajandi lõpus massilisema emigratsioonilaineni. Siiski suutsid mõisnikud 19.sajandi alguses valitsenud kriisist välja tulla isegi majanduslikult tervemana kui oleks võinud oodata. Toodangu turundamist soodustas ka 1870.aastal avatud Tallinn-Peterburi raudteeliin, mis aitas veelgi enam kaasa sellele, et mõisatest said pigem suurmaavaldused ja mõisnikest lihtsalt majanduslikult kindlustatud eliit.³⁴

19. ja 20.sajandi vahetus oli murranguline kriisiaeg ajaloos, kus pörkusid vana ja uus maailm. Üks põhjuseid oli kindlasti industrialiseerimine ja sotsiaalsed muudatused, mistõttu vana maailmapilt mõranes ja uued ideed hakkasid kiirelt kinnituma.³⁵ 19.sajandi lõpp ja 20.sajandi algus ilmutasid juba selgeid märke mõisakultuuri hääbumisest. Seni üksnes baltisakslastele kuuluvaid mõisaid oli nüüd võimalik omandada ka mitterakslastel. Mõisnikevastastus ja nende osutatud vägivald üheks põhipõhjuseks võiks lugeda asjaolu, et mõis oli talurahva silmis kui võõrast päritolu ülemkiht, mis vastandus eestlaste kodusele talule ja külale. Kuigi mõisnikke oli vähe, alla poole protsendi maarahvastikust, oli nende kätte koondunud suurem osa rikkusest ja võimust. Mõisast sai eestlastest talurahvale vastanduv domineeriva võõrvõimu sümbol.³⁶ 1905.aasta seisuga kuulusid mõningate eranditega peaaegu kõik mõisad

³² Särg. *Baltisaksa aadel Eesti- ja Liivimaal*, lk 57-60.

³³ Hein. *Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini*, lk 16-17.

³⁴ Samas, lk 91-93.

³⁵ Siilivask, Mart. *Tartu arhitektuur 1830-1918: Historitsism ja juugend* (Tartu, Greif, 2006), lk 231.

³⁶ Karjahärm. *1905.aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal*, lk 214.

jätkuvalt baltisakslastele. Eestlastest omanikke oli üksikuid näiteid ja need jäeti revolutsiooni ajal ka seetõttu puutumata.³⁷

Mõisnike olukorrale ei aidanud kaasa ka maailmsõja puhkemine 1914.aastal, mistõttu halvenes majanduslik olukord ja tekkis ka tööjõu puudus. Sel perioodil seiskus ka ehitustegevus. Kuigi aastad 1910-1914 olid mõisnikele majanduslikult olnud soodne aeg, jäid revolutsioonijärgsed aastad siiski pigem ebakindlaks. Paljud loobusid oma valdustest ja sel perioodil hakkasid mitmed mõisad sattuma mõisasuguvõsade käest uusriikaste kätte. Tekkinud lõhe vanade traditsioonide külge klammerduva aadliperekondade ja uute suundade vahel aina laienes. Uus ja vana olid kõrvuti: demokraatia ja elitaarsed suundumused. Samuti arenes tehnika ja teadus ning süvenes huvi ka rahvusliku identiteedi vastu, mistõttu tekkis kultuuri killustatus.³⁸ 1917.aastal kaotasid aadlikud oma eesõigused ja loodi aadlile ebasobiv demokraatlik omavalitsus. 1919.aastal murti maaseadusega ka mõisnike majanduslik võim. Selle käigus võõrandati Eestis 1065 mõisat, mille seas oli ka 57 mõisat, mis kuulusid eestlastele. Alles 1926.aastal õnnestus mõisnikel saada väga väike osaline hüvitis kaotatud vara eest.³⁹ Kuigi paljud riigistatud mõisad leidsid uue funktsiooni kooli- või rahvamaja näol, jäid paljud mõisad ja nende kõrvalhooned kasutult lagunema.⁴⁰ Eesti maareform oli saatuslik siinsetele mõisaomanikele, samas päästis see paljud kahjumiga töötavad mõisad täielikust laostumisest, kuna uued olud ei suutnud sajandi alguses paljudele enam piisavat sissetulekut tagada.⁴¹ Eesti mõisakultuur sai viimase löögi Teise maailmasõjaga, kui viimasedki mõisaomanikud olid olude sunnil sunnitud siinsetelt aladelt lahkuma,⁴² kui 1940.aastal kehtestatud nõukogude võim lõhkus siinse sotsiaalse eliidi.⁴³

³⁷ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 292.

³⁸ Hein. *Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini*, lk 201-202.

³⁹ Särg. *Baltisaksa aadel Eesti- ja Liivimaal*, lk 26-27.

⁴⁰ Hein. *Eesti mõisad*, lk 5.

⁴¹ Rosenberg. *Eesti mõisad*, lk 37-38.

⁴² Hein. *Eesti mõisad*, lk 5.

⁴³ Särg. *Baltisaksa aadel Eesti- ja Liivimaal*, lk 11.

2. 1905.aasta revolutsioon. Ajalooline taust

Mõisate massiline põletamine seoses 1905.aasta revolutsiooniga oli Vene hiigelriigis ulatuslik nähtus, mis hõlmas nii Venemaad kui ka selle piirialasid. Arvatakse, et terve mässuperioodi jooksul sai Venemaal ja Baltimaades kannatada kokku umbes 3000 mõisat ja seda hinnanguliselt umbes 40 miljoni rubla väärtuses. Baltimaade ajutise kindralkubeneri koondnimekirja (1908) järgi sai Eestis rohkem või vähem kahjustada 161 ja Lätis 422 mõisat.⁴⁴ 1905.aasta revolutsiooni alguseks võiks lugeda sama aasta 9.jaanuarit, mil Peterburis toimus "Verine pühapäev", kus tsaari väed avasid valitseja käsul 140 000 kokkukogunenud streikiva töölise vastu püssitule, mille tagajärjel suri üle 1000 ja sai haavata üle 2000 inimese. Uudis juhtunu kohta levis kiirelt ja tõstis mässu nii Venemaal kui ka kõrvalriikides.⁴⁵ Venemaal toimunu oli oma olemuselt sarnane Lääne-Euroopas juba mitu sajandit levinud rahutustega, kus vabariiklased võitlesid aadlike ja monarhide võimu vastu.⁴⁶ Siinse revolutsiooni haripunktiks oli 1905.aasta detsembris toimunud ülestõus maalpiirkondades.⁴⁷

Eestlaste jaoks oli 1905.aasta murranguline aasta nii poliitiliselt kui rahvuslikul. Inimesed võitlesid nii isevalitsuse kui ka baltisakslaste vastu: toimusid meeleväljendused, rahvakoosolekud, katsed luua uut rahvavõimu ja võitlus vana valitsuse vastu. Püüti isevalitsuse asemel panna alust demokraatlikule vabariigile, tehes seda rahva silmis aeglaseid ja ebausaldusväärseid valitsuse reforme ootamata. Muudatuste tegemiseks viidi läbi rahvakoosolekuid, mis hoolimata oma suurtest püüdlustest ja kiiretest otsustest ei viinud soovitud tulemusteni, kuna neil puudus täitevaparatuur otsuste elluviimiseks. Seepärast kasutati seaduslikke omavalitsusi, kuna neil oli kohalike asjaajamistega kogemust. Rahvakoosolekud maal olid oma olemuselt nagu valla üldkoosolekudki, kus osalesid ka näiteks uustulnukatest talu- ja mõisasulased ning teised valla liikmed. Rahvakoosolekute mõju kohalikku ellu suurenes peale 17.oktoobri manifesti ja maal toimuv väljus valitsuse kontrolli alt novembri lõpuks. Kõige rohkem revolutsioonilisi moodustusi ja uuendatud omavalitsustega valdu Eestis oli territoriaalselt Harjumaal, Tartumaal ja Saaremaal. Rohkesti oli neid ebaseduslike ümberkorraldustega valdu ka Läänemaal ja Viljandimaal. Täispilt taoliste komiteede täpsest

⁴⁴ Karjahärm. *1905.aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal*, lk 117-118.

⁴⁵ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 20.

⁴⁶ Karjahärm. *1905.aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal*, lk 5.

⁴⁷ Samas, lk 9.

arvust ja tegevusest on auklik, kuna kirjalikud allikad ja dokumendid on tihtipeale puudulikud.⁴⁸

Eestimaa kubermangu talurahva kongressi idee tekkis 1905.aasta suvel, kui Balti rüütelkondade poolt pakutud maaomavalitsuse reformi kava ei vastanud rahva ootustele. Pakutud kava andis küll rahva nõudmistele mõneti järele, lubades esmakordselt Eesti ja Läti väikemaomanikel, tööstuse ja kaubanduse esindajatel osaleda maapäeval. Revolutsioonilise suuna võtnud kongress pidi toimuma Tallinnas 11.-12.detsembril. Arutusele pidid tulema riigikorra demokratiseerimise, maaomavalitsuse autonoomia ja põhjaliku agraarreformi küsimused. Otsest soovi Vene riigist lahku lüüa veel ei olnud. Kongress keelati ära, kui 10.detsembril kuulutati välja sõjaolukord.⁴⁹

Kuigi ka Eestis toimunu oli kohutav, oli toimunu kordades rahulikum kui näiteks Venemaal või Lätis. Hoolimata sellest, et Eestis mässati, põletati ja rüüstati mõisaid ja mõni mõisnik võeti isegi pantvangi, ei olnud Eestis mässajate eesmärgiks mõisnike ja tsaariametnike ettekavatsetud tapmine. Samuti polnud siin hoolimata kokkupõrgetest massilist verevalamist, mille ohvrite seas oleks olnud ka näiteks mittesakslased, mittemõisnikud, talupojad, sõjaväelased, riigiametnikud jt.⁵⁰

1905.aasta ülestõus Eestis oli kuni detsembrini pigem vaikne ja varjatud kujul. Detsembris aga võttis revolutsioon uued mõtmed ning saavutades haripunkti, mis kestis küll kõigest paar päeva, kuid tekitas suurt kahju. Algas mõisavara massiline rüüstamine ja põletamine, mida salgad viisid läbi täiesti avalikult, tegutsedes peamiselt Harjumaal, Läänemaal, Pärnumaal⁵¹ ja Järvamaal. Põhjuseid oli mitmeid. Põhipõhjuste seast võik välja tuua ka soovi vabaneda sajandeid seisuslikult ülemkihti kuulunud mõisnike võimu alt ja saada juurde talumaad mõisnike arvelt. Mõlemad probleemid oleks rahva silmis saanud lahendada juhul, kui mõisnikud maalt välja ajada, mis vabastaks nii eestlased kui ka maa. Samuti uskus talurahvas, et mõisnike maapäev oli otseselt või kaudselt sõjaseaduse kehtestanud ja seetõttu andud põhjuse samas vaimus vastata. Sõjaseaduse tühistamine oli ka üks põhjustest, miks mässulised väljapressimiseks ka mõisnikke pantvangi võtsid, mis andnuks võimaluse ka

⁴⁸ Samas, lk 199-201.

⁴⁹ Samas, lk 205-206.

⁵⁰ Samas, lk 124.

⁵¹ Samas, lk 124.

pantvangide vahetuseks - vangistatud mõisnike vahetamine vangilangenud vallasaadikute vastu.⁵²

Ööl vastu 11.detsembrit vahistati enamus Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei Tallinna komitee liikmed. Pääsenud sotsiaal-demokraadid korraldasid aga koheselt 11.detsembri õhtul talurahva kongressi asemel elektriseadmeid tootva "Volta" tehase keldris Tallinna vabrikutöölise esindajatega maasaadikute koosoleku, et uut olukorda arutada ja otsustada, kuidas edasi käituda. Sealt sai alguse ka mõte hävitada lätlaste eeskujul mõisad. Idee ei olnud kõigile meeltemööda ja enne kindla otsuse vastuvõtmist ajas sõjavägi koosoleku laiali. See andis niigi tuliselt pingelisele olukorrale veelgi hoogu juurde. Väiksearvulised vabrikutöölised rühmad, kes maale läksid, olid selleks mingil määral arvatavasti valmistunud, kuid siiski kehvasti relvastatud, kuna relvastatud rühmad olid eelkõige mõeldud enesekaitseks, mitte taoliseks suurejoonelisemaks tegutsemiseks maal ja ulatuslikumaks kokkupõrkeks regulaarvägedega.⁵³

Hilisemad Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei Tallinna organisatsiooni juhtide juttude järgi taunisid nad taolist äärmuslikult agressiivset käitumist, millega mässulised lõpuks hakkama said. Inimeste tapmine ja ulatusliku materiaalse kahju tekitamine ei olnud väidetavalt algselt osa plaanist. Pantvangide võtmist õigustasid mässulised kui vajadust, et mõisnikest vange saaks arreteeritud tööliste ja talupoegade vastu vahetada või sundida valitsust sõjaolukorda tühistama. Nende plaan ebaõnnestus, kuna nad alahindasid valitsuse reageerimisvõime kiirust. Algse plaani järgi oleks pidanud maapiirkonnas toimunu kestma tunduvalt pikemalt.⁵⁴ Esialgselt plaanitud pantvangide vahetus ebaõnnestus, mis omakorda viisi ulatuslikuma mõisate interjööri lõhkumiseni ja viinavabrikutes piirituse hävitamiseni. Paljud viinavabrikud pandi ka põlema. Suuresti tänu viinavabrikust saadud alkoholile, mida mässulised ka ise tarbisid, sai alguse mõte panna ka mõisate peahoonetele tuli otsa. Enne põletamist tungiti peahoonesse ja rüüstati mõisat seest. Kasutasid ka juhust, et varastada väärtuslikemaid esemeid või jagada mõisavara (näiteks vilja) vaestele. Rüüstamistele järgnes sageli mõisate süütamine, mida hakati esimeste eeskujul kiirelt jäljendama. Grupid liikusid kiiresti tänu mõisast saadud hobustele, kes vahetati välja uute mõisnike hobuste vastu, kui esimesed väsisid.⁵⁵

⁵² Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 111.

⁵³ Karjahärm. *1905.aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal*, lk 206-7.

⁵⁴ Samas, lk 208.

⁵⁵ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 117-118.

Mässulised asusid 11.-12.detsembril Tallinnast umbes 100-150 liikmelise rühmaga mõisate poole teele. Mässulistega liitusid teel sinna veel teisigi, näiteks kohalikud talupojad ja töölised. Samuti tekkisid ka väiksemad omapead tegutsevad rühmad. Erinevate tegutsemismustritega salgud liikusid kiirelt läbi Harju-, Lääne-, Järva- ja Pärnumaa, rüüstades ja/või põletades mõisaid. Mässuliste arv oli ebapüsiv. Sõjaväeüksustega kokku puutudes jooksid salgad laiali. Mässu salgajuhte või eestvedajaid võis olla umbes 50.⁵⁶ Arvestades, et enamus mässulistest olid vabrikutöölised ja ainuüksi Tallinnas oli sel hetkel kokku ligi 10 000 isikut, oli rüüsteretkele minejate arv siiski väike.⁵⁷ Kui alguses oli igal salgal üks juht, kelle juhtimisel mõisaid rüüstati, siis peagi väljus selline korraldus kontrolli alt. Mõned soovisid juhirollis näha hoopis iseennast ja teised ei olnud juhi otsustega rahul, mis viis lõpuks kontrollimatu olukorrani. Huvitav on ka see, et paljudele rüüstajatel näis nende tegevus pigem nalja tegevust, kuna kirjelduste põhjal ratsutasid mõned liidrid uhkelt rongkäigu taolise grupi eesotsas, teised jällegi kandsid lisaks ka mõisnike matkivat kostüümi, kandes uhkeid torukübaraid, linte, sulgedega ehitud mütsi, mõõka koos tulirelvaga jne. Näiteks Inglise mõisast võtsid mõned mässulised aga laenuks isegi sõjaväemundreid. Ei puudunud ka mõisnikke mõnitavad naljad, revolutsioonilised laulud ja tulirelvadega "vallutusmängud". Suurem osa süütajatest olid kas alaealised või alles 20-ndates eluaastates noormehed. Vanemad inimesed olid enamasti pigem kõrvaltvaatajad.⁵⁸ Sellele, et põletamise taga võis osaliselt olla ka lõbustusena tundunud nähtus ja adrenaliiniga kaasa läinud rahvamass, viitab ka näiteks Velise juhtum, kus jutud mõisa põletamisest levisid külades juba mitu tundi varem ja videviku ajaks oli rahvas mõisa juurde kogunenud, et toimuvat oma silmaga näha.⁵⁹

Rüüstamise ohvriks langenud mõisate saatus oli erinev. Mõnda mõisat ainult rüüstati, mõningaid isegi korduvalt. Teisi jällegi enne rüüstati ja seejärel pandi põlema. Mõningatel juhtudel pandi tuli kohe otsa. Näiteks rüüstati Harjumaa Tammiku mõisat neli korda ning Pahkla ja Tohisoo mõisat kolm korda, enne kui need mõisad põlema pandi. Näiteks Oru mõisas käidi neli korda: 13.detsembril käis kaks salka ja nõudsid relvi, 15.detsembril käis samuti kaks salku, millest esimene lõhkus mõisa sisustust ja teine pani tule otsa. Tammiku mõisas käis samuti neli salku, vahemikus 13. ja 14.detsembril, ning alles viimane pani mõisa põlema. Ravilas käis kolm salka, kuupäevadega 13., 14. ja 17.detsember ning samuti viimane pani tule otsa. Üldjuhul võiks toimunut vaadata kolmes faasis, kus esimene oli plaanipärane

⁵⁶ Karjahärm. *1905.aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal*, lk 208-209.

⁵⁷ Samas, lk 139-140.

⁵⁸ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 119.

⁵⁹ Samas, lk 132.

röövimine ja vangistamine, teine peahoonete rüüstamine ja kolmas põletamine. Tunnistuste kohaselt olevat põletamise küsimuses arvamused lahknud ja mitmed põletamisvastased olid isegi Tallinnast tulnud salkade juhid, kes püüdsid hullunud ning kontrolli alt väljunud masse korrale kutsuda, püüdes takistada põletamist ja viinajoomist.⁶⁰

Mõisahoonete kõrval sattusid rünnakute alla ka valitsusasutused. Mässulistel oli plaanis ka sõjaväe takistamiseks lõhkuda raudteid ja silde, kuid mäss suruti maha enne kui niigi kontrolli alt väljunud mässulised seda teha jõudsid. Üldpildis näis mässu juhtide motiiviks olevat tsaari ja mõisnike kehtiva võimu kukutamine ja uue demokraatliku vabariigi loomine. Nende silmis näis taoline muutus vajavat tõuget, milleks osutuski massiline rüüstamine. Rüüsteretkel oli eesmärgiks pigem mässu jaoks raha ja relvade kogumine ja mõisnike pantvangi võtmine. Sellega loodeti isevalitsus kukutada ja seejärel mõisnike maa rahva kätte saada. Motiivide puhul tasub kindlasti ka arvestada asjaolu, et mõningatel rüüstajatel võis motiiviks olla midagi palju isiklikumat kui üldine viha mõisnike ja valitsuse vastu. Karjahärmi arvates polnud rüüstepiirkondades kohalikel eelnevat plaani mõisate ründamiseks ja tegu oli pigem linlaste ja Läti eeskuju impulsiivne järgimine, mille puhul mõisate rüüstetegevus muutus massiliseks alles kohalike maainimeste ühinemislainega.⁶¹ Samuti polnud kohalik maarahvas üldjuhul kursis välismaise päritoluga sotsialistlike ideedega, millega olid kokku puutunud pigem linnast pärit tööliskond, haritlased ja üliõpilased.⁶²

1908.aastaks moodustatud ametliku nimekirja järgi langes Eestis 161 mõisat 982st revolutsiooni ohvriks, millest Karjahärmi sõnul sai tõsisemalt kahjustada umbes 100, maha põletati 65 mõisat ja üle poole tekitatud kahjust toimus Harjumaal. Põhiliselt põletati mõisnike elumaju ehk mõisa peahooneid ja nende piirituse vabrikuid, mis olid mässuliste põhisihhtmärgiks. Põletamisest pääsesid peamiselt kiriku-, linna- ja riigimõisad ning eestlaste poolt renditud eramõisad. Samuti leidis mõisaid, mille puhul suudeti tulekahju enne selle levimist kustutada. Mässuliste pahameeleks oli suurem osa mõisnikest enne mässu mõisast lahkunud ja kättesaadud mõisnikega ei osatud samuti midagi ette võtta, mistõttu nad vabastati. Mõisnikest tapeti vaid Peningi mõisnik Arthur von Baranoff ja mõningaid peksti või alandati. Lühiajaliselt võeti pantvangi mõisnikud Friedrich von Hippus (Harmi mõis) ja Arthur von Hunnius (Habaja, Saumetsa ja Kaiu mõisad). Teadaolevalt peksti mõisnikke Joachim von Dehn'i (Mäeküla mõis) ja Viktor von Kotzebue'i (Pargi mõis), mõisa rentnikku Kornelius

⁶⁰ Karjahärm. *1905.aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal*, lk 147-153.

⁶¹ Samas, lk 209-211.

⁶² Samas, lk 124.

Woldemar von Samson-Himmelstjerna't (Kuimetsa mõis) ja noorparun Odo von Budberg'i (Võhma-Vanamõisa mõis).⁶³ Ootustele ei vastanud ka saadud relva- ja rahasaak. Osaliselt takistas mässajate tegutsemist ka asjaolu, et mõisnike puudumise korral suhtlesid mässajad mõisaametnikega, kes enamasti olid eestlased. Samuti mõjutas rüüstamiste tõsidust osaliselt ka see, kuidas ohvrid eelnevalt kohaliku rahvaga läbi said.⁶⁴ Mõningate eranditena võib tuua näiteid, kus mõisa jaoks töötavad inimesed üritasid rüüstajaid peatada või mõisnike peale nende vastu sooritatud vandalismiakti aidata. Näiteks aitasid mõisatöölised parun Alexander von Buxhoevedenile kuuluvat Haimre mõisahoonet (varemetes/taastamata) ja selle Sulu karjamõisat kustutada. Sama aitas teenijaskond teha ka Natalie von Uexkülli Kose-Uuemõisaga. Rudol von Lilienfeldi Alu mõis jäi puutumata tänu kohalike veenmisvõimele. Kasuks tuli ka asjaolu, et mõisasse pidi tulema kool. Samuti püüdis teenijaskond kahjuks edutult kustutada parun Konstantin von Stackelbergi Kiviloo mõisat ja parun Otto von Budbergi Vanamõisat.⁶⁵ Samuti ei saa ka öelda, et vägivaldsetes (ning vahest ka veristes) konfliktides olid ainult eestlased *versus* sakslased, kuna mõningatel juhtudel olid mõlemal poolel eestlased - ühed kaitsmas, teised rüüstamas. Enne karistussalkade saabumist seisis ülestõusnute vastu mõisnike omakaitse, mida toetas ka juba kohale ilmunud sõjavägi. Nendes konfliktides (14.-20.detsember) sai surma umbes 25 salkade liiget. Kõige rohkem ohvreid oli Kohila mõisa juures, kus hukkus seitse inimest ja Velise alevikus, kus hukkus üheksa inimest.⁶⁶

Kuigi tekitatud materiaalne kahju oli summas ligi kolm miljonit rubla, sai Eesti ala kahjude hüvitamiseks pikaajaliseks laenuks kõigest 524 105 rubla, ehk umbes kuuendiku vajaminevast summast. Eesti alal sai valitsuselt mõisate taastamiseks laenu 40 mõisnikku. Mõisate taastamiseks andis umbes ühe miljoni rubla suuruse summa ulatuses ka Eestimaa Rüütelkonna laenufond ja umbes pool miljonit tuli kokku ka kindlustusseltsidelt väljamaksetega. Suur osa kahjustatud mõisavarast suudeti taastada. Kasuks tuli ka üldine majanduslik tõus. Siiski jäid mitmed Eesti mõisad kahjuks varemetesse.⁶⁷

⁶³ Samas, lk 152.

⁶⁴ Samas, lk 211-212.

⁶⁵ Samas, lk 155-156.

⁶⁶ Samas, lk 152-158.

⁶⁷ Samas, lk 211-213.

3. 1905.aastal põletatud mõisate arv

Nagu juba mainitud, ei ole selle töö eesmärgiks tekitada täiustatud nimekirja 1905.aastal põletatud mõisatest. Seda on varajasemalt korduvalt teha püütud ja isegi praegu, kirjutades seda magistritööd, tekib mitmete mõisate puhul küsimus, kas nimetatud mõisa peahoone peaks ikkagi põlenud mõisate nimekirjas olema või kas mõnda sealt välja jäetutest ei peaks sinna lisama.

Põlenud mõisate nimekirja on eelnevalt püüdnud oma uurimustööde jaoks koostada Mihkel Aitsam jun ja Voldemar Juhandi (1906-1970). Mõlemad kasutasid arvatavasti juba varem avaldatud baltisakslasest ajaloolase Astaf von Transehe-Rosenecki (1865-1946) 1907.aastal koostatud nimekirja⁶⁸ mida hiljem täiendati. Samuti toetusid nad uurimustööd tehes rüütelkondade komisjonide materjalide ja mälestustele, mida Juhandi 1905.aasta seltsi ülesandel kogus. Juhandi uurimustööd pole siiani avaldatud ja Aitsami käsikirjaline materjalikogu ilmus raamatuna alles 2011.aastal.^{69 70} Astaf von Transehe-Rosenecki nimekirjas, mille ta avaldas oma kaheköitelises teoses (1907; 1908) "Läti revolutsioon", on kirjas, et Eesti alal põles kokku 66 mõisa peahoonet ja rüüstati enam kui 40 mõisat.^{71 72} 1953.aastal kaitses Moskvas doktoritööd Hilda Moosberg, teemaga "1905.-1907.aasta revolutsioon Eestis"⁷³. Oma töö kirjutamise juures on ta kindlasti kasutanud Juhandi materjale, kuid Aitsami omade kasutamine pole teada. Moosbergi nimekirjas on 67 põlenud ja 53 rüüstatud mõisat. Ta algne nimekiri on võetud Transehe-Rosenecki teosest, kus oli 66 mõisat, ning sealt on maha võetud Adila ja Aruvalla. Adila mõisa liigitas ta rüüstatud mõisate alla. Samas lisas ta nimekirja Viimsi, Vääna ja Kaunispe mõisa. Samateemalises raamatus, mille Moosberg avaldas kaks aastat hiljem,⁷⁴ on põletatud ja purustatud mõisaid märgitud Harjumaal üle 70 mõisa, Läänemaal 24, Pärnumaal 19 ja Järvemaal 12 mõisat. Kokku vähemalt 125 mõisat. Umbes samad numbrid on levinud ka hiljem avaldatud teostes.⁷⁵

⁶⁸ *Baltische Revolutions-Chronik*. 2. Oktober bis Dezember 1905 (Riga, Jonck&Poliewsky, 1908), lk 206, 231.

⁶⁹ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*.

⁷⁰ Karjahärm. *1905.aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal*, lk 184.

⁷¹ *Baltische Revolutions-Chronik*. 2. Oktober bis Dezember 1905, lk 206, 231.

⁷² Karjahärm. *1905.aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal*, lk 177-178.

⁷³ Moosberg, Hilga. *1905.-1907.aasta revolutsioon Eestis*. Doktoritöö .

⁷⁴ Moosberg, Hilde. *1906-1907.aasta revolutsioon Eestis* .

⁷⁵ Karjahärm. *1905.aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal*, lk 184-185.

Nagu näha, on nimekirjas olevad arvud siiani muutlikud ja ka käesoleva uurimustöö jooksul on tekkinud väga palju küsimusi põletatud mõisate täpse arvu kohta. Arvatavasti on osaliselt just seetõttu massiliselt peaaegu kõikjal kirjas kas umbkaudne arv või kasutatud umbmääraseid või mitmeti mõistetavaid sõnu mõisate saatusest. Näiteks raamatust "Eesti revolutsioonitules 1905-1907" on välja toodud, et 12.-20.detsembril 1905.aastal põletati või "purustati" Eestis umbes 120 peahoonet, millest umbes 70 "hävitati" Harjumaal, 24 Läänemaal, 19 Pärnumaal ja Järvamaal 12 peahoonet.⁷⁶ Paljud pakuvad isegi väga erinevaid arve. Väga tihti jääb sõnastusest vägagi ebaselgeks, kas näiteks mainitud 120 mõisat põles, rüüstati või hävis. Raamatus "Eesti mõisad" on sõnastatud, et 1905.aastal "hävis" umbes 120 mõisat.⁷⁷ Pakutud arv kattub umbkaudselt arvuga, mille saame põletatud ja rüüstatud peahoonete liitmisel. Need on kõigest mõned näited. Paljuski jääb mulje, et isegi informatsiooni jagajatel endil jääb segaseks, kus tõmmata piir põlenud ja rüüstatud mõisate vahel.

Põlenud ja rüüstatud mõisate vahel piiri tõmbamine on nähtavasti probleemiks olnud ka Mihkel Aitsamil endal ning tema avaldatud käsikirjas on mitmes kohas sulgudesse lisatud küsimärgiga märkus. Aitsami nimekirjas on 68 põlenud mõisat, millest käesolevas magistritöös on vaatluse all ainult 65. Välja on jäetud Vaida mõisa juurde sulgudesse kirjutatud " + Aruvalla", kuna antud juhul jääb segaseks, miks Aitsam on mõisa sulgudesse märkinud ning selle mõisa kohta puudub ka igasugune vajalik informatsioon. Lisaks on välja jäetud ka Alatskivi ja Kaunispe mõis, kuna mõlemad on üksikult maakondades ning mõlema kohta puudub põletamist kinnitav informatsioon. Ülejäänud mõisad, mida on uurimustöös ka käsitletud, jagunevad nelja maakonna vahel. Aitsami nimekirjas on Harjumaal 24, Läänemaal 21, Järvamaal kuus ja Pärnumaal 14 põlenud mõisat. Kui Harjumaal Aruvalla eraldi sisse lugeda, siis oleks Harjumaal 25 mõisat, kuid antud juhul on see eelpool selgitatud põhjustel välja jäetud. Rüüstatud mõisaid on Aitsami nimekirjas kokku 63, mille sisse ei ole arvestatud Läänemaal rüüstatud mõisate alla märgitud Päädeva mõis, kuna selle juurde on sulgudes lisatud "viinavabrik", mis tekitab küsimuse, kas rüüstati peahoonet ja viinavabrikut koos või rüüstati ainult viinavabrikut, mis on üles märgitud peahoonete nimekirjas. Kuna Aitsami raamat ilmus trükis pooliku käsikirjana, siis ei ole ka selge, kas tegu võib olla autori enda märkusega. Kui sisse arvestatud ka Aruvalla, Päädeva, Alatskivi ja Kaunispe mõis, on mõisate tingarvuks võetud 132. Lisaks on Aitsamil välja toodud kaks mõisat Virumaal,

⁷⁶ Karjahärm,T; Pullat, R. *Eesti revolutsioonitules 1905-1907* (Tallinn, Eesti raamat, 1975), lk 140.

⁷⁷ Rosenberg. *Eesti mõisad*, lk 24.

Ontika ja Maidla mõis, mille puhul ainult konfiskeeriti relvad ja viimase valitsejamaja aknad purustati samuti. Küll aga tundub, et rohkem neid mõisaid isegi ei rüüstatud. Juhul kui need ka sisse lugeda, siis on Aitsamil 1905.aasta revolutsiooni ohvriks langenud mõisaid kokku 134.⁷⁸

Aitsam on von Transehe-Rosenecki nimekirjast eemaldanud Adila, Alavere, Ülgase ja Järlepa mõisa. Nimetatud mõisad on Aitsami nimekirjas tõstetud rüüstatud mõisate hulka.⁷⁹ Neist Järlepa⁸⁰ ja Alavere mõisa⁸¹ kohta on Mõisaportaalis kirjas, et mõisad põletati 1905.aastal. Mõisaportaali andmetel põlesid ka Lääne-Virumaal asuv Kolu,⁸² Karitsa,⁸³ Kambi⁸⁴ ja Vardi mõis.⁸⁵ Muinsuskaitse andmetel Päädeva puidust peahoone põletati 1905.aastal ja seejärel enam ei taastatud.⁸⁶ Nagu eelnevalt välja toodud, on Päädeva mõis koos viinavabrikut mainiva lisamärkusega Aitsami Läänemaa rüüstatud mõisate nimekirjas.⁸⁷ Aitsamil on veel kaks mõisat, mis tema nimekirja järgi on rüüstatud, kuid nii Mõisaportaali kui ka Muinsuskaitseamet väidavad, et mõisad põletati. Neist kahest üks on Inglise mõis, mille kohta Mõisaportaalis on kirjas, et mõis taastati veidi muudetul kujul,⁸⁸ kuid Muinsuskaitseameti andmetel taastati mõis esialgse mõisa järgi.⁸⁹ Teine mõis, mis kindlasti põles ja on Aitsamil ekslikult rüüstatud mõisate nimekirjas, on Kostivere mõis, mille põlengut kinnitab nii Mõisaportaali,⁹⁰ Muinsuskaitseameti,⁹¹ kui ka 1906.aastal tehtud foto.⁹²

⁷⁸Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 283-290.

⁷⁹ Karjahärm. *1905.aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal*, lk 186.

⁸⁰ Praust, Valdo. "Järlepa mõis". *Eesti mõisaportaali*, <http://www.mois.ee/harju/jarlepa.shtml> (vaadatud: 15.08.2019).

⁸¹ Praust, Valdo. "Alavere mõis". *Eesti mõisaportaali*, <http://www.mois.ee/harju/alavere.shtml> (vaadatud: 15.08.2019).

⁸² Praust, Valdo. "Kolu mõis". *Eesti mõisaportaali*, <http://www.mois.ee/viru/kolu.shtml> (vaadatud: 15.08.2019).

⁸³ Praust, Valdo. "Karitsa mõis". *Eesti mõisaportaali*, <http://www.mois.ee/harju/karitsa.shtml> (vaadatud: 15.08.2019).

⁸⁴ Praust, Valdo. "Kambi mõis". *Eesti mõisaportaali*, <http://www.mois.ee/harju/kambi.shtml> (vaadatud: 15.08.2019).

⁸⁵ Praust, Valdo. "Vardi mõis". *Eesti mõisaportaali*, <http://www.mois.ee/harju/vardi.shtml> (vaadatud: 15.08.2019).

⁸⁶ "Päädeva mõis", *Kinnistute riiklik register*, ERA.T-76.1.10267, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=903> (vaadatud: 15.08.2019).

⁸⁷ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 287.

⁸⁸ Praust, Valdo. "Inglise mõis". *Eesti mõisaportaali*, <http://www.mois.ee/harju/ingliste.shtml> (vaadatud: 15.08.2019).

⁸⁹ "15194 Inglise mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15194> (vaadatud: 15.08.2019).

⁹⁰ Praust, Valdo. "Kostivere mõis". *Eesti mõisaportaali*, <http://www.mois.ee/harju/kostivere.shtml> (vaadatud: 15.08.2019).

⁹¹ "2725 Kostivere mõisa peahoone, 18.-19.saj.", *Kultuurimälestiste riiklik registre*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2725> (vaadatud:15.08.2019).

Kostivere mõis. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM_13814:26/b F 14429.

Arvestades seda, kui problemaatiline 1905.aastal põletatud mõisate nimekiri on, siis ei tohiks ka siinses uurimustöös olevaid arve võtta kui lõplikke. Kuna tõeline põlenud mõisate arv on lahtine ning paljude puhul ei saa enam 1905.aasta põlemist tõestada, siis on Mihkel Aitsami koostatud nimekiri võetud töösse muutmata kujul.

⁹² Kostivere mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. Foto: Nikolai Königsfest (1906), Eesti Ajaloomuuseum AS. Vt: Eesti Muuseumide veebivärv, <https://www.muis.ee/museaalview/2042526> (vaadatud: 21.08.2019).

4. Maakondlikud eripärad

4.1 Harjumaa

Aitsami loodud nimekirja andmetel oli Harjumaal kõige rohkem mõisa peahooneid, mis langesid mässajate ohvriks. Ainuüksi rüüstatud mõisaid on nimekirjas 55 ja põlenud mõisaid 24, millest ühel (Vaida mõis) on sulgudesse märgitud lisaks ka " (+Aruvalla)". Kuna Aruvalla on ainus sulgudes teise mõisa juurde märgitud nimi, siis segaduse vähendamiseks on see mõis välja jäetud. Samuti puudub informatsioon ka mõisa põlengu ja arhitektuurilise ajaloo kohta. Arvestades, et Aitsam ei lõpetanud enne surma oma uurimustööd, siis võib vabalt olla tegu ka tema isikliku märkusega. Taolist olukorda võib märgata ka Harjumaa rüüstatud mõisate nimekirjas, kus näiteks Kostivere juurde on märkusena lisatud "(põletati?)".⁹³ Praeguse uurimustöö käigus kogutud materjal tõendab, et Kostivere mõis peaks tõepoolest olema hoopis põletatud mõisate nimekirjas.⁹⁴ Kuna nimekirjas puuduvate põlenud mõisate arv on ebaselge, siis antud hetkel on põlengukahtlusega mõisad, mis tõenäoliselt siiski põlesid, tööst kõrvale jäetud. Lisaks mõisate nimedele on nimekirjas ära märgitud ka põlenguaegsed omanikud ja põlengujärgsed kahjusummad rublades.⁹⁵

Võttes ette Harjumaal põlenud mõisatest on nimekirjas 24 mõisat, mis asuvad seitsmes kihelkonnas: Juuru, Harju-Jaani, Rapla, Hageri, Kose, Jõelähtme ja Jüri kihelkonnas. Harju-Jaani ja Kose kihelkonnas põletati kummaski viis mõisat, Rapla, Juuru ja Hageri kihelkonnas neli mõisat ja Jõelähte ja Jüri kihelkonnas kummaski ainult üks peahoone. Juuru kihelkonnas asuvad Atla, Kaiu, Kuimetsa ja Seli mõis, Harju-Jaani kihelkonnas asuvad Haljava, Kiviloo, Paasiku, Peningi ja Raasiku mõis, Rapla kihelkonnas aga Järvakandi, Keava, Kehtna ja Valtu ning Hageri kihelkonnas asuvad Kohila, Pahkla, Salutaguse ja Tohisoo mõis. Kose kihelkonnas asuvad Oru, Paunküla, Ravila, Tammiku, Tuhala mõis. Ainus Jõelähte kihelkonnas paiknev mõis oli Saha mõis ja ainus Jüri kihelkonnas mõis oli Vaida mõis.

⁹³ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 283-285.

⁹⁴ "2725 Kostivere mõisa peahoone, 18.-19.saj.", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2725> (vaadatud: 18.08.2019).

⁹⁵ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 283-290.

Vaadates kahjusummasid, sii enamike kahjusummad jäävad alla 50 000 rubla. Kahjuga, mis jäi alla 50 000 rubla, oli Harjumaal 16 mõisat, millest neli jäid isegi napilt alla 25 000 rubla. Vahemikku 50 000 -100 000 rubla jäi viis mõisat ja vahemikku 100 000-150 000 rubla ainult kaks mõisat. Kõigist teistest märgatavalt suurema kahjusummaga oli ainult üks mõis, mille summa ületas 200 000 rubla piiri. Kokku oli Harjumaal tekitatud kahju summaks 1 284 591,89 rubla.⁹⁶

Töö jaoks kogutud andmetest jäid silma kolm eripära. Esimesena neist jäi silma Juuru kihelkonnas põlenud Seli mõis, kuna see oli selles kihelkonnas ainus, mille kahjum ületas 50 000 piiri. Seli väljatoodud kahjumiks oli 80 786,91 rubla. Teisena paisitis silma Ravila mõis Kose kihelkonnas. Seal kihelkonnas põles 5 mõisat, millest 4 jäid kahjumiga vahemikku 24 000 - 67 000 rubla. Ravila kahjum oli 224 655, 98 rubla. Summa ei ole märgatavalt suurem ainult oma kihelkonnas, vaid koguni terve põletatud mõisate nimekirjas, olles ainus, mis ületas 200 000 rubla piiri. Kõikide põlenute pealt kokku suuruselt teine summa oli Vana-Vigala kahjum 120 915,00 rublaga. Ravila eristumine võib tingitud olla asjaolust, et Ravila mõisa rüüstamise ja põletamise käigus hävis ka suur osa väärtuslikke esemeid ja kunstiteoseid.⁹⁷

Harjumaal põlenud mõisate omanike seast võib leida mitmeid huvitavaid tähelepanekuid. Vaadates ainult põlenguaegseid omanikke, siis üks silmapaistvamaid leide on kindlasti see, et Harjumaa mõisaomanike seas on Peningi mõisa omanik, Arthur von Baranoff, kes mässu ajal tapeti. Mihkel Aitsami sõnul oli tegu ainsa mõisnikuga, kes rüüste- ja põletamislaine ajal mõrvati. Väidetavalt tungisid 20.detsembri öhtul 20-30st isikust koosnev salk Peningi mõisa ning tulistasid ukse avanud mõisnikule pähe. Seejärel rööviti raha ja mööblit, tulistati end tuppä lohistanud haavatud mõisnikule veel korduvalt pähe . Lahkudes süüdati ka mõis. Pereliikmetel õnnestus von Baranoffi surnukehe põlevast majast välja tuua. Mõni päev hiljem sai karistussalk osa süüdlasi kätte. Neist üks süüdlane, kes väidetavalt tulistas viimase surmava lasu, mõisteti läbi mahalaskmise surma. Teistest asjaosalistest said neli meest 10-15 aastat sunnitööd ja kaks meest saadeti viieks aastaks vanglasse. Viimastest üks oli kõigest 15-aastane noormees.⁹⁸ Aitsami märkmete järgi oli von Baranoff ainus, kes mõrvati. Küll aga väidab Mõisaportaali, et mõrvasi oli kaks. Mõisaportaali andmetel mõrvati ülestõusu ajal ka Läänemaal asuva Vanamõisa mõisnik parun Otto von Budberg. Sealse sõnastuse põhjal võib

⁹⁶ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 283-285.

⁹⁷ Samas, lk 283-290.

⁹⁸ Samas, lk 310-311.

välja lugeda, et mõisnik mõrvati põletuslaine ajal ning et seega oli mõisate põletamise aegseid mõrvu ühe asemel kaks.⁹⁹ Aitsami sõnul oli Peningi mõisnik ainus ning Muinsuskaitseameti materjalides puudub informatsioon Vanamõisa mõisniku surmast. Küll aga on Kinnistute registri andmetes märgitud, et Vanamõisa omanik parun Otto von Budberg mõrvati 17.02.1907 ehk rohkem kui aasta peale põletamisi, kuid siiski revolutsiooni ajal.¹⁰⁰ Küll aga oli von Budberg Vanamõisa omanik^{101 102} ajal, mil see revolutsiooni ajal 1905.aastal põletati¹⁰³ ning mõrva põhjust pole öeldud.

Põlenguaegsete mõisnike seas korduvad mõningad perekonnanimed. 24 mõisa seas on kolm erineva eesnimega isikut, kelle perekonnanimi on von Stackelberg, Erinevate eesnimedega on ka kaks von Fersenit. Huvitav on aga asjaolu von Lilienfeldidega. Aitsami väljatoodud omanike seas on Harjumaa nimekirjas kolm korda (Kehtna, Oru, Tuhala) kirjas "Otto v.Lilienfeldi pärijad",¹⁰⁴ kuid vaadates Kinnistute registri andmeid, siis tundub, et informatsioon ei kattu. Kõikide nimetatud mõisate puhul on põlenguaegne mõisnik tõesti isik nimega Otto von Lilienfeld, kuid vaadates täisnimesid, tehinguid ja aastaid, siis tundub, et pigem on tegu kolme mõisa ja kahe mõisnikuga. Kehtna mõisa kohta an andmed, et 1874.aastal ostis Otto Hermann von Lilienfeld Kehtna mõisa¹⁰⁵ ning kingib selle 1906.aastal oma pojale, Helmuth Karl Rudolf von Lilienfeldile.¹⁰⁶ Kuna Otto kingib selle oma pojale põlengujärgsel aastal, siis järelikult pidi antud isik sel ajal elus olema. Oru ja Tuhala mõisa puhul tundub, et tegu oli sama omanikuga ja Aitsami viide pärijatele on korrektne. Võrreldes Oru ja Tuhala andmeid, siis Otto Ferdinand von Lilienfeld-Toal omandab Oru mõisa 1898.aastal¹⁰⁷ ja Tuhala mõisa 1899.aastal.¹⁰⁸ Kuigi dokumentidel on mehe kolmas eesnimi erinev või on mõlemat nime (Karl ja Paul, millest Paul peaks tegelikult olema tema isa nimi) samal dokumendil segamini kasutatud, tundub isik olevat sama. Asjaolu toetab ka see, et mõlema mõisa puhul on välja toodud, et Otto suri 21.06.1902 ja pärijate dokumentide kinnitamise kuupäev (05.09.1903) ja dokumendi viitenumber on mõlema mõisa puhul sama,

⁹⁹ Praust, Valdo. "Vanamõisa mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/laane/vanamoisas.html> (vaadatud: 28.03.2019).

¹⁰⁰ *Kinnistute register*. EAA.2486.1.1360.

¹⁰¹ *Kinnistute register*. EAA.2840.1.9541; EAA. 2486.1.1360.

¹⁰² Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 287.

¹⁰³ "Vanamõisa mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10327, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=528> (vaadatud: 28.03.2019).

¹⁰⁴ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 283.

¹⁰⁵ *Kinnistute register*. EAA.2840.1.9308.

¹⁰⁶ *Kinnistute register*. 2486.1.1190.

¹⁰⁷ *Kinnistute register*. EAA.2840.1.718.

¹⁰⁸ *Kinnistute register*. EAA.2840.1.719.

kuigi pärijad on erinevad. Oru mõisa jäi Otto lesele, Benedikte Natalie von Lilienfeldile¹⁰⁹ ja Tuhala mõis jäi Otto pojale, Paul Hans Aleksander von Liliendfeld-Toale.¹¹⁰ Seda, et tegemist on sama isikuga olenemata sellest, et kolmas eesnimi ei kattu, toetab ka asjaolu, et mõlema puhul on pojaks märgitud Paul Hans Aleksander. Kahest eelmainitud mõisast jäi Tuhala taastamata. Üks põhjuseid võis olla ka rahaline kahju, mis Oru puhul oli Tuhala mõisa kahjumiga võrreldes umbes kolm korda väiksem. Lisaks näib, et ka Oru mõisa taastamisel mindi lihtsamat teed pidi ning ehitisele lisati ka teine korrus.^{111 112}

Omanike ja pärijatega jääb silma ka Paasiku mõis, kuna põlengueelne omanik suri 1905.aasta novembri alguses, ehk umbes kuu enne põletamist ning põlenguaegseteks omanikeks olid seega tema pärijad.¹¹³ Sarnaselt läks ka Tohisoo omanikuga, Gotthard von Wrangelliga, kes suri 1905. aasta augustis, jättes põlenguaegseteks omanikeks oma pärijad.¹¹⁴ Aitsami nimekirjas on välja toodud ka põlenguaegsed mõisa rentnikud ning tema andmetel olid 1905.aastal rentnikud Kaiu, Kuimetsa, Ravila ja Saha mõisas.¹¹⁵

Põlemisjärgseid omanikke on tabelis vaadatud taastamisperioodi järgi, sest kui üldse peahoone taastati, siis enne 1918.aastat ja enamik mõisate puhul puudub ka informatsioon täpse taastamisaja kohta. Harjumaa mõisate omanike puhul on põlengujärgsest perioodist kindlasti silmapaistvaim asjaolu see, et võttes kokku kõikide maakondade põlenud mõisate põlenguaegsed ja põlengujärgsed omanikud, siis Vaida mõisal on nimekirjas ainus eestipärase nimega mõisaomanik. Jaan Saar ostis Vaida mõisa 1911.aastal¹¹⁶ ja ehitas vana põlenud peahoone asemele uue puitmõisa, mis kahjuks hävis 1945.aasta tulekahjus. Pärast seda jäi mõis taastamata.¹¹⁷

Harjumaa 24st põlenud mõisast taastati 17 peahoonet, millest 12 on säilinud tänapäevani. Taastamata jäeti kuus mõisat. Lisaks on Harjumaa nimekirjas üks mõis (Paasiku), mille kohta puuduvad andmed taastamise ja hävinemise täpsest ajast. 1966.aasta pildil on näha, et Paasiku

¹⁰⁹ *Kinnistute register*. EAA.2840.1.723.

¹¹⁰ *Kinnistute register*. EAA.2840.1.723.

¹¹¹ "Oru mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10429,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-cmtype-other&action=view&id=134> (vaadatud: 18.08.2019).

¹¹² Vt. Lisa 2, 27. Oru.

¹¹³ *Kinnistute register*. EAA.2840.1.231; EAA.2840.1.734, 11251.

¹¹⁴ *Kinnistute register*. EAA.2840.1.9512.

¹¹⁵ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 283.

¹¹⁶ *Kinnistute register*. EAA.2840.1.9535.

¹¹⁷ Praust, Valdo. "Vaida mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/vaida.shtml> (vaadatud:28.03.2019).

mõisa peahoone on osa fassaadist ja katusest sisse kukkunud ja hoone näeb hüljatud välja. Foto ja Muinsuskaitseameti arhivaalide järgi ei ole selge, kas hoone jäi selliseks peale põlengut või hävis natuke hiljem.¹¹⁸ Mõisaportaali järgi on peahoone tänapäevaks hävinud.¹¹⁹ Pigem tundub, et hoone jäi kas täielikult või osaliselt taastamata. Esiteks oli tegu väiksema puithoonega,¹²⁰ mille puhul tundub loogiline, et kas taastamine käis tänu suurusele ja lihtsusele kiirest või ei tundud mõisa taastamise vastu enam huvi. Pigem tundub tõenäolisem, et tegu on teise variandiga, kuna mõisa eelviimane põlengueelne omanik suri kõigest umbes kuu enne põletamislainet ja tema pärijad (omanikud aastatel 1906-1914)¹²¹ müüsid mõisa enne võõrandamist edasi,¹²² mis pigem viitab huvi või raha puudumisele.

Mõisad, mis Harjumaal taastati, on järgmised: Atla, Haljava, Kaiu, Keava, Kehtna, Kiiviloo, Kohila, Kuimetsa, Oru, Paunküla, Peningi, Ravila, Salutaguse, Seli, Tammiku, Tohisoo ja Vaida mõis. Neist on tänapäevaks hävinud Keava, Kuimetsa, Salutaguse, Tammiku ja Vaida mõis. Põlengujärgselt jäid taastamata Järvakandi, Pahkla, Raasiku, Saha, Tuhala, Valtu ja arvatavasti ka Paasiku mõis.

Kihelkondade järgi vaadates näib, et kõige paremini läks Juuru kihelkonnal, kuna kõik neli mõisat (Atla, Kaiu, Kuimetsa ja Seli) taastati, kuigi tänapäevaks on üks neist (Kuimetsa) hävinud. Harju-Jaani kihelkonnas taastati viiest ainult kolm (Haljava, Kiviloo ja Peningi) ning kaks mõisat (Raasiku ja tõenäoliselt Paasiku) jäeti taastamata. Rapla kihelkonnas taastati kaks mõisat (Keava ja Kehtna), millest üks (Keava) on hävinud ning taastamata jäi kaks mõisat (Järvakandi ja Valtu). Hageri kihelkonnas taastati neljast kolm mõisat (Kohila, Tohisoo ja Salutaguse), millest üks (Salutaguse) on hävinud ja üks mõis (Pahkla) jäi taastamata. Kose kihelkonnas taastati viiest mõisast neli (Oru, Paunküla, Ravila ja Tammiku), millest üks mõis (Tammiku) on tänapäevaks hävinud. Taastamata jäi viiest ainult üks mõis (Tuhala). Ainus Jõelähte kihelkonna mõis (Saha) jäi taastamata ja ainus Jüri kihelkonna mõis (Vaida) küll taastati, kuid on tänapäevaks hävinud.

Mustrit, mis aitaks põhjendada seda, miks mõned mõisahooned taastati ja teised mitte, ei näi olevat. Väga oletuslikult võiks aga tuua välja mõningad teooriad või võimalikud variandid ja

¹¹⁸ "Paasiku mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10429, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&page=14> (vaadatud: 26.03.2019).

¹¹⁹ Praust, Valdo. "Paasiku mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/paasiku.shtml> (vaadatud: 26.03.2019).

¹²⁰ "Paasiku mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10429, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&page=14> (vaadatud: 26.03.2019).

¹²¹ *Kinnistute register*. EAA.284.1.231; EAA.2840.1.734, 11251.

¹²² *Kinnistute register*. EAA.

oletused, mis käesoleva töö raames kogutud andmete põhjal tekkisid. Näiteks vaadates mõisaid, mis Harjumaa nimekirjast jäid taastamata, siis tundub, et tegemist on mõisatega, mis olid subjektiivse hinnangu põhjal suurte või vastupidi väikeste peahoonetega. Mis viib oletuseni, et väikeste mõisahoonete vastu oli huvi leigem ja keskmistest suuremate puhul võis olla põhjuseks kas raha puudus või teadlikus, et mõisnike aeg meie aladel on möödas ja investeerimine seega mõttetu. Samuti võis nii suure ja kalli projekti puhul ajast puudu jääda, kuna enne võõrandamist oli ka Esimene maailmasõda. Suuremate puhul paistab silma ka asjaolu, et erinevalt taastatud mõisatest on siin suurtel mõisatel ka märgatavalt suuremad rahalised kahjumid ning väiksematel mõisatel ka väiksemad kahjusummad. Taastatud mõisate puhul on seos olematu või pigem suurtel mõisatel väikesemad kahjumid või väiksematel mõisatel suuremad. Taastatud mõisate seas on erinevaid suuruse ja kahjumiga kooslusi. Võimalik, et tegu on kõigest oletuse ja juhuslikult niiviisi sattunud valimiga ning mingit seost tegelikult ei ole. Eriti ebakindlaks teeb teooria asjaolu, et vaadeldavate mõisate valim on väga väike. Küll aga tundub, et kuigi enamus mõisate puhul on taastamise täpne aeg pigem umbkaudu pakutud, jäävad taastatud mõisate taastamisajad peaaegu alati vahemikku 1906-1910, ehk järgneva paari aasta sisse. Seega võiks (Harjumaa valimi põhjal) oletada, et kõik mis taastati, taastati kas kohe või jäidki taastamata.

Vaadates mõisaid, mis küll taastati enne 1917.aastat, kuid on nüüdseks hävinud, siis näib põhjuseid olevad kaks. Keava ja Tammiku mõisa kohta puudub informatsioon sellest, mis mõisatest peale võõrandamist sai, kuid Muinsuskaitseameti ja Mõisaportaali andmetel on mõlemad mõisad lihtsalt hävinud. Keava peahoone jäi varemetesse pärast Teist maailmasõda¹²³ umbes 1950.aastatel¹²⁴ ja Tammiku peahoone 1960.aastatel.¹²⁵ Võimalik et tegu oli hoonetega, mis jäid pärast võõrandamist tühjalt seisma. Teisi algselt taastatud kuid hiljem hävinud mõisaid ühendab tulekahju. Kuimetsa peahoones oli kool, kuid hoone põles 1941.aastal ja jäi taastamata.¹²⁶ Salutaguse mõisas olid korterid, kuid mõis põles

¹²³ "15214 Keava mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15214> (vaadatud: 26.03.2019).

¹²⁴ Praust, Valdo. "Keava mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/keava.shtml> (vaadatud: 26.03.2019).

¹²⁵ Praust, Valdo. "Tammiku mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/tammiku.shtml> (vaadatud: 26.03.2019).

¹²⁶ Praust, Valdo. "Kuimetsa mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/kuimetsa.shtml> (vaadatud: 26.03.2019).

1980.aastatel.¹²⁷ Vaida mõisa uus puitmõis põles 1945.aastal, kuid pole teada, kas mõis oli peale võõrandamist ja enne tulekahju kasutuses või ei.¹²⁸

4.2 Läänemaa

Läänemaal põletati Aitsami nimekirja andmetel 21 peahoonet ja veel kolm mõisat rüüstati. Viimaste seas on nimekirjas välja toodud Päädeva mõis, mille taha on sulgudes lisatud "(viinavabrik)".¹²⁹ Põlenud viinavabrikust on olemas ka Nikolai Königsfesti tehtud foto aastast 1906.¹³⁰ Mõningate allikate sõnul põletati ka Päädeva mõisa puidust peahoone, mida hiljem ei taastatud.¹³¹ Läänemaa 21 põlenud mõisat põletati neljas kihelkonnas: Märjamaa, Vigala, Kullamaa ja Kirbla kihelkonnas. Märjamaal põletati 21st mõisast 10 (Haimre, Kasti, Mõisamaa, Mõraste, Orgita, Paeküla, Pargi, Sõtke, Valgu ja Vana-Märjamaa mõis), Vigalas neli (Jädivere, Konuvere, Vana-Vigala ja Velise mõis), Kullamaal kuus (Koluvere, Luiste, Sipa, Sooniste, Teenuse ja Tolli mõis) ja Kirbla kihelkonnas ainult üks (Vanamõisa mõis) peahoone.

Läänemaal tekitatud kahjusummade puhul paistab silma asjaolu, et võrreldes Harjumaaga on summad pigem väiksed. 21st mõisast jäi kahjusumma alla 50 000 rubla tervelt 14-l mõisal, millest omakorda kaheksal ehk peaaegu pooltel maakonna mõisatel jäid summa isegi alla 25 000 rubla. viie mõisa summa jäi vahemikku 50 000-100 000 rubla ja ainult kahe mõisa summa ületas 100 000 rubla piiri. Summa suurusega paistavad silma kaks mõisat: Vana-Vigala ja Pargi. Vana-Vigala kahjusumma oli 120 915 rubla, mis on kõigi nelja maakonna kahjumisummadest suuruselt teine. Vastandina on Läänemaal ka kõige väiksem teadaolev summa, mis on tabelis ainus, mis jääb alla 10 000 rubla. Nimelt on Pargi mõisa kahjumiks märgitud kõigest 4050 rubla! Antud summa jääb alla ka paljudele rüüstatud mõisate

¹²⁷ Praust, Valdo. "Salutaguse mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/salutaguse.shtml> (vaadatud: 26.03.2019).

¹²⁸ Praust, Valdo. "Vaida mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/vaida.shtml> (vaadatud: 26.03.2019).

¹²⁹ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 287.

¹³⁰ Päädeva mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. Foto: Nikolai Königsfest (1906), Eesti Ajaloomuuseum SA, Vt: <https://www.muis.ee/museaalview/2036035> (vaadatud: 21.09.2019)

¹³¹ "Päädeva mõis", *Kinnistute riiklik register*, ERA.T-76.1.10267, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=903> (vaadatud: 24.03.2019).

kahjumitele ning sobiks summa järgi pigem rüüstatud mõisate nimekirja. Pole kindel, kas see on ka kõikide põlenud mõisate väikseim kahjusumma, kuna Pärnumaa kahjusummad on teadmata ja vähemalt üldpildi järgi tundub, et suurem osa sealsetest mõisatest olid teistega võrreldes pigem väiksemad, mis peaksid tähendama ka väiksemaid summasid.¹³²

Läänemaal põlenud mõisate arhitektidest on teada vaid Paeküla mõisa arhitekt, Otto Schott, kelle projekti järgi valmis 1901.aastal peahoone,¹³³ mis kõigest mõni aasta hiljem jäeti põlengujärgselt lagunema.¹³⁴ Lisaks on pakutud, et Haimre ja Vana-Vigala mõisatel võis olla sama arhitekt, kuna mõisate välisilmed olid sarnased. Vana-Vigala uus hoone valmis aastatel 1772-1775¹³⁵ ja Haimre peahoone 1770.aastatel.¹³⁶ Arvestades, et mõisad on ehitatud suhteliselt samal ajal ja mõlema ehitusaegsed omanikud olid von Uexkülldid,¹³⁷ siis on täiesti võimalik, et tegu oli sama meistriga.

Läänemaa mõisatest taastati 21st mõisast 12, millest ainult üks on tänapäevaks hävinud. Taastatud mõisad, mis on ka tänapäeval alles, on järgmised: Kasti, Koluvere, Konuvere, Luiste, Mõisamaa, Sipa, Sooniste, Teenuse, Tolli, Valgu ja Vana-Vigala mõis. Taastatud mõisatest on Orgita mõis kahjuks tänapäevaks hävinud. Kuigi peale 1905.aasta süütamist mõis taastati, hävis mõis 1941.aastal sõjategevusest tekkinud tulekahjus.¹³⁸ Selle kohale ehitati 1970.aastatel sovhoosikontor, mis on samuti tänapäevaks peaaegu hävinud.¹³⁹

Taastamata jäi Läänemaal üheksa mõisat: Haimre, Jädivere, Mõraste, Paeküla, Pargi, Sõtke, Vana-Märjamaa, Velise ja Vanamõisa mõis. Kihelkondade järgi vaadates paistab enim silma Kullamaa, kus kuuest põlenud mõisast taastati kõik kuus mõisad. Kui välja arvata Kirbla kihelkond, kus põleski ainult üks taastamata jäänud mõis, siis mujal Läänemaa kihelkondades oli nii taastatud kui taastamata mõisaid. Märjamaal, kus põletati 10 mõisat, taastati neli, millest kolm on alles ka tänapäeval (Kasti, Mõisamaa ja Valgu mõis) ning üks mõis (Orgita

¹³² Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 287.

¹³³ Hein. *Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini*, lk 103.

¹³⁴ "Paeküla mõisa", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10267, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=906> (vaadatud: 18.08.2019).

¹³⁵ Maiste. *Eestimaa mõisad*, lk 158-159.

¹³⁶ Praust, Valdo. "Haimre mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/laane/haimre.shtml> (vaadatud: 18.08.2019).

¹³⁷ *Kinnistute register*.

¹³⁸ "Orgita mõis", *Kultuurimälestiste riiklik registre*, ERA.T-76.1.10267, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-type-2902&action=view&id=900> (vaadatud: 18.08.2019).

¹³⁹ Praust, Valdo. "Orgita mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/laane/orgita.shtml> (vaadatud: 29.03.2019).

mõis) on tänapäevaks hävinud. Taastamata jäeti seega kuus mõisat (Haimre, Mõraste, Paeküla, Pargi, Sõtke ja Vana-Märjamaa mõis).

Kasti mõisa puhul võib olla vaieldav, kas mõis tõesti taastati enne vöörandamist või ei. Muinsuskaitseameti lehel on mälestise kirjelduse ja ajaloo osas öeldud, et peale põletamist taastati mõis täielikult alles 1960.aastatel, mil sinna tehti kolhoosikontor.¹⁴⁰ Kasti ajaloolise õiendi järgi taastati mõisa peahoone ainult osaliselt, nii palju kui vaja, ning alumist korrust kasutas omanik kuni 1940.aastani, mil ta Saksamaale kolis.¹⁴¹ Mõisaportaali aga väidab, et mõis taastati põlengu järel enam-vähem samasugusena.¹⁴² Pigem tundub, et Kasti peaks taastatud mõisate hulka lugema, isegi kui taastamistööd ei olnud vöörandamise hetkeks lõpetatud. Informatsiooni põhjal tundub, et kuigi taastustööd jätsid soovida, olid need piisavalt hästi tehtud, et peahoonet kasutada ja vältida hilisemat täielikku lagunemist. Taolise näitena võib tuua ka näiteks Harjumaa grupis oleva Järvakandi mõisa, mille puhul alustati samuti taastamist, kuid tööd jäid lõpetamata ja mõis hävis.¹⁴³

Taastatud ja taastamata Läänemaa mõisate puhul ei tundu olevat ühtegi mustrit, mis uuritud materjalide põhjal annaks kas või teoreetilise põhjuse, miks mõni taastati ja teine mitte. Ainus huvitav asjaolu, mis veel silma jääb, on see, et Läänemaa kaks kõige suurema rahalise kahjusummaga mõisat (Koluvere ja Vana-Vigala mõis) taastati, kuid kõige väiksema summaga, mis oli kõikide põlenud mõisate teadaolevalt väikseima ja isegi tähendusväärselt väikse kahjusummaga mõis (Pargi mõis), jäi taastamata. Erinevalt Koluverest pole Vana-Vigala mõisa peahoone silmapaistvalt suur hoone. Küll aga läks põlengus kaotsi märkimisväärselt suur hulk väärt esemeid, mis tõstsid kahjusumma kõrgeks.¹⁴⁴

Läänemaa põlenguaegsete omanike puhul võib märgata mitmeid korduvaid nimesid. Näiteks on Läänemaa põlenud mõisate omanike seas kolm erineva eesnimega von Wetter-Rosenthali, kaks mõisat, millel on erinevad von Mohrenschildidest omanikud ja kaks erineva eesnimega

¹⁴⁰ "15269 Kasti mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15269> (vaadatud:29.03.2019).

¹⁴¹ Lüüs, A. . "Kasti vasallilinnuse ajalooline õiend" (1973).*Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.1648, lk 12, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=4401> (vaadatud: 18.08.2019).

¹⁴² Praust, Valdo. "Kasti mõis". *Eesti mõisaportaali*, <http://www.mois.ee/laane/kasti.shtml> (vaadatud: 29.03.2019).

¹⁴³ Praust, Valdo. "Järvakandi mõis". *Eesti mõisaportaali*, <http://www.mois.ee/harju/jarvakandi.shtml> (vaadatud:29.03.2019).

¹⁴⁴ "15380 Vana-Vigala mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15380> (vaadatud: 29.03.2019).

von Maydelli.¹⁴⁵ Kuigi põletamise ajal oli Läänemaa mõisaomanike seas ainult üks von Uexküllide mõis (Vana-Vigala)¹⁴⁶, siis von Uexküllidele olid varajasemalt kuulunud lisaks Vana-Vigalale põlenud mõisate seas veel kolm mõisat, mis olid enne 1905.aastat leidnud endale uued omanikud. Läänemaa mõisate nimekirjs on esimene neist Haimre mõis, mis kuulus pikalt von Uexküllidele kuni 1897.aastani, mil parun von Buxhoeveden selle ära ostis.¹⁴⁷ Teine ligi sajand von Uexküllide käes olnud mõis oli Jädivere, mis müüdi 1893.aastal von Lilienfeldtidele.¹⁴⁸ Kolmas mõis oli Valgu mõis, mille von Uexküllid 1887.aastal müüsid von Pitchaudele.¹⁴⁹

Samuti paistavad silma von Rennenkampffid, kelle puhul on kaks erinevat nime ja kolm mõisat. Georg Olaf von Rennenkampp (1859 - 1915) omandas tänu kinkelepingule 1905.aasta suvel endale Mõraste mõisa¹⁵⁰ ja Konuvere kuulus pärast isa surma tema vennale, Woldemar Konstantin von Rennenkampffile (1852 - 1912).¹⁵¹ Konuvere mõis vahetas põlengujärgselt korra ka omanikke, liikudes sellega ajutiselt perekonnast välja. Peale Woldemari surma 1912.aastal päris mõis tema lesk¹⁵², kes müüs mõisa samal aastal edasi Egon von Wüstenbergile,¹⁵³ kes kinkis mõisa 1914.aastal eelnevate omanike suguvõsale tagasi ning uueks omanikuks sai Woldemari vend Georg Olaf,¹⁵⁴ kellele kuulus ka Mõraste mõis. Kinnistute registri andmete järgi jääb segaseks, kes täpselt oli põlenguaegne Paeküla mõisa omanik. Peale vendade isa, Karli, surma on märgitud, et pärijad on tema lesk ja lapsed.¹⁵⁵ Järgmine märgi Paeküla kohta ütleb, et 1916.aastal kuulub mõis Georg Olafi pärijatele.¹⁵⁶ Selle põhjal võiks järeldada, et vahepealsed dokumendid on puudu. Ka Aitsamil on nimekirjas omanikuks märgitud Georg v. Rennenkampff.¹⁵⁷ Tabeli andmeid lähemalt uurides tuleb ka välja, et kolmest mõisast taastati ainult Konuvere.^{158 159}

¹⁴⁵ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 287.

¹⁴⁶ *Kinnistute register*. EAA.2840.1.712.

¹⁴⁷ *Kinnistute register*. EAA.2840.1.717.

¹⁴⁸ *Kinnistute register*. EAA.2840.1.713.

¹⁴⁹ *Kinnistute register*. EAA.2486.1.1388.

¹⁵⁰ *Kinnistute register*. EAA.2840.1.726.

¹⁵¹ *Kinnistute register*. EAA.2840.1.9444.

¹⁵² *Kinnistute register*. 2840.1.731.

¹⁵³ *Kinnistute register*.

¹⁵⁴ *Kinnistute register*. 2840.1.734.

¹⁵⁵ *Kinnistute register*. EAA.

¹⁵⁶ *Kinnistute register*. EAA.2840.1.736.

¹⁵⁷ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 287.

¹⁵⁸ "15275 Konuvere mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15275> (vaadatud: 03.04.2019).

4.3 Järvamaa

Järvamaal põletati Aitsami nimekirja andmetel kuus mõisat ja teine kuus rüüstati. Põlenud mõisatest neli asuvad Türi kihelkonnas (Kolu, Laupa, Lokuta ja Mäeküla mõis), üks Paide kihelkonnas (Mäo mõis) ja üks Ambla kihelkonnas (Roosna mõis). Kuuest mõisast on Aitsam ainult nelja puhul märkinud ära ka kahjusummad, mis jäävad kõigil alla 50 000 rubla. Teistest märgatavalt kõrgema kahjumiga on Laupa, mille kahjum oli 47 712,24 rubla. Mäo ja Roosna mõisa kahjusummad on teadmata.¹⁶⁰ Mõisate omanikega ei paista midagi erilist silma. Ainus tähelepanu äratanud asjaolu oli see, et von Schillingite nimi esineb enne ja pärast põlengut omanike nimekirjas kaks korda, kuid eesnimed on erinevad ja lähisugulust ei paista neil olevat. Taastamise poolest on Järvamaa mõisatel pigem vedanud, kuna põlengujärgselt taastati viis mõisat kuuest ning Mäeküla mõisa kohta puuduvad andmed. Tänapäevaks on neist alles Kolu, Laupa ja Lokuta mõis. Mäeküla, Mäo ja Roosna mõis on tänapäevaks kas lagunemas või hävinud.

Arhitektid on teada ainult kahel mõisal. Kolu mõisa arhitekt oli Erwin Bernhard, kelle projekti järgi valmis hoone juba 1890.aastal ning peale põlengut taastati peahoone endisel kujul. Kolu peahoone põletamise kohta jääb ebamääraseks, kui palju mõisahoonet tegelikult põles. Näiteks Mõisaportali kirjelduse põhjal võiks arvata, et mõis põletati maatas ja taastati täielikult samal kujul,¹⁶¹ kuid samas väidab Kolu mõisa ajalooline õiend, et punastest tellistest historitsistlik mõisahoonet jäi mässuliste poolt otseselt põletamata.¹⁶² Sõnastusest jääb segaseks, kas põletajateks ei olnudki mässulised või jäi mõis lihtsalt suuremast tulest puutumata. Aitsami nimekirja järgi mõis põles.¹⁶³

Teine mõis on Laupa, mille arhitekt on teada. Erandina on Laupa mõisa kohta teada isegi kaks arhitekti - nii põlenguaegse mõisahoonet kui ka põlengujärgse mõisahoonet oma. Laupa peahoone, mida me tänapäeval näeme, on täiesti uus ja silmapaistvalt eelmisest erinev. Eriti

¹⁵⁹ Ernesaks, Maia. "Konuvere mõisa ajalooline õiend" (1987). *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.11952, lk 18-20, https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0011952.pdf (vaadatud:03.04.2019).

¹⁶⁰ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 289.

¹⁶¹ Praust, Valdo. "Kolu mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/jarva/kolu.shtml> (vaadatud:04.04.2019).

¹⁶² Kangilaski, Epp. "Kolu mõisa ajalooline õiend" (1986). *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.11802, lk 14, https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0011802.pdf (vaadatud: 04.04.2019).

¹⁶³ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 289.

hästi näeb seda lisamaterjalides olevate fotode põhjal.¹⁶⁴ Eelmise lihtsa puitmõisa arhitekt oli Heinrich von Schonert ja peahoone ehitati aastatel 1853-1855. Uue ja uhkema hoone arhitekt oli aga Jacques Rosenbaum ning hoone ehitati aastatel 1911-1913.¹⁶⁵

4.4 Pärnumaa

Aitsami nimekirja andmetel põles Pärnumaal 14 mõisat ning rüüstatud mõisad on märkimata.¹⁶⁶ Pärnumaa põletatud mõisate kohta on kõige keerulisem tekitada terviklikku ülevaadet, kuna võrreldes teiste maakondadega puudub mitmete mõisate kohta kas osaliselt või täielikult märgatavalt rohkem informatsiooni. Samuti on tegu ainsa maakonnaga, mille puhul Aitsam ei ole välja toonud mõisate põlengujärgseid kahjumeid. Mitmete Pärnumaa mõisate puhul puuduvad isegi Kinnistute registris omanike kohta käivad andmed või mitmetel juhtudel ka sealsete dokumentide korralikud viitenumbrid. Informatsiooni puudulikkuse tõttu on Pärnumaa kõige probleemsemateks mõisateks Enge mõis, Annamõisa ja Uulu mõisa karjamõis. Eeldusel et ülejäänud mõisate fotod on õigetest mõisatest, puudub pildimaterjal täielikult kuuest Pärnumaal põletatud mõisast, mis teeb samuti materjali analüüsimise keerulisemaks.

Pärnumaa mõisate seast on üheksa mõisa Pärnu-Jaagupi kihelkonnast (Annamõisa, Are, Enge, Halinga, Kaelase, Kaisma, Kergu, Pööravere ja Roodi mõis) ja neli mõisa Vändra kihelkonnast (Käru, Lelle, Uue-Vändra ja Vana-Vändra mõis). Viimane mõis nimekirjas on Uulu mõisa karjamõis, mis jääb tuvastamata, aga Uulu mõis ise peaks asuma Pärnu-Elisabethi kihelkonnas. Aitsami raamatu jaoks tehtud põlenud ja rüüstatud mõisate kaardilt on Annamõisa ja Uulu karjamõis puudu.¹⁶⁷ Samuti on tegu mõisatega, mille kohta puudub suur osa vajalikust informatsioonist. Annamõisa kohta on tänu Muinsuskaitseameti mõisate inventariseerimisele teada, et mõis on hävinud aastast 1905 ja et kaardil peaks see jääma umbkaudu 15 kilomeetrit Kergust lääne poole. Seega võib järeldada ka seda, et peale

¹⁶⁴ Vt. Lisa 2, 19.Laupa.

¹⁶⁵ Hein. "Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini", lk 249-450.

¹⁶⁶ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvreid Eestis*, lk 290.

¹⁶⁷ Vt. Lisa 1.

põletamist jäi mõisahoonet taastamata.¹⁶⁸ Annamõisast veelgi probleemsem on Enge mõis, mille kohta on teada ainult seda, et mõisahoonet on mingil hetkel hävinud ja aseme järgi oli arvatavasti tegu väiksema puitehitisega.¹⁶⁹ Aitsami raamatus oleva nimekirja järgi saame teada ka rentniku nime, kelleks oli keegi Zimmermann.¹⁷⁰ Muu on Enge peahoone kohta teadmata. Uulu mõisa karjamõisa kohta puudub informatsioon täielikult. Ainsana on teada Uulu ja selle kõrvalmõisa omanik, kes nii Aitsami kui Kinnistute registri järgi oli parun Alexander Stael von Holstein.¹⁷¹

Omanikest paistab silma ainult mõningate nimede kordus. Pööravere mõisa ja Pööravere karjamõisa, Annamõisa, omanike kordumine¹⁷² ei ole üllatav ning omaniku nimeks oli Ernst von Middendorff.¹⁷³ Küll aga on sama omanik ka Are ja Roodi mõisal - Reinhold Magnus von Nasackin. Taaskord tekib olukord, kus mitme põletatud mõisa puhul taastatakse pigem valikuliselt üks. Kinnistute registri andmete järgi võiks oletada, et Roodi mõis sai taastatud¹⁷⁴ tänu sellele, et erinevalt Are mõisast oli see küllaltki pikalt von Nasackinite perekonna valduses olnud¹⁷⁵ ja seega võis valik olla sentimentaalne. Kui Roodi oli Reinhold von Nasackinile läbi pärimise kuulunud alates 1896.aastast¹⁷⁶, siis Are kuulus talle alles aastast 1904.¹⁷⁷ Von Nasackin kinkis selle edasi juba 1915.aastal.¹⁷⁸

Nimedest võiks veel välja tuua ka arhitektid. Pärnumaa arhitektidest on teada ainult kaks nime, millest üks on Roodi põlengujärgse peahoone arhitekt, kelleks oli ehitusmeister K.Niibo ning kelle projekt on umbes 1906.aastast.¹⁷⁹ Põlengueelsest perioodist on teada vaid, et Kärü mõisa arhitekt oli Robert Pflug, kelle projekti järgi ehitati Kärü mõisa uus peahoone 1878.aastal.¹⁸⁰ Kärü mõisa puhul jääb küsitavaks, kas neorenessanssilike elementidega historitsistlik peahoone taastati enne võõrandamist või ei. Küll aga on teada, et mõisas tehti

¹⁶⁸ "Annamõisa inventariseerimisankeet". *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.16097, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=3671> (06.04.2019).

¹⁶⁹ "Enge mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.3211, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=760> (06.04.2019).

¹⁷⁰ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvreid Eestis*, lk 290.

¹⁷¹ *Kinnistute register*. EAA.

¹⁷² Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvreid Eestis*, lk 290.

¹⁷³ *Kinnistute register*. EAA.

¹⁷⁴ Ernesaks, Maia. "Roodi mõisa ajalooline õiend" (1989). *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.12871, lk 4, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=1946> (vaadatud: 06.04.2019).

¹⁷⁵ *Kinnistute register*.

¹⁷⁶ *Kinnistute register*. EAA.

¹⁷⁷ *Kinnistute register*. EAA.

¹⁷⁸ *Kinnistute register*. EAA.

¹⁷⁹ Hein. *Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini*, lk 216.

¹⁸⁰ Samas, lk 110.

suuremaid taastustöid aastatel 1921-22¹⁸¹, mis tähendab, et juhul kui mõis taastatigi alles kahekümnendatel, siis on Kärü mõis oma taastamisperioodiga erand teiste taastatud mõisate seas. Mõisaportaali järgi taastati mõis põlengujärgselt natuke lihtsustatud kujul.¹⁸²

Pärnumaa taastati 14st mõisast teadaolevalt seitse mõisat (Halinga, Kaelase, Kaisma, Kärü, Lelle, Roodi ja Uue-Vändra mõis) ja neli mõisat (Annamõisa, Are, Pööravere ja Vana-Vändra mõis) jäid taastamata. Enge, Kergu ja Uulu mõisa karjamõisa, kohta informatsioon puudub. Enge mõisa kohta on teada, et peahoone on hävinud. Informatsiooni vähesuse põhjal pakuks pigem, et mõis jäi juba põlengujärgselt taastamata. Kergu mõisa kohta on teada küll see, et mõisa asukohas oli 1980.aastatel inventariseerimisel näha hooneid, kuid pole teada, kas tegu oli 1905.aasta järel taastatud mõisa peahoonega või olid sealsed hooned hiljem lihtsalt mõisa aladele ehitatud. Ka mõisa kõrvalhooned olid kas lagunened või lagunemas.¹⁸³ Uulu karjamõisa kohta puudub igasugune informatsioon.

¹⁸¹ " 15254 Kärü mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15254> (vaadatud: 06.04.2019).

¹⁸² Praust, Valdo. "Kärü mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/parnu/karu.shtml> (vaadatud: 06.04.2019).

¹⁸³ "Kergu mõisa inventariseerimisankeet". *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.16087, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=3661> (vaadatud: 06.04.2019).

5. Peahoonete taastamine

5.1 Taastamata jäänud mõisad

Kõikidest teadaolevatest põletatud mõisatest jäi kindlasti taastamata 20 mõisat. See on umbes kolmandik põletatud mõisatest. On täiesti võimalik, et tegelik number on mõne mõisa võrra suurem, kuid mitmete puhul jääb ebaselgeks, millal mõis hävis. Eriti näib see kehtivat väiksemate peahoonete kohta, mis olid sageli puidust. Taastamata mõisate seas oli vähemalt kolm puitmõisat - Pargi, Sõtke, ja Vana-Vändra mõis. Lisaks on puitmõisatest ära märgitud ka Paasiku mõis, mille puhul on taastamata jätmise ebaselge ja Enge mõis, mille puhul oli küll tegu puitmõisaga, kuid põlengujärgne informatsioon puudub. Vägagi tõenäoliselt mõis hüljati kohe peale 1905. aasta põletamist. Võimalik, et tule ohvriks langenud puitmõisaid oli enamgi, paraku puudub selle kohta adekvaatne informatsioon. Mõisate kohta leiduva informatsiooni üks suur probleem ongi just allikate puudulikkus ja asjaolu, et teadlikult hakati mõisate kohta kirjalikku informatsiooni koguma pigem alles eelmise sajandi teisel poolel.

Harjumaal jäi taastamata kuus mõisat - Järvakandi, Pahkla, Raasiku, Saha, Tuhala ja Valtu mõis. Lisaks on hävinud veel Paasiku mõis, mille kohta puudub tänaseni täpsustav informatsioon¹⁸⁴ sellest, millal see lagunema jäeti ning mis seetõttu võib olla ka mõis, mis küll taastati, kuid on tänapäevaks siiski hävinud. Läänemaal jäi taastamata üheksa mõisat - Haimre, Jädivere, Märaste, Paeküla, Pargi, Sõtke, Vana-Märjamaa, Velise ja Vanamõisa. Järvemaal ei jäänud ükski taastamata. Pärnumaa puhul jääb taastamata mõisate arv lahtiseks, kuna paljud Pärnumaa mõisad on informatsioonivaesed. Aitsami Pärnumaa nimekirjast jäid kindlasti taastamata neli peahoonet - Annamõisa, Are, Pööravere ja Vana-Vändra mõis. Pärnumaal on ka kaks mõisat, mis tõenäoliselt peaksid samuti taastamata mõisate gruppi kuuluma. Nendeks mõisateks on Enge mõis ja Uulu karjamõis. Viimase kohta puudub informatsioon täielikult. Pärnumaa taastamata mõisate nimekiri on huvitav ka juba sellepoolest, et ainult ühest Pärnumaal hävinud peahoonest, Pööraverest, on foto, mis on

¹⁸⁴ Praust, Valdo. "Paasiku mõis", *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/hari/paasiku.shtml> (vaadatud: 15.04.2019).

kindlasti antud mõisast. Teiste puhul on kas pildimaterjal puudulik või pole kindel, kas fotol olev mõis on ikka õige mõisahoone.

Pööravere jääb silma mitmetel põhjustel ning ainus foto põlengueelsest peahoonetest on neist väikseim. Teine küllaltki väike tähelepanek on asjaolu, et Pärnumaal kordub põlenud mõisate seas Pööravere omaniku nimi kaks korda, kuna lisaks Pööraverele on nimekirjas ka Annamõisa, mis oli Pööravere karjamõis. Põlenguaegselt kuulusid mõisad Ernst von Middendorffile, kes päris mõisad oma isalt.¹⁸⁵ Koos Pööravere mõisaga päris ta tänu fideikomissile ka Hellenurme ja Päida mõisa.¹⁸⁶ Kumbagi neist mõisatest ei ole Aitsami nimekirjas, seega võib oletada, et need jäid revolutsioonist puutumata.

Pööravere mõis oli neogootilik kahekorruseline hoone, millel oli ka soklikorrus. Esimene korrus ehitati paekivist umbes 19.sajandi esimesel poolel ning teine korrus ehitati osaliselt maakividest ja väidetavalt aastal 1873. Aknad olid suured ja ääristatud lamedate krohvääristega. Vanematel piltidel on näha ka seda, et aknad olid korrapäraste vahedega. Maja esiküljel oli eenduv keskrisaliit ja vasakul tiival külgrisaliit. Korruseid eraldasid kitsas soklikarniis ja ülemiste korruset vahel laiem profileeringuga vöö. Keldris olid ristvõlvitud ja mõisa ruumid olid kujundatud anfilaadselt. Mõis jäi peale 1905.aasta põletamist taastamatult seisma ja 1976.aastal lammutati müüridelt lagunemisohtlik teine korrus.¹⁸⁷ Tänapäevaks on esimese korruse varemed osaliselt veel säilinud.¹⁸⁸

Lisaks Pööravere mõisale oli taastamata mõisate seas teisigi suursuguseid näiteid. Üks järjekordselt uhke kuid kahjuks taastamata jäänud Eestimaa mõis oli klassitsistlikus stiilis Järvakandi mõis. Üllataval kombel on Järvakandi kohta säilinud mitu fotot põlengueelsest perioodist,¹⁸⁹ mis on tänuväärne leid neile, kes soovivad seda kaotatud arhitektuuripärlit näha kujul, milline ta oli enne varemettesse jäämist. Samuti on olemas ka põlengujärgsed fotod 1906.aastast.¹⁹⁰

¹⁸⁵ *Kinnistute register*. EAA.

¹⁸⁶ *Kinnistute Register*. EAA.3760.1.8141.

¹⁸⁷ "Pööravere mõis", Kultuurimälestiste riiklik register, ERA.T-76.1.3211, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=792> (vaadatud: 18.06.2019).

¹⁸⁸ Vt. Lisa 2, 33.Pööravere.

¹⁸⁹ Samas.

¹⁹⁰ Vt. Lisa 2, 5.Järvakandi.

Järvakandi mõisa peahoone enne põlengut. Foto: Rahvusarhiiv, EAA.5238.1.614.5.

Järvakandi mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 2016. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:3/a F 14385.

Mõis sai esmase esindusliku varaklassitsistliku kuju 1780.aastatel, mil mõisa omanikeks olid von Staalid. Kuid juba kümnekond aastat hiljem said omanikeks von Taubed, kes umbes 1820.aastatel lasid mõisa peahoone ümber ehitada kõrgklassitsistlikus stiilis. Tolleaegsest ümberehitusest sai Eesti mõisaarhitektuuri üks klassitsismi tippnäiteid.¹⁹¹ Peahoone oli suur soklikorrusega kahekorruseline ja lameda kelpkatusega kivihoone, mille keskosal oli viilkatusega pealeehitus. Hoonel olid nii ees- kui tagafassaadil kolmnurkviiludega kõvasti eenduvad külgrisaliidid. Esifassaadi keskosas oli ilma frontoonita kaheksa sambaga sammusportikus, millel oli voluutidega komposiitkapiteel ja eenduv keskosa. Külgrisaliitide nurkades olid pilastrid, millele toetusid profileeritud vööd, mille kohal omakorda olid enne

¹⁹¹ Praust, Valdo. "Järvakandi mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/hariu/jarvakandi.shtml> (vaadatud: 18.06.2019).

karniisi kolmikakendega mezzaninokorrused. Nii külgrisaliitidel kui ka keskosas oleva sammastportikuse taga olid suured ja kõrged kolmikaknad, mille kohal olid kolmeks jaotatud suur segmentaken. Aknavahesid jaotasid ümarsambad. Hoone tagafassaadil on risaliidid eendunud piisavalt palju, et mahutada soovi korral küljele üks aken. Kelder annab põhjust arvata, et seal on veelgi vanema ehitise osi kasutatud. Siseruumid olid kavandatud enam-vähem anfilaadselt, kuid keeruka süsteemiga ning sealne saal oli väga suur.¹⁹²

Järvakandi puhul alustati taastamist oletatavalt peale 1911.aastat, mil Nikolai Aleksander von Harpe¹⁹³ mõisa ära ostis, kuid kahjuks jäid mõis taastustööd enne võõrandamist siiski lõpetamata. Von Harpe jõudis taastada mitmed kõrvalhooned ja plaanis korda teha ka mõisa peahoone, millele ta jõudis panna ajutise laudkatuse, kuid mõisate võõrandamine 1919.aastal katkestas taastamisprotsessi ja mõis jäi varemetesse.¹⁹⁴ Arvatavasti ei tulnud mõisale lisaks omanikuvahetusele kasuks ka peahoone taastustöödega viivitamine. Pealegi alustati ehitustöödega kõigest natuke enne Esimese maailmasõja puhkemist, millele järgnes küllaltki kohe ka mõisate võõrandamine. Nagu ka Pööravere puhul näib ka siin üks teguritest olevat peahoone uhke välimus ja suurus, mis tähendab ka kulukamat taastamist. Samuti näib, et suuremate mõisatega ei osatud üldjuhul peale võõrandamist midagi peale hakata või lihtsalt ei tahetud nende kõikide taastamisse investeerida.

Veel üks Eesti kohta suur ja uhke mõisahoone, mis on 1905.aasta sündmuste tõttu tänapäevaks hävinud, on Tuhala mõisa peahoone. Mõis sai oma esindusliku kuju 19.sajandi esimestel aastatel, mil mõisa omanik oli tuntud kartograaf ja Liivimaa esimese atlase autor krahv Ludwig August Mellin, kes lasi mõisast teha kahekorruselise pika varaklassitsistliku hoone. Sajandi teises pooles läks mõis von Lilienfeldide valdusse ning just nemad andsid peahoonele põlengueelse välisilme, lastes 1881.aastal varaklassitsistlikule hoonele suuresti juurde ehitada historitsistlikus noeklassitsismi stiilis osi. Näiteks lisati hoone külgi kaunistavad uhked portikused ja tagaküljele lisati hulknurkne juurdeehitis.¹⁹⁵ Ehitatud peahoone oli suursugune kahekordne kivihoone. Alumine korrus oli madalam, ülemine jällegi väga kõrge ja seinu liigendasid liseenid ja vahevööd. Räästakarniisi kohal oli katusel frontoone ja vaasidega ehitud balustraadid. Hoone keskel ja otstes paiknesid tugevalt

¹⁹² "Pööravere mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.3211, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=792> (vaadatud: 18.06.2019).

¹⁹³ *Kinnistute register*. 2840.1.731.

¹⁹⁴ Praust, Valdo. "Järvakandi mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/jarvakandi.shtml> (vaadatud: 29.03.2019)

¹⁹⁵ Praust, Valdo. "Tuhala mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/tuhala.shtml> (vaadatud: 18.06.2019).

eenduvad sammasportikused, kus pjedestaalidel olevatele ümarsammastele ja neljatahulistele piilaritele toetusid kolmnurkviil ja klassitsistlik talastik. Teise korruse kõrgusel läbi sammaste asusid balustraadidega rõdud.¹⁹⁶ Peale 1905.aasta põletamist püüti peahoonet küll hädapärase katusega taastada, nagu näiteks Järvakandi mõisatki, kuid alustatud tööd ei viidud enne võõrandamist lõpule ja jäädes peale seda kasutuseta, lammutati mõis 1930.aastatel ehitusmaterjaliks. Tänapäeval on säilinud ainult väike osa varemetest.¹⁹⁷ Mõisa põlenguaegne omanik oli Paul Hans Aleksander von Lilienfeld,¹⁹⁸ kellele ema müüs 1913.aastal ka Oru mõisa,¹⁹⁹ mis samuti 1905.aastal põletati. Erinevalt Tuhala mõisast on Oru mõis taastatud.²⁰⁰ Arvatavasti võeti väiksema mõisa taastamine enim ette, kuna seda oli odavam ja arvatavasti ka kiirem taastada. Arvestades seda, et Tuhala taastamistöodega siiski alustati, siis tõenäoliselt omanik lihtsalt ei jõudnud ajaliselt ja majanduslikult enne võõrandamist korralikult ehitustöid ette võtta. Paul von Lilienfeld pidi taastama kaks mõisat ning on täiesti arusaadav, miks ta alustas väiksemast peahoonest.

Tuhala mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:25/b F 14427.

¹⁹⁶ "Tuhala mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10430, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=85> (vaadatud: 18.06.2019).

¹⁹⁷ Praust, Valdo. "Tuhala mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/tuhala.shtml> (vaadatud: 18.06.2019).

¹⁹⁸ *Kinnistute register*. EAA. 2840.1.723.

¹⁹⁹ *Kinnistute register*. EAA. 2840.1.733.

²⁰⁰ "Oru mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10429, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-cmtype-other&action=view&id=134> (vaadatud: 18.06.2019).

Suurtele mõisatele puhul tundub, et mõisad jäid algusel taastamata suuresti tänu raha puudusele ja seejärel hiljem ei leitud enam neile otstarvet, mille pärast taastustöösse investeerimine end ära tasuks. Vaadates põlenud mõisaid nende taastamiste järgi liigitatud gruppides, siis tundub, et lisaks väga suurtele mõisatele on taastamata mõisate seas ka suur hulk keskmisest väiksemaid mõisaid. Taastamata mõisate grupis on umbes pooled väikesed. Samuti tundub, et suur osa informatsioonipuuduse tõttu liigitamata mõisatest on samuti pigem väikesed ehitised. Nende puhul jääb taastamata jätmise põhjus selgusetuks. Poliitilist olukorda arvesse võttes võiks üks pakutavatest põhjustest olla taastamise vastu huvi puudumine.

5.2 Taastatud esialgses väliskujus

1905.aastal põletatud mõisatest taastati umbes kaks kolmandikku hävinud peahoonetest. Kuigi mitmed taastati eelneva eeskujul, ei saa arvatavasti ühtegi mõisat täielikult identseks lugeda. Arvestades põlengujärgselt tekkinud arhitektuurilist kahju, on mõisahooned suuremas osas pigem renoveeritud kui restaureeritud, ehk tegemist on vana imiteeriva uue ilmega. Peaaegu eranditult on kõikidel taastatud peahoonetel midagi, mis on taastatud muudetud kujul. Arvestades rahalist kahju, siis paljude puhul võis põhjuseks olla soodsam lahendus. Eriti mõisnike puhul, kellel põletati või rüüstati rohkem kui ühte mõisat. Osaliselt mängis kindlasti rolli ka ajastukohane mood või võimalus teha mõni praktiline muudatus, kui ehitustööd olid nagunii juba ette võetud. Antud töös on arvestatud siiski eelkõige mõisa peahoone välisilmet.

Selle uurimustöö käigus on põletatud mõisad jaotatud taastamise järgi gruppidesse. Teoreetiliselt on kõik peahooned muudetul kujul taastatud, kuid kuna muudatuste rohkus ja suurus varieerub, siis on kõik taastatud mõisad jaotatud kolme gruppi. Samasuguste all on silmas peetud mõisaid, mille muudatused on kas väga väikesed või võrreldes teistega tunduvalt tagasihoidlikumad. Küll aga tasub arvestada sellega, et jaotus on tehtud subjektiivse hinnangu põhjal ning mitmetel juhtudel võiks taastatud hoonet liigitada isegi mitmesse gruppi. Arvestades asjaolu, et kõik taastatud mõisad on mingil määral eelnevast erinevad, siis samasuguste puhul on hoone ilmselgelt taastatud põlenud peahoone eeskujul ja see on väliselt

peaaegu et identne eelmisega. Teiste puhul pole seda kas tehtud või on muudatused lihtsalt liiga silmatorkavad. Arvatavasti on mõningad mõisad sellest grupist ka välja jäetud, kuna ligi kuuendiku mõisate kohta puudub nii kirjalik- kui ka vajalik pildimaterjal, mis aitaks mõisate arhitektuurilist käekäiku ajas võrrelda.

Jättes välja mõisad, mis on informatsioonipuuduse tõttu liigendamata, on Aitsami nimekirjas seitse mõisat, mille taastatud välimus on võrreldes põlengueelsega ligilähedaselt samasugune. Harjumaa mõisate seast sai samasuguse alla liigitatud kolm peahoonet. Neist Keava ja Tammiku on praeguseks varemeis²⁰¹ ²⁰² ning Kuimeta varemed lammutati 1950.aastatel pärast Teise maailmasõjaaegset põlengut.²⁰³

Läänemaal taastati eelnevaga sarnasel kujul kolm mõisat. Erinevalt Harjumaa mõisatest on Läänemaa omad kõik tänapäevani säilinud. Kasti mõis ehitati põlengujärgsel kõigest hädapärased üles ning omanik elas esimesel korrusel kuni 1940.aastani, kuniks Saksamaale kolimiseni. Nõukogude valitsuse ajal tehti mõisasse kontor ja klubiruumid.²⁰⁴ Põhjalikumalt tehti mõisa peahoone korda alles 1960.aastatel.²⁰⁵ Kasti ehk Vana-Kasti mõisa põlenguaegne omanik oli Helene von Stackelberg, kellele kuulusid tänu pärandusele ka Kambi, Paenurme, Uue-Kasti ja Raasiku mõis,²⁰⁶ millest viimane põletati samuti 1905.aastal, kuid jäi taastamata.²⁰⁷ See on järjekordne näide sellest, kuidas mitmest põletatud mõisast kas jäetakse mõned teadlikult taastamata või lihtsalt ei ole aega ja vahendeid seda enne võõrandamist teha. Samas jääb Kasti mõisa puhul ka lahtiseks asjaolu, kas seda saab täielikult taastatuks lugeda, kuna antud töö raames on põhiliseks huviperioodiks siiski põletamise ja võõrandamise vahele jääv aeg, mil Kasti mõis oli taastatud kõigest osaliselt. Arvatavasti oli tegu kas raha või huvi puudumisega, kuna Kasti jäi lõpuni taastamata kõik need üle kolmekümne aasta, mil seal veel elati ning Raasiku mõis jäi täiesti puutumata. Tõenäoliselt oleks ka Kasti tänapäevaks

²⁰¹ "15214 Keava mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15214> (vaadatud: 08.08.2019).

²⁰² "Tammiku mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10430, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-cmtype-other&action=view&id=81> (vaadatud:08.08.2019).

²⁰³ Praust, Valdo. "Kuimetsa mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/kuimetsa.shtml> (vaadatud: 08.08.2019).

²⁰⁴ Hermann, Uno. "Kasti vasallinnuse ajalooline õiend" (1973). *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.1648, lk 12, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=4401> (vaadatud: 08.08.2019).

²⁰⁵ "15269 Kasti mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15269>, (vaadatud: 08.08.2019).

²⁰⁶ *Kinnistute register*. EAA.2840.1.720.

²⁰⁷ "Raasiku mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10429, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=148> (vaadatud: 08.08.2019).

hävunud, kui ka see mõis oleks põlengujärgselt hüljatud. Sipa mõis seevastu taastati peale põlengut koheselt ²⁰⁸ ning tõenäoliselt on kasutatud taastamisel mõisa kehandid, mis põlengujärgsel fotol on suuresti säilinud.²⁰⁹ Küll aga on taastamisel tehtud mõningad väikesed kohandused. Näiteks on peahoone katus tehtud arvatavasti tunduvalt madalam ning peasissekäiku on nihutatud natuke vasakule. Taoline lahendus tehti arvatavasti ajastukohase moe järgi.²¹⁰

Kolmest kõige informatsioonirohkem on Vana-Vigala mõis. Vigala mõisa praegust peahoonet hakati ehitama 1772.aastal. Enne seda ehitati samal aastal natukene eemale samuti uut peahoonet, kuid sealne pinnas hakkas jõe kaldal vajuma ning seega otsustati hoone ehitada selle praegusesse kohta. Ka uue barokse kahekorruselise peahoone ehitamine ei kulgenud oluliselt kergemini, kuna sealne viirsavist pinnas raskendas ka seal ehitustöid. Ehitustööd lõppesid 1775.aastal.²¹¹ Arvatavasti oli Vana-Vigala ja Kabala mõisal sama arhitekt. Sellele viitab nii mõisate sarnane stiil kui ka asjaolu, et ehitusperioodil olid mõisate omanikud vennad - Gotthard Wilhelm ja Hans Georg von Uexküll.²¹² 1864.aastal muudeti peahoone fassaadi. Vana-Vigala mõishoone on madala sokliga, kahekorruseline ja mansardkatusega ehitis. Peahoonel on mõlemas esifassaadi otsas pilastritega eraldatud seinapind, mille kohal on ümaraknaga kaunistatud viiluväljaga kolmnurkfrontoon. Kolmekorruselise keskrisaliidi kolmnurkfrontooni viilul on omanikest von Uexküllide suguvõsa vapp. Peasissekäigu ees on oleva portikuse kohal on rõdu. Tagafassaadi keskosas on puidust rõdu.²¹³

Vana-Vigalasse jõudsid põletajad 16.detsembri õhtul. Selleks ajaks olid juba kuulujutud tulevases põletamisest liikvel ning erinevate juttude põhjal võisid lähenevad põletajad olla nii linnatöölised kui ka isegi lätlased. Tulijateks osutusid aga hoopiski Tolli ja Velise mehed, kes püssipaukude ja rõõmuhõisete saatel mõisat kahjustama tulid. Peahoone sees laamendati, varastati kõike mis meeldis ja lõpuks pandi ka tuli otsa. Põletamise tulemusena hävis ka Vana-Vigala suur väärt kogu, kuhu kuulusid hinnalised raamatud, ürikud, õlimaalid ja büstid.

²⁰⁸ Kangilaski, Epp. "Sipa mõisa ajalooline õiend" (1983). *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.11129, lk 15-17, https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0011129.pdf (vaadatud: 08.08.2019).

²⁰⁹ Vt. Lisa 2, 41.Sipa.

²¹⁰ Kangilaski, Epp. "Sipa mõisa ajalooline õiend" (1983). *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.11129, lk 19-20, https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0011129.pdf (vaadatud: 08.08.2019).

²¹¹ "15380 Vana-Vigala mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15380> (vaadatud: 10.08.2019).

²¹² Maiste. *Eestimaa mõisad*, lk 158-159.

²¹³ "15380 Vana-Vigala mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15380> (vaadatud: 10.08.2019).

Osad raamatud olid uunikumid.²¹⁴ Hinnanguliselt oli Vana-Vigala raamatukogus ja arhiivis umbes 22 000 raamatut ja umbes 5000 arhiivisäilikut.²¹⁵ Sarnaselt Ravila saatusele võis just raamatukogu ja arhiivi sisu olla põhjuseks, miks Vana-Vigala kahjusumma oli teistega võrreldes üüratult suur ehk 120 915 rubla.²¹⁶ Järgneval hommikul saabusid Vigalasse ka Vanamõisa ja Tõnumaa küla mehed, kes aitasid juba põletatud mõisahoonet veel korra põletada. Enne mässu mahasurumist jõudsid Vigalast läbi käia veel Märjamaa ja Paeküla mehed.²¹⁷ Peale mässu peahoone taastati ligilähedasel kujul ning taastamistööd kestsid kokku ligi üheksa aastat.²¹⁸

Vana-Vigala (Alt-Fickel) mõis Läänemaal. Enne 1905.a põletamist. Foto: Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid, HM F 106:43 Ff.

²¹⁴ Aitsam. 1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis, lk 135-136.

²¹⁵ Samas, lk 386.

²¹⁶ Samas, lk 287.

²¹⁷ Samas, lk 136.

²¹⁸ "15380 Vana-Vigala mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15380> (vaadatud: 10.08.2019).

Vana-Vigala mõisa peahoone. 2017. Foto: Autori foto.

Peale Harjumaa ja Läänemaa taastatud mõisate on enam-vähem samasuguselt taastatud mõisate grupis ainult üks mõis, milleks on Järvamaal asuv Kolu. Kuigi Kolu mõis on märgitud Aitsami nimekirjas põletatud mõisate alla ja kindlasti sai see revolutsiooni ajal kannatada, on Kolu mõisa põlemine kaheldav. Põlengukahtlusele viitab ka Kolu mõisa ajalooline õiend, kus on öeldud, et mõisat "ülestõusnute poolt küll otseselt ei põletatud". Mõisa arhitektiks oli Erwin Bernhardt²¹⁹ ning peamaja ehitati aastatel 1888-1890. Kolu paistab enam-vähem samasugusena taastatud mõisate seas silma nii oma ehitusaja kui ka omapärase stiili ja välimusega, olles grupis ainus tellistest historitsistlik peahoone.²²⁰ Teised mõisad samas grupis on kõik varajasemad ja kas klassitsistlikud, baroksed või mõlema mõjutustega. Seega oli põlenguperioodil tegu küllaltki uue hoonega. Kuigi õiendis on põletamine küsitav, väidab Mõisaportaal, et mõis taastati peale põlengut peaaegu endisel kujul.²²¹

²¹⁹ Kangilaski, Epp. "Kolu mõisa ajalooline õiend" (1986). Kultuurimälestiste riiklik register, ERA.T-76.1.11802, lk 10-13, https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0011802.pdf (vaadatud: 08.08.2019).

²²⁰ "15128 Kolu mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&mtab=main&id=15128> (vaadatud: 08.08.2019).

²²¹ Praust, Valdo. "Kolu mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/jarva/kolu.shtml> (vaadatud: 08.08.2019).

Kolu mõis kuulus 1905.aastal von Middendorffidele, kuid 1911.aastal päris mõisa Elisabeth von Schilling, kes oli sünninimega von Middendorff.²²² Aitsami põlenud mõisate nimekirjas on veel kaks mõisat, mis kuulusid von Middendorffide suguvõsale (Pööravere ja selle karjamõisa, Annamõisa, omanik oli Ernst von Middendorff²²³) ning üks mõis, mis kuulus von Schillingutele. Von Schillingutele kuulus põlengujärgselt nii Kolu kui ka ostetud Mäeküla. Samuti kuulus põlengujärgse Mäeküla soetanud Walter. E. A.von Schillingule²²⁴ ka Säreveere,²²⁵ mida 1905.aastal rüüstati.²²⁶ Mäeküla kuulub informatsiooni puuduse tõttu liigitamata mõisate hulka, kuid tõenäoliselt on tegu taastamata mõisaga. Säreveere selle eest on alles.²²⁷ Juhul kui Kolu põles, on see neljast nende sugulaste käes olnud põletatud mõisast ainus, mis taastati ja on säilinud tänapäevani. Siia gruppi kuuluvad ka kaks mõisat, mille omanikeks on von Fersenid. Nendeks on Keava mõisa omanik Magnus Georg von Fersen²²⁸ ja Richard Hans Otto von Fersen, kellele kuulus Tammiku mõis.²²⁹ Arvatavasti taastati mõlemad mõisad, kuna von Fersenid lootsid siinse olukorra paranemist ja perekonnaga siin edasi elada, kuna muidu ei oleks nad kahe mõisa taastamist enam ette võtnud. Mõlemad mõisad on tänapäevaks hävinud.

Kokkuvõttes on raske anda lõplikke hinnanguid, miks just ülal nimetatud mõisad taastati peale põletamist viisil nagu seda tehti. Võimalik, et mindi lihtsalt odavamalt ja lihtsamalt teed ning taastati viisil, mis nõudis vähem kulutusi. Arvatavasti oli tegu mõisnike individuaalsete põhjuste ja otsusega. Küll aga on tegu arhitektuurilisest vaatepunktist tänuväärse grupiga, kuna nende puhul on üldjuhul küllaltki selgelt näha nende tõelist ajaloolist ilmet.

²²² Kinnistute register. EAA.4187.1.831.

²²³ Kinnistute register. EAA.

²²⁴ Kinnistute register. EAA.2486.1.1286.

²²⁵ Kinnistute register. EAA.2486.1.1290.

²²⁶ Aitsam. 1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis, lk 289.

²²⁷ "15138 Säreveere mõisa peahoone", Kultuurimälestiste riiklik register, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15138> (vaadatud: 11.08.2019).

²²⁸ Kinnistute register. EAA.2840.1.9324.

²²⁹ Kinnistute register. EAA.2840.1.714.

5.3 Uues ilmes üles ehitatud mõisad

Põlengujärgselt täiesti uued peahooned on arhitektuuriliselt võib-olla kõige põnevam grupp. Huvitavad on nad seetõttu, et vana põlenud mõis on täielikult hävinud ja mitmetel juhtudel on uus peahoone vanaga võrreldes täiesti teistsugune. Kuigi vana ja ajaloolist hoonet ei ole võimalik tagasi tuua, on eelmise sajandi algsed omanikud asemele ehitanud uued mõisahooned, mille ajalooline väärtus on küll natukene väiksem, kuid siiski osa ajaloost. Tõsi, täielikult hävinud mõisaid ei olnud väga palju ning paljud taastati muudetul kujul taas üles, kuid sellegipoolest hävis vana mõisaarhitektuur. Ka taastatud mõisate puhul näeme me tänapäeval muudetud välimust.

Aitsami nimekirjas on seitse mõisat, mille puhul ehitati vana taastamise asemel täiesti uus peahoone. Siit on välja jäetud mõisad, mille kohta puudus piisav informatsioon, mistõttu see arv võib olla suurem. Nende mõisate puhul on kirjalikes materjalides kirjas, et tegu on uue peahoonega. Kahjuks on võrdluse jaoks ainult kahel mõisal foto põlengueelsest perioodist ja teisel kahel foto 1906.aastast, mil põletatud mõisaid üles pildistati.

Harjumaa mõisatest said uue ilme Kaiu, Kiviloo, Tohisoo ja Vaida mõis. Viimane mõis paistab silma selle poolest, et Aitsami põlenud mõisate seas on tegu ainsa mõisaga, millel oli põlengujärgselt eestlasest omanik. Alates 1911.aastast oli mõisa omanikuks talupoeg Jaan Saar.²³⁰ Mõisa põlenguaeagne omanik oli parun Konstantin Paul Alexander von Ungern-Sternberg, kellele 1901.aastal kinkis mõisa Woldemar von Rosen.²³¹ Peale põletamist taastas Jaan Saar mõisa, ehitades uue puidust peahoone, mis hävis 1945.aastal tulekahjus.²³² Vaida mõis ja sellega koos märgitud Aruvalla, mis Aitsamil on nimekirjas märgitud sulgudesse Vaida mõisa alla, vahetasid põlengujärgselt korduvalt omanikku. 1905.aastal oli mõlema omanikuks parun Konstantin von Ungern Sternberg,²³³ kellelt edasi läks Aruvalla 1908.aastal läbi oksjoni Arnold Heinrich von Dehn'ile²³⁴ ja Vaida mõis läks 1908.aastal avalikul müügil Talurahva Põllupangale²³⁵ ning alles seejärel Jaan Saarele. Vaadates ka varajasemaid müügilepinguid, siis on näha, et eelneva paarikümne aasta jooksul on mõlemad mõisad samuti

²³⁰ Kinnistute register. EAA.2840.1.9535.

²³¹ Kinnistute register. EAA.2840.1.721.

²³² Praust, Valdo. "Vaida mõis". Eesti mõisaportaali, <http://www.mois.ee/harju/vaida.shtml> (vaadatud: 11.08.2019).

²³³ Kinnistute register. EAA. 854.1.789.

²³⁴ Kinnistute register. EAA.2840.1.728.

²³⁵ Kinnistute register.

kiirelt omanikke vahetanud.²³⁶ Vaida on järjekordne näide väikesest mõisast, mis läbi omanike kiire vahetumise nii enne kui ka peale põlengut põhimõtteliselt näitab mõisa vastu huvi puudumist. Kuigi tundub, et von Ungern-Sternbergil võis olla ka raharaskused ja võib-olla sai ka tema mõisad omakorda kingituseks millegi kompenseerimiseks, kuid peale põletamist jäi Vaida taastamata nii von Ungern-Sternbergi poolt kui ka järgmise omaniku poolt. Taastamata mõisate seas on mitmed väikesed mõisad sarnaselt vahetanud enne ja pärast lühikese aja järel omanikke. Isiklik teooria on see, et mõisa juures võis olla midagi, mis tegi selle mõisniku jaoks kasutuks või üleliigseks kulutuseks, mistõttu omanikud kaotasid selle koha vastu kiiresti tõelise huvi või ei näinud erilist mõtet seda taastada. Vaida mõisa taastajaks oli alles eestlasest uus omanik, ehitades uue hoone aastaid hiljem. Nagu teada, siis oli sel ajal eestlastest mõisaomanikud pigem haruldane nähtus ning ainult väga vähesed said seda endale lubada. Terves Aitsami nimekirjas on põlenguaegsete omanike seas ainult üks eestlasest omanik, kelle mõisat rüüstati. Selleks oli Harjumaal asuva Jõelähtme omanik Anton Waldmann,²³⁷ see arvatavasti oli vihatud mees, kuna üldjuhul jäeti eestlastest omanikega mõisad rahule. Mõisad, mis pääsesid tänu oma eestlastest omanike või rentnikele, olid näiteks Päärdu, Kivi-Vigala, Rumba ja Pallase mõis.²³⁸

Harjumaa uute mõisate seas oli ka Tohisoo, mille uus peahoone on küllaltki suur. Kahjuks puudub varasemast hoonest foto, mistõttu vana ja uue hoone võrdlus on keeruline. Tohisoo mõisas käisid mässulised kolm korda. 12.detsembri öösel varastati mõisast üht-teist ja lõhkuti ka sealse telefon. 13.detsembril rüüstati peahoone koos viinavabrikuga ning lõpuks 14.detsembril põletati peahoone maha.²³⁹ Põletamise kahjusummaks hinnati hiljem 23 988,40 rubla.²⁴⁰

Kahjuks ei ole kindel, kas eelmine peahoone oli kivi- või puithoone. Kultuurimälestiste riiklikust registrist leitava Tohisoo mõisa kohta koostatud ülevaate andmetel oli hävinud peahoone ühekorruseline vanem kivihoone, millel oli mantelkorstnad ja sammaspordikus.²⁴¹ Mõisaportaali järgi oli tegu puitmõisaga, mis oli vähemalt osaliselt ehitatud 17.sajandil. Praeguseks on hoonest säilinud keldrid, mida võib näha veel tänapäevalgi. Praegune

²³⁶ Kinnistute register.

²³⁷ Aitsam. 1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis, lk 284.

²³⁸ Samas, lk 288.

²³⁹ Samas, lk 119.

²⁴⁰ Samas, lk 283.

²⁴¹ "Tohisoo mõis", Kultuurimälestiste riiklik register, ERA.T-76.1.10267, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-cmtype-other&action=view&id=930> (vaadatud: 11.08.2019).

historitsistlik peahoone valmis 1910.aastatel.²⁴² Uuel üldiselt ühekorruselisel peahoonel oli algselt viilkatus, mis oli kohati kõrgem tänu kahekorruselise tagafassaadi keskosale. Esifassaadil on mõlemal pool kergelt ümarnurkne külgrisaliit, mille seinapinnad on liigendatud. Külgrisaliidi karniisi kohal on ümaraken. Soklikorrus on tehtud lõhutud maakivist. Hoone keskel asuva kolme akna laiune sissepääsu osa on kahekorruseline. Selle alumine osa on hoonest natukene eenduv ning näeb natuke välja nagu tavalisest rohkem kinni ehitatud veranda. Selle kohal on rõdu. Teine korrus ehk keskosa ülemine osa ei eendu hoone seinapinnast. Ülemise korruse keskmise akna kohal on väga väike kolmnurkviil. Väliskuse ees oli alt laienev trepp.²⁴³ Tänapäevaks on see trepp lammutatud ja uks on toodud maapinnale. Räästakarniisid on tugevalt eenduvad ning nende all on kitsam profileeritud vöö. Kuna hoone esifassaad on hiljem tehtud kahekorruseliseks, siis on algne räästakarniis rikutud. Samuti on muutunud ka katus, mida eestvaates pole õieti nähagi. Tagafassaadi keskosa on kahekorruseline. Keskmise kolme akna kohal on horisontaalne frontoon, mille keskosa kohal ka väike kolmnurkfrontoon. Akende ümber on äärised. Varem oli keskosal kolme akna laiune ja kõrge sokliga rõdu, mis nüüd on kinniseks verandaks ümber ehitatud. Veranda aknad on suured ja tiheda ruudustikuga. Veranda juurest läheb trepp ja väike kivrinnatisesega poolringikujuline terrass.²⁴⁴ Selle uurimustöö raames mõisat külastades oli näha, et hiljuti oli mõisas tehtud remonti ning mõis näeb seest välja pigem modernne. Küll aga on siin-seal alles vana põrandaplaati ning kohati on nähtavale jäetud soklikorruse seinu ja võlve. Mõnedes ruumides on osaliselt restaureerimata jäetud seinamaalid.²⁴⁵

Läänemaa mõisatest on uute peahoonete gruppi lisatud ainult üks mõis. Tolli mõis on üks väheseid mõisaid, millest on ka põlengueelne fotot. Kahjuks on põlengueelsetelt fotodelt detaile raske välja lugeda.²⁴⁶ Samuti puudub foto taastatud peahoonest. Ainus põlengujärgne foto on hoonest, mis järgnes hiljem. Imselgelt on hoone ajas muutunud ja praegune hoone on tunduvalt lihtsam ja väiksem.²⁴⁷ Põlengueelne mõis oli ehitatud 1865.aastal ja see oli kahekorruseline historitsistlik hoone. Selle asemele on ehitatud umbes 1910.aastal

²⁴² Praust, Valdo. "Tohisoo mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/tohisoo.shtml> (vaadatud:11.08.2019).

²⁴³ Vt. Lisa 2, 46. Tohisoo.

²⁴⁴ "Tohisoo mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10267, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-cmtype-other&action=view&id=930> (vaadatud: 11.08.2019).

²⁴⁵ Vt. Lisa 2, 46. Tohisoo.

²⁴⁶ Vt. Lisa 2, 47. Tolli.

²⁴⁷ Samas.

kahekorruseline puitmõis, mis on heimatstiilis.²⁴⁸ Piltidelt on näha ka, et mõisal tundus olevat mitu verandat ja vähemalt üks rõdu.²⁴⁹ 1920.aastatel jagati hoone omanike vahel ära ning peahoone lammutati. Selle asemel on nüüd ühekorruseline lihtne elamu.²⁵⁰

Tolli mõis (Pargenthal), härrastemaja, esiplaanil pargipuude kännud. ?. Foto: Eesti Rahva Muuseum, ERM Fk 887:753.

Tolli mõisa peahoone. 2016. Foto: Juhan Maiste. Erakogu.

²⁴⁸ Praust, Valdo. "Tolli mõis". *Eesti mõisaportaali*, <http://www.mois.ee/laane/tolli.shtml> (vaadatud: 11.08.2019).

²⁴⁹ Vt. Lisa 2, 47. Tolli.

²⁵⁰ Praust, Valdo. "Tolli mõis". *Eesti mõisaportaali*, <http://www.mois.ee/laane/tolli.shtml> (vaadatud: 11.08.2019).

Üks silmapaistvamaid ja ekstreemsemaid mõisa peahoonete ümberehitamisi 1905.aasta põletamise järel on Laupa, mille puhul ehitati täiesti uus peahoone, mis ei sarnane vana peahoonega. Laupa on ka ainus mõis, mille kohta on olemas pildid nii uuest kui ka vanast peahoonest. Tegu on ka ainukese Järvamaa mõisaga, mis ehitati uuel kujul.

Laupa väikest ühekorruselist puitmõisat hakati ehitama 1853.aastal, kui Frommhold Otto von Taube naise võttis ja hakkas isalt saadud vana, väikese ja halvas seisus oleva 18.sajandist pärit kivist mõisahoonet asemel elamiskõlblikku mõisasüdant ehitama. Puitmõis pühitseti sisse 1856.aastal. Uus hoone tehti insener Heinrich von Schonerti plaanide järgi. Peale peahoone valmimist tehti korda ka mõisa park. Sajandi lõpuks oli hüljatud ja kaootilise välimusega mõisast saanud uuem ja eeskujulik mõisanäide sealses piirkonnas.²⁵¹ Säilinud fotodel on põlengueelset Laupa peahoonet küll peaaegu täielikult näha, kuid kahjuks ei ole kõik detailid täiesti nähtavad või eristatavad. Põlengueelne mõisahoonet oli väike ühekorruseline puitehitis, mis meenutab pigem suuremat talumaja kui uhket esinduslikku mõisahoonet. Vanadelt fotodelt on näha, et historitsistlikul hoonel oli kõrgel soklikorral tiheda ruudustikuga aknad, küllaltki lame valtsitud plekist kelpkatuse koos tagasihoidliku räästakarniisi ja viie korstnaga. Aknad on foto järgi rõhtimpostiga. Alumised raamid on prosspulkadega jaotatud kolmeks ja üleval on veel kaks framuugi ruutu. Akende kohal on lihtsad karniisid. Esi- ja tagafassaadil on mõlemal pool 4 katuseuuki. Taga on terrass, kuhu pildi järgi tundub, et viib kolm klaasidega ust. Sissekäigu ees on veranda, millel näib olevat neogooti elementidega framuugid. Hoone ees oli väike ringtee ja tagafassaadi juurest läks trepp jõeni.²⁵²

Laupa mõis enne 1905.a. põlemist. Foto: Järvamaa Muuseum, PM F 2046:6.

²⁵¹ Hein. *Eesti mõisarahitektuur: historitsismist juugendini*, lk 249.

²⁵² Vt. Lisa 2, 19. Laupa.

Laupa mõis põletati 1905.aasta revolutsiooni ajal, kui 64-liikmeline Tallinna tööliste grupp jõudis pärast Tuhala ja Kuimetsa põletamist Laupasse. 19.detsembri hommikul tungisid rüüstajad mõisa, otsides relvi ja raha, kuid asjata, kuna mõisnik ja tema teenijaskond olid jõudnud kõik väärtusliku juba paar päeva varem mõisast ära viia ja Taube oli oma perega Tallinna põgenenud. Enne lahkumist vaidlesid rüüstajad selle üle, kas põletada järgmiseks Säreveere või Vändra, mistõttu Säreveere jäi põletamata. Hoolimata teenijate palvetest mõis säästa, pandi Laupa peahoonele ja viinaköögile tuli otsa. Vana väike puitehitis hävis ning selle lähedusse ehitati täiesti uus ehitis.

Laupa mõisa peahoone. 2017. Foto: Autori foto.

Uue peahoone ehitamiseks oli von Taubel rahaliselt küllaltki soodne aeg, kuna eelmisel sajandil rajatud Türi puupapivabriku sissetulekud võimaldasid natukene suuremat ehitustööd ette võtta. Projekt telliti 1910.aastaks arhitekt Jacques Rosenbaumilt ning 1913.aastaks kerkis Pärnu jõe äärde uhke juugendi mõjutustega barokne kivihoone. Perekond ei saanud mõisahoones kahjuks väga kaua enne võõrandamist elada. Peale võõrandamist sai Laupa mõisast juba 1922.aastal kohalik kool ning on seda tänapäevani.²⁵³

Kuigi üldjoontes on Laupa neobaroklik, leidub ka temas ajastukohast juugendit, mis vanema stiili sisse end on põiminud. Peale 1905.aastat oli see küllaltki tavaline nähtus.²⁵⁴ Kuigi

²⁵³ Hein. *Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini*, lk 249-251.

²⁵⁴ Maiste. *Eesti mõisad*, lk 325.

neobarokne ehitusstiil oli populaarne pigem eelmise sajandi lõpupoolel,²⁵⁵ oli juugend siiski uue sajandi mood. Koos uute suundumustega tuli ka arhitektuurihuvilistel soov millegi uue järele. Järjest rohkem hakkas hoogu saama juugend, mida nähti uue, vaba ja romantilisena. Juugendi täpse ajastu määratlemine jääb aga lahtiseks, kuna seda iseloomustakse tihti läbi erinevate rõhuasetuste ja tõlgenduste. Seega tekkis uudne juugend vastanduva vana historitsismi vastu. Juugendi üks tugevus oli kindlasti asjaolu, et tema põhirõhk oli uuenduslikumal elukultuuril, mis alustas inimeste kodudes muudatusi sisekujunduse ja tarbekaupadega. Lisaks kunstilisele uuendusele oli uudne ka näiteks sajandivahetusega kaasnenud tehnilised uuendused nagu näiteks elektrivalgustus, keskküte, telefon, gaas, uued materjalid jne.²⁵⁶ Juba ainuüksi uued tehnilised mugavused andsid põhjuse mõisate ümberehitamiseks. Kõige lihtsam on juugendit vaadata kui ajaloolisemate ja modernsemate stiilide ülemineku vaheperioodi.²⁵⁷ Üks põhjustest, miks Laupa uus mõisahoone ehitati pigem juugendi ja historitsismi seguna ja mitte puhta juugendina, võis olla juugendi kosmopoliitiliselt abstraktne iseloom, mis tegi panuse pigem moodsa maailma nõutele ja ei olnud baltisaksa ideoloogilises programmis endale sügavamalt poolehoidu leidnud. Lähtudes traditsioonidest, eelistati tules hävinud peahooneid taastada pigem nende vana väljanägemise järgi kui ajastukohase ehitusmoe näitel.²⁵⁸

1913.aastal valminud Laupa peahoone on suur, soklikorrusega ja keskelt kahekorruseline kiviehitis. Sümmeetrilisel peahoonel on baroklikult ümarad vormid, voluutfrontoonide ja uukakendega murdkelpkatus ja seinu kaunistab ornamentika. Hoone esifassaadil on lai sepisvõrege terrass, millest mõlemale poole jäävad suurte kaarakende ja poolsammastega kinnised verandad. Terrassini saab mõlemalt poolt treppi. Verandade kohal on aga rõdud. Põhja- ehk tagafassaad on suunaga Pärnu jõeale, milleni viib terrassilt algav trepp. Tagafassaadi terrassi kohal on kolme aknaga rõdu ja katust ääristab räästakarniis. Aastatega on peahoone sisemust kooli jaoks kohandatud, kuid siiani on alles jäetud juugendlikud kahhelkaminad, lakitud seinauksed ja seinakapid.²⁵⁹

Laupa uusima hoone arhitekt oli tuntud selle poolest, et ta armastas oma loomingus romantilisust, maalilisust, teatraalsust ja ülimalt detailirohkeid pindu. Ka Laupa on üle valatud dekooriga. Mõisa välisseintel on pilastrid, liseenid, kipsvanikud ja rõdusid toetavad

²⁵⁵ Hein. *Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini*, lk 107.

²⁵⁶ Samas, lk 203-204.

²⁵⁷ Siilivask. *Tartu arhitektuur 1830-1918: Historitsism ja juugend*, lk 233.

²⁵⁸ Hein. *Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini*, lk 217-218.

²⁵⁹ " 15131 Laupa mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15131> (Vaadatud: 18.06.2019).

maskaroonkonsoolid. Keskfrontoonil on roosgirlandid ja põimunud akantuselehed, millest enamik on pärit August Voltzi töökojast. Detailid on suuresti rokokoo stiilis, kuid mõjutusi võib leida ka juugendist. Kuigi mõisa välisilme on uhke ja detailirohke, ei ole mõis seest sama detailirikas. Küll aga on Laupa mõisas kasutatud tänapäevaseid lahendusi ja mugavusi, nagu näiteks klaasitud laega trepikoda, keskküttesüsteem ja kaubalift.²⁶⁰

Kuigi vana ehitus oli praegusest kordades lihtsam, väiksem ja arhitektuuriliselt palju igavam, oleks sellel tänapäeval vähemalt ajalooline väärtus. Kuigi arhitektuuriline kaotus on väiksem kui näiteks mõne tunduvalt suurema taastamata mõisa (nagu näiteks Järvakandi või Tuhala) puhul, oli tegu siiski arhitektuuripärandiga, mis oleks Eesti puitmõisate seas olnud igati teretulnud lisa. Uus hoone on kindlasti jätnud Eesti mõisaarhitektuuri jälje oma uhke ja kauni välimusega, mis on arvatavasti toonud talle rohkem kuulsust kui tema eelkäija. Kuid arhitektuuri kohta on tegu siiski noore hoonega ning tal on vähem ajaloolist väärtust kui esmapilgul petlikult tunduda võib. Loodetavasti suudab uus hoone tulevikus, kui selle vanus on kõrgem, arhitektuurilipärandina end vana kaotatud puitmõisa kõrval ära tasuda.

Viimane mõis selles grupis on ainsana Pärnumaal asuv Roodi mõis. Uus peahoone on ehitatud vana hoone kivivundamendile ning on eklektilises stiilis. Roodi mõisa ajaloolises õiendis on kirjas, et mõis on mööndustega juugendlik,²⁶¹ kuid näiteks Mõisaportaal on jällegi öeldud, et mõis on pigem heimatstiilis, millel on neobaroki ja juugendi mõjutusi.²⁶² Eelneva peahoone aeg ja välimus on teadmata. Küll aga on teada, et 1826.aasta loendis on peahoone kohta välja toodud, et tegu oli ruumika puitmõisaga, millel oli õlgkatus ja kõrge kivivundament.²⁶³ 1906.aastal hakkasid karistuskorras kohalikud talupojad mõisat taas üles ehitama.²⁶⁴ Nüüd on seal ühekorruseline krohvitud telliskivihoone, millel on murdpoolkelpkatus ja väljaehitatud katusekorrus. Esifassaadi keskosas on klaasitud külgseintega veranda. Mõlemal pool verandat on seinapinda liigendavad kolmetahulised väljaehitised, mille kohal on kelpkatus. Aknad on juugendlikult tiheda ruudustikuga.²⁶⁵ Roodi mõisa puhul on märkimisväärne ka tema

²⁶⁰ Hein. *Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini*, lk 218-219.

²⁶¹ Ernesaks, Maia. "Roodi mõisa ajalooline õiend" (1989). *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.12871, lk 4, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=1946> (vaadatud: 11.08.2019).

²⁶² Praust, Valdo. "Roodi mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/parnu/roodi.shtml> (vaadatud: 11.08.2019).

²⁶³ Ernesaks, Maia. "Roodi mõisa ajalooline õiend" (1989). *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.12871, lk 13, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=1946> (vaadatud: 11.08.2019).

²⁶⁴ Samas, lk 10.

²⁶⁵ Samas, lk 17.

põlenguaegne omanik, kelleks oli alates 1896.aastast Reinhold Magnus von Nasackin.²⁶⁶ Ta oli alates 1904.aastast läbi kinkeakti ka Are mõisa omanik.²⁶⁷ Are mõis jäi taastamata ning seda ei päästnud ka 1915.aastal enne võõrandamist edasi müümine.²⁶⁸ See on jällegi näide sellest, kuidas omanik otsustab kas teadlikult taastada ainult ühe oma põlenud mõisatest või lihtsalt ei olnud enne võõrandamist selleks aega. Arvestades 1915.aasta Are mõisa kinkelepingut, siis arvatavasti ei olnud Are mõisa puhul küsimus ajas.

Vaadates üleüldiselt uute mõisate tervikpilti, siis jääb silma asjaolu, et suur osa hävinud mõisatest on kas kindlalt olnud puitmõisad või on vähemalt kahtlevalt kirjanduses välja toodud arvamus, et tegu võis olla puitmõisaga. Eelnevalt on juttu olnud, et enne põletamist olid siinsest grupist puitmõisad Tolli, Laupa ja Roodi. Mainimata on jäänud Kiviloo, mis enne oli kindlasti puitmõis.²⁶⁹ Ebakindlal seisukohal ollakse juba mainitud Tohisoo ja Vaida mõisaga. Ka Kaiu mõisa puhul ollakse eriarvamusel. Kultuurimälestiste riikliku registri andmetel oli tegu kivihoonega²⁷⁰, kuid Mõisaportaali väitel oli tegu puitmõisaga, mille asemel on nüüd historitsistlik tellishoone.²⁷¹ Ebakindlad seisukohad ei ole väga üllatavad, kuna taolise informatsioon talletamine ei olnud varem väga oluline ning suur osa kirjalikest materjalidest on hävinud. Samuti oli fotokunst alles algfaasis, mistõttu fotode tegemine oli kallis ning pigem veel vähe levinud luksus. Puithoonete määramise, eriti kui seda tehakse foto järgi, muudab vahest keerulisemaks ka asjaolu, et enne 19.sajandil toimunud moemuutust püüti tihti puitmõisatele anda kiviehitise välimus, mistõttu oli vahe raskemini märgatav. Alles 19.sajandil koos historitsismiga hakkas puit taaskord esteetilises mõttes arhitektuuris populaarsust koguma.²⁷² Samuti ei ole üllatav asjaolu, et puitmõisate puhul pidid mõisnikud mõisa täiesti uuesti üles ehitama. Puit hävib tules kiiresti. Ehk on ka see põhjus, miks mõned mõisad otsustati taastada kivihoonena. Kuid sellegipoolest on huvitav vaadata kui erinevatel viisidel uued taastatud mõisad üles ehitati. Uutel peahoonetel puudub küll ajalooline arhitektuuriväärtus, kuid kunagi vaadatakse neid samamoodi kui näiteks neid, mis ehitati üles Põhjasõja järgsel ehitusperioodil.

²⁶⁶ Kinnistute register. EAA.

²⁶⁷ Kinnistute register. EAA.

²⁶⁸ Kinnistute register. EAA.

²⁶⁹ "2943 Kiviloo mõisa peahoone, 20.saj.", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2943> (vaadatud: 11.08.2019).

²⁷⁰ "Kaiu mõis", *Kultuurimälestiste register*, ERA.T-76.1.10266, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=854> (vaadatud: 11.08.2019).

²⁷¹ Praust, Valdo. "Kaiu mõis". *Eesti mõisaportaali*, <http://www.mois.ee/harju/kaiu.shtml> (vaadatud: 11.08.2019).

²⁷² Hein. *Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini*, lk 103.

5.4 Taastatud muudetul kujul

Mitmed mõisa peahooned taastati peale 1905.aastat eelnevaga võrreldes muudetul kujul. Taastatud peahoonete puhul on kindlasti kaks äärmust, millest üks on ligilähedaselt taastatud mõisad ja teine on täiesti uued peahooned, mille puhul uus hoone ei pruugi eelkäijaga absoluutselt sarnaneda. Kolmas grupp jääb nende kahe vahele. Selles peatükis on käsitletud näiteid, mille puhul taastatud peahoone erineb nähtavalt oma eelnevast, kuid päris uut ja täiesti erinevat hoonet siiski asemele ei ehitatud. Need on mõisahooned, mille puhul on taastamise käigus sisse toodud muudatusi, kuid vähemalt mõned põlengueelsed osad on alles jäetud. 1905.aastal põletatud mõisatest kuulub siia gruppi 20 mõisat, millest pooled asuvad Harjumaal, seitse Läänemaal ja kolm Pärnumaal.

Ravila mõisahoone on üks nendest peahoonetest, mis põletusjärgselt taastati natukene muudetud kujul. 1905.aastal põletatud peahoone valmis 1770.aastatel ning selle lasi ehitada tollaegne omanik krahv Karl von Mannteuffel. Hoone ehitati sellele omakorda eelnenud mõisahoonest umbes pooleteise kilomeetri kaugusele. Barokne härrastemaja oli liseenidega liigendatud peamiselt ühekorruseline murdkelpkatusega hoone, millel oli kolme akna laiune ja kahekorruseline keskrisaliit, mille ovaalakendega kolmnurkfrontoonid olid kaunistatud rokokoo-dekooriga. Hiljem ehitati hoone paremale poole stiililiselt lihtsam pikk lisatiib.²⁷³ Põlengueelsel fotol on tagafassaadi risaliidi ees näha ka uhke kaarjas graniitplokkidest trepp, mille peale oli ehitatud veranda. Arvatavasti oli peene puitpitsiga gootimõjutustega historitsistlik puitveranda mõisale juurde ehitatud 19.sajandi teisel poolel. Veranda külgedel paistavad olevat kõrged teravkaarega aknad ning veranda esiküljel asusid toetavad sambad. Veranda kohal paistab olevat piire, mis võib viidata sellele, et risaliidi teiselt korruselt sai veranda kohal asuvale rõdule. Hoonel oli varem murdkelpkatus ja kahekorruseline risaliidi osa.²⁷⁴

Üks põhjustest, miks mässulised Ravila mõisat ei säästnud, võis olla fideikomiss, mis takistas suurte aladega Ravila mõisamaid killustamast ja hoidis maid talurahva kätte langemast.²⁷⁵ Majoraatmõisana ei müüdnud Ravila ümbruses olevaid talumaid rahvale enne 1907.aastat.²⁷⁶ Kuigi Ravila mõisa põlenguaeagne omanik oli Alexandrine Mathilde Kotzebue-Pilar von

²⁷³ Sirendi, Arvo. *Ravila mõisa lugu* (Saku, Rebellis, 2016), lk 4.

²⁷⁴ Vt. Lisa 2, 35. Ravila.

²⁷⁵ Sirendi. *Ravila mõisa lugu*, lk 7-8.

²⁷⁶ Samas, lk 10.

Pilchau,²⁷⁷ elas 1905.aastal Ravila mõisas rentnik nimega Hermann von Harpe, kes ei saanud kohalike talupoegadega läbi. Arvestades seda, et paljud põletajad olid mässuga kaasa läinud kohalikud isikud, siis andis ka viha mõisa rentniku vastu kindlasti piisava põhjuse mõisahoone põletamiseks. 13.detsembri õhtul kella seitsme paiku jõudis Ravilasse umbes 150-liikmeline grupp mässulisi, kes Ravila mõisa sihikule võtsid. Von Harpel õnnestus enne mässuliste kohale jõudmist hobusega põgeneda. Õnneks ei tabanud von Harpet ka ükski tema suunas tulistatud püssikuul. Esimese korra mässulised piirdusid mõisas ainult peahoone ja viinavabriku rüüstamise ning relvade varastamisega.²⁷⁸ Teine grupp käis 14.detsembril.²⁷⁹ Kolmas grupp oma ligi 100 mässulisega saabus Ravilasse 17.detsembril. Seekord hävitati enne mõisa põletamist ka Ravila mõisas olev kallihinnaline kunsti- ja esemetekogu.²⁸⁰ Kuigi Ravila mõisa kahjumiks oli väidetavalt hinnatud 224 656 rubla, suutis krahvinna Kotzebue kohtu kaudu kahjutasuks saada üle ühe miljoni rubla.²⁸¹

Ravila mõisa peahoone tagant enne 1905.aastat.Foto: Sirendi, Arvo. *Ravila mõisa lugu* (Saku, Rebellis, 2016).

²⁷⁷ Kinnistute register. EAA.2840.1.9409.

²⁷⁸ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 122.

²⁷⁹ Karjahärm. *1905.aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal*, lk 153.

²⁸⁰ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 122.

²⁸¹ Karjahärm. *1905.aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal*, lk 175.

Ravila mõisa peahoone tagant. 2017. Foto: Autori foto.

Põlengujärgsete fotode järgi jäid Ravila mõisal suurem osa mõisa kehandist püsti. Samuti säilis ka tagahoovi viiv uhke vabatrepp.²⁸² Uus lihtsustatud kujul taastatud historitsistlik mõisahoone ehitati umbes aastatel 1908-1910 ning oli varajasemast väiksem. Hoone tehti kahekorruseliseks ja keskrisaliidil jäi lisakorruse asemel hoonest kõrgemaks ainult risaliidil asuv kolmnurkfrontooni osa. Vanale sarnaselt jäi hoonele küllaltki kõrge soklikorrus. Hoone parempoolne tiib lammutati osaliselt ja tehti peahoonest eraldiseisvaks. Vana murdkelpkatuse asemel tehti nüüd viilkatus. Üldpildis tundub hoone olevat küllaltki sümmeetriline²⁸³ ja mõlemalt poolt sarnase tegumoega, erinedes ainult selle poolest, et tagafassaadi keskosa on eenduv ja selle ees on suur kivitrepp.

Ravilast on säilinud küllaltki palju fotomaterjali, mis aitab näha mõisahoone muutumist ajas. Üks huvitav ajas muutuja näib olevat Ravila mõisa peahoone tagafassaadi veranda. Põlengueelselt oli seal ilus puitpitsiga veranda, mis kahjuks 1905.aastal hävis. 1935.aasta fotol on näha, et trepil olev veranda taastati teisel kujul. Võrreldes eelmisega on see tundvalt lihtsama väljanägemisega. Lisaks sammaste vähesusele ja pitsi puudumisele tundub olevat ka küljepealsete akende tegumood lihtsustatud. Samuti on fotol näha, et veranda kohal on kõrge piire, mis näib kinnitavat seda, et ülemiselt korruselt sai veranda kohal asuvale rõdule.²⁸⁴ Küll aga pole rõdule viiva ukse olemasolu näha isegi põlengufotodelt. 1906.aasta varemefotol

²⁸² Vt. Lisa 2, 35. Ravila.

²⁸³ Sirendi. *Ravila mõisa lugu*, lk 10.

²⁸⁴ Vt. Lisa 2, 35. Ravila.

tunduvad kõik kolm ava olevat sama suured aknad või ukсед.²⁸⁵ Arvatavasti oli kolmest avast keskmine rõduuks ja tema ümber lihtsalt küllaltki suured aknad.

Mis veelgi huvitavam, on see, et vaadates hilisemaid fotosid maja esiküljest, siis tundub, et maja esifassaadil oleva keskosa ees olev veranda on väga sarnane uuele tagumisele verandale. Kuna fotod on kõik kaugvõtted, siis jääb ebaselgeks, kui identsed need verandad mõlemal pool peahoonet olid. Jättes kõrvale veranda akendega küljed, mida fotodelt pole detailselt näha, siis näevad verandad samasugused välja. Samuti on esifassaadi veranda kohal rõdupiire ja erinevalt tagafassaadi omast on esifassaadi puhul fotodel rõduuks selgesti eristatav. Tundub küllaltki loogiline, et rõdud võisid olla samasugused, kuna mõlemad asusid sarnase tegumoega esi- ja tagafassaadi kolmnurkfrontooniga keskosa ees. Identsete rõdude olemasolu ainult rõhutaks sarnasust. Ainus põhierinevus näib olevat tagafassaadi ees olev trepp, millele veranda on ehitatud ja mida hoone ees ei ole.²⁸⁶ Praeguseks on tagafassaadi veranda jällegi hävinud ja esifassaadi omal on kaotatud sealne rõdu.²⁸⁷ Allesolev esiveranda on eest sammastele toetuv, kuid avatud. Veranda külgedel on suured aknad, mille framuugid on kergelt gootimõjutustega, nagu seda oli ka põlengueelne tagumine veranda. Üldmuljes võiks uus veranda olla pigem juugendlik.²⁸⁸

Nagu paljud teisedki tänapäevani säilinud mõisad, leiti ka Ravila mõisale peale võõrandamist uus otstarve. 1936.aastal avati seal Ravila Aianduskool, mis 1944.aastal nimetati ümber Ravila Põllumajandus- ja Aianduskooliks. Aastatel 1944-1947 asus Ravila mõisas Kehtna Kodumajandustehnikum ning 1948.aastal toodi sinna üle ka Keila Põllunduskool ja Kehtna Põllumajandustehnikum. 1958.aastal asustati Ravila mõisasse Krooniliste Haigete ja Invaliidide Kodu²⁸⁹, mille tarbeks tehti 1960.aastatel Ravila mõisa peahoonele ka mitmeid suuri arhitektuurilisi muudatusi, mis andsid mõisale ilme, mida võime näha ka tänapäeval. Suurim tehtud muudatustest on neljakorruseline tiibehitis mõisahoone paremal küljel. Seda ehitades lähtuti hooldekodu vajadustest ja seega jäid tahaplaanile nii muinsuskaitsele pühendatud kui ka esteetiline välimus. Juurdeehitis näeb välja pigem eraldiseisva hoonena, mis on kenale mõisa peahoonele otse kõrvale ehitatud. Ümberehituste käigus kasutati suuresti ka ajaloolisele ehitisele mittersobilikke materjale ja ehitustööde käigus lõhuti ka osi vanast hoonest. Küll aga on säilinud suurem osa põlengujärgsest taastatud mõisahoonest. Lisaks

²⁸⁵ Samas.

²⁸⁶ Samas.

²⁸⁷ Samas.

²⁸⁸ Samas.

²⁸⁹ Sirendi. *Ravila mõisa lugu*, lk 24-26

välisilmele on küllaltki hästi säilinud näiteks võlvkeldritega graniittrepp, mõned ukсед peahoone tagafassaadil ja ka veranda sissekäigu ees. Kuigi hoone on endiselt küllaltki hästi säilinud, vajab see suuresti remontimist ja restaureerimist, mis omakorda tähendab suuri väljaminekuid. Kuna tänapäeva ettekirjutiste järgi ei sobi vana mõisahoonet oma juurdeehitisega enam hooldekoduks, lõpetas mõis hoolduskoduna tegevuse ja alates 2013.aastast on mõis eravaldues.²⁹⁰

2017.aastal Ravila mõisat külastades jäi silma mitu huvitavat asjaolu. Uued omanikud on mõisas teinud mitmeid restaureerimistöid, mis aitaks mõisa taaskord kasutuskõlblikuks teha. 2017.aasta seisuga olid plaanitud tööd veel poolikud ja mitmed ruumid veel tühjad, kuid leidis ka värskema ilmega ruume. Mitmed neist asusid keldrikorrusel, kus uute lahenduste keskelt paistsid silma ka näiteks vanad võlvid.²⁹¹ Huvitava asjaoluna paistis silma ka ülemise korruse ruumilahendus, kus ruumide põrandapind olid mitme trepiastme võrra koridori põrandast kõrgemal. Selle põhjus võib olla see, et enne põlengut oli teise korruse asemel mansardkorrus, mis võis mõjutada teise korruse väljaehitamist. Teine pakutavatest põhjustest võiks olla see, et tegu võis olla hilisema lahendusega ja põrandat tõsteti selleks, et tuba oleks kütmiseks väiksem.²⁹²

Kuigi Ravila mõis on küllaltki palju suutnud säilitada nii põlengueelseid osi kui ka enamiku põlengujärgse renoveeritud välimusest, on sellegipoolest tänapäevaks nii mõndagi muutunud. Mitmel põhjusel sarnaneb Ravila Kohila mõisaga. Ka Kohila mõisahoonet puhul on uuema välimuse alt näha põlengueelset mõisahoonet ning sarnaselt Ravila mõisale leidis ka Kohila mõis peale võõrandamist otstarbe, mis võis peahoone lagunemisest päästa.

Kohila klassitsistlik mõisahoonet ehitati 19.sajandi esimesel poolel.²⁹³ Peahoonest on säilinud ka põlengueelne foto,²⁹⁴ tänu millele saame näha mõisa eelnevat välisilmet. Mõisa kehand on suuresti samaks jäänud, kuid mõningad muudatused on siiski tehtud. Näiteks oli põlengueelne katus järgnevaga võrreldes tunduvalt lamedam. Samaks on jäänud mõisa kahekorruselise keskosa ja mõlemal pool olevad ühekorruselised kolme akna laiused tiibehitised. Küll aga teeb mõisa silmnähtavalt erinevaks peahoone portikuse osa. Enne 1905.aasta põletamist oli peahoone ees kuue joonia sambaga portikus, mille sammaste pikkus oli läbi mõisa

²⁹⁰ Samas, lk 15-16

²⁹¹ Vt. Lisa 2, 35. Ravila.

²⁹² Samas.

²⁹³ "15224 Kohila mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15224> (vaadatud: 30.07.2019).

²⁹⁴ Vt. Lisa 2, 13. Kohila.

kahekorruselise keskosa. Sammaste kohal oli lihtne kolmnurkfrontoon. Sammaste taga sambavahedes oli ülemisel korrusel seitse akent, millest keskmise all oli esimese korruse aknareas akna asemel esiüks. Väikese vahega mõlemal pool seitsmest keskmisest aknast on kahekorruselisel osal veel kaks akent kummalgi korrusel. Ühekorruselised osad mõlemal pool hoonet on kolme aknaga. Tänapäevaks on portikuse osa täielikult muutunud.²⁹⁵

Kohila mõisa peahoone enne 1905.aastat. Foto: Pirang, Heinz. *Das baltische Herrenhaus. Teil 2, Die Blütezeit um 1800* (Riga, Jonck & Poliewsky, 1928).

Just Kohila ümbruskond oli koht, kust rahutused 12.detsembri hilisõhtul alguse said.²⁹⁶ 1905.aasta revolutsiooniaegne Kohila mõisa omanik Karl von Lueder oli väidetavalt hommikul saanud teate relvastatud mässuliste lähenemisest. Kella kaheksa paiku kadus mõisast elekter ning telefoniga abi kutsumine ebaõnnestus. Peagi jõudsid relvastatud mässajad mõisasse, lõhkusid peahoone aknad ja ukсед, nõudsid relvade üleandmist ja võtsid mõisniku pantvangi. Vangistatuna kästi Kohila mõisnikul von Lueder oma käega ümber kirjutada Konstantin Pätsi ja Jaan Teemanti koostatud kiri rüütelkonna peamehele parun von Dellingshausenile, et too alustaks sõjaseaduse tühistamise protsessi ja vabastaks kõik Volta koosolekul vangistatud vallasaadikud. Tänu mõisavalitseja von Leckbandti rüütelkonnale tehtud telefonikõnele tuli Kohilasse sõjavägi, mille tagajärjel - peale mõningast viivitust ja korduvat ümberasustamist - vabastati mõisnik von Lueder peagi.²⁹⁷ Mõisniku

²⁹⁵ Samas.

²⁹⁶ Aitsam. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis*, lk 117.

²⁹⁷ Samas, lk 112-114.

vangistusperioodil rüüstati Kohila mõisat mitu korda, enne kui 14.detsembri õhtul peahoone põlema pandi.²⁹⁸

Kohila mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:7/a F 14392.

Põlengujärgsetel 1906.aasta fotodelt on näha, et Kohila mõisa peahoone suudeti võrreldes teiste mõisatega küllaltki hästi päästa. Fotodelt on näha, et puudu on nii katus kui ka kolmnurkfrontoon, kuid kehand ja isegi sambad on säilinud. Samuti on 1906.aasta fotodelt paremini näha ka peahoone küllaltki silmatorkavalt eenduv karniisiosa. Tänapäevastel fotodel on Kohila mõisa kahekorruselisel keskosal näha hammasfriisi ning kuigi vanemad fotod on kvaliteedilt udused ja kaugvõttena pildistatud, tundub siiski, et põlengueelselt oli peahoone samuti hammasfriis, mis säilis isegi peale tulekahju.²⁹⁹

Alates 1906.aastast kuulus mõis Kohila Paberivabrikule. Taastatud peahoone juures on märgata mitmeid muudatusi, mis arvatavasti tehti pigem vabrikahoone vajadustest lähtudes. Mõisaportaali kohaselt tehti kohe peale põletamist portikuse asemel veranda, mida näeme tänapäevalgi.³⁰⁰ Sama on öeldud ka Muinsuskaitseameti poolt koostatud hoone kirjelduses.³⁰¹

²⁹⁸ Samas, lk 119.

²⁹⁹ Vt. Lisa 2, 13. Kohila.

³⁰⁰ Praust, Valdo. "Kohila mõis". *Eesti mõisaportaali*, <http://www.mois.ee/harju/kohila.shtml> (vaadatud: 31.07.2019).

Silmatorkavalt puudub Kohila mõisa peahooneel selle algne portikus, mille asemel on ehitatud hoopiski neljale lihtsa neljatahuselise kapiteeliga sambale kinnine veranda. Lisaks neljale sambale on esimesel korrusel ka vastu seina sammastega samas stiilis pilastrid. Teisel korrusel olev veranda on viie suure aknaga, millest kolm on esiküljel ja kummalgi küljel on veel üks. Kolmnurkfrontoon puudub täielikult. Sammastel veranda laius on eelnevast portikusest väiksem, mistõttu on eelnevaga võrreldes kummaltki poolt veel üks aken sammaste varjust väljas. Erinevuste hulka kuulub ka asjaolu, et kunagi põlengujärgselt on kahekorruselisest osast kõige vasakpoolsem esimese korruse aken tehtud ukseks, kuhu viib kõrge trepp. Samuti on mõlemale ühekorruselisele tiivale ehitatud katuse keskosale kolme aknaga väljaehitised. Katusel olevaid väljaehitisi on märgata ka kahekorruselise osa küljeviiludel.³⁰² Tiibehitiste põlengueelsed kelpkatused on nüüd asendatud viilkatustega.³⁰³

Kohila mõisa peahoone eest. 2017. Foto: Autori foto.

Peahoone tagakülg näeb samuti küllaltki teistsugune välja. Kahjuks pole tagaküljest fotot enne 1905.aasta põletamist, kuid tänu 1906.aasta pildile saab mõningad erinevused siiski välja

³⁰¹ "Kohila mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10266, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-cmtype-48&action=view&id=866> (vaadatud: 31.07.2019).

³⁰² Vt. Lisa 2, 13. Kohila.

³⁰³ "Kohila mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10266, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-cmtype-48&action=view&id=866> (vaadatud: 31.07.2019).

tuua. Põlengufotolt on näha, et mõisa juurest tuli varem suurem käsipuuga trepp, mida nüüd enam ei ole. Foto järgi viis trepp oletatavalt terrassilt (või verandalt) alla jõe kaldale ning terrassi laius oli hoone esifassaadil asuva portikusega sama lai. Kahjuks pole rusude alt täpselt näha, mis seal täpsemalt oli.³⁰⁴ Nüüdseks on tagafassaadil ehitatud kahe väga lihtsa samba toele kinnine rõdu, mille suured väikeruudulised aknad on kolmest küljest seinast-seina. Põlengueelset treppi ja oletatavat terrassi enam ei ole.³⁰⁵ Praegu tegutseb Kohilas mõisa peahoones Kohila Mõisakool, mis avas oma ukse 2013.aastal.³⁰⁶

Nii Kohila kui ka Ravila mõis on head näited sellest, kuidas mõisa välimus ajas muutub. Mõlemad on läbi teinud hulgaliselt muudatusi ning tundub, et selle põhjuseks on olnud mõisa praktiliste vajaduste järgi kohandamine vastavalt mõisahoonete kasutuseesmärkidele. Omamoodi võiks Ravilaga võrrelda ka Oru mõisat. Kuigi Oru on Ravilaga võrreldes väiksem ja taastatud täiesti teisiti, ühendab neid mõlemat asjaolu, et taastamisel on ühekorruselisest mõisahoonest saanud kahekorruline. Lihtne näide praktilisusest lähtunud taastamisest. Küll aga pole Oru mõis taastatud stiililiselt sama sümpaatsel viisil kui Ravila. Nimelt on Oru mõisa juurde ehitatud teine korrus puidust ning korruste materjalide erinevus paistab selgesti silma.³⁰⁷ Esimene korrus on kivist ja seda on näha ka 1906.aasta fotol. Arvatavasti on taastamisel kasutatud põlenud mõisa kehandid ja sellele praktilistel põhjustel odavam teine korrus peale ehitatud.³⁰⁸ Muinsuskaitseameti andmetel on esimene korrus krohvitud paekivist ning ehitatud umbes 19.sajandi lõpul. Teine puidust korrus on ehitatud 20.sajandi alguses ehk siis peale põlengut. Peahoone on tugevalt eenduva räästaga viilkatus ja esifassaadil on kolme akna laiune keskrisaliid, mille kohal on segmentaknaga kelpkatus. Hoone puitosa on aknalaudadest katuseni horisontaallaudistusega. Kuue ruuduga aknad asuvad mõlemal korrusel kohakuti ja on jaotatud ühtlaste vahedega.³⁰⁹ Võrreldes fotosid Oru mõisast, siis 1920.aastatel tehtud fotol on näha, et keskrisaliidi teise korruse keskmine aken oli varem teistsugune kui tänapäeval. Varem oli keskrisaliidil kolm akent, millest äärmised olid kahe ruudu laiuselt kuueruudulised. Keskmine oli nelja ruudu laiune ja kokku kaheteistkümmet

³⁰⁴ Vt. Lisa 2, 13. Kohila.

³⁰⁵ Samas.

³⁰⁶ Kohila Mõisakool, <http://www.kohilamoisakool.ee/kool/> (vaadatud: 31.07.2019).

³⁰⁷ Vt. Lisa 2, 27. Oru.

³⁰⁸ Samas.

³⁰⁹ "Oru mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10429, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-cmtype-other&action=view&id=134> (vaadatud: 14.08.2019).

ruuduga.³¹⁰ Tänapäevaks on keskmine aken äärmistega samasugune ja ära on kaotatud segmentaken.³¹¹

Oru mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:13/a F 14407.

Oru mõis. 1920. Foto: Harjumaa Muuseum, HMK _ F 4319.

³¹⁰ Vt. Lisa 2, 27. Oru.

³¹¹ Samas.

Oru põlenguaegne omanik oli Benedikte Natalie von Lilienfeld.³¹² Ta müüs Oru mõisa 1913.aastal oma pojale, Paul Hans Aleksander von Lilienfeldile,³¹³ kellele kuulus alates 1903.aastast ka Tuhala mõis,³¹⁴ mis jäi kahjuks taastamata. Arvatavasti päästis Oru mõisa asjaolu, et võrreldes Tuhala mõisaga on Oru tunduvalt väiksem ja selle taastamisega alustati varem.

Erinevalt eelnevatest näidetest taastati Kehtna mõis teisiti. Kehtna puhul võiks peahoonet peaaegu et liigitada eelneva peahoone eeskujul taastatud mõisate alla, kuid mõningad muudatused on siiski sisse toodud ning tundub, et pigem liigitub ta siiski muudetud mõisahoonete hulka. Põlenguaegne omanik oli Otto Hermann von Lilienfeldt, kes 1874 ostis koos Kehtna mõisaga ka Kabala mõisa.³¹⁵ Peale põlengut 1906.aastal kinkis ta mõisa oma pojale, Helmuth Karl Rudolf von Lilienfeldile, kes jäi omanikuks kuni mõisa võõrandamiseni.³¹⁶ 1906.aasta seisuga oli mõisal rohkem kui 87 000 rubla väärtuses võlg. Helmuth von Lilienfeldi ajal taastati põletatud peahoone interjäär ja välisilme vahemikus 1906-1910. Väidetavalt oli mõisa eelmine omanik olnud loomult pigem uuendaja ja ehk ka pisut loomeinimene. Tema poeg aga seevastu eelistas mugavust ja elu nautimist. Arvatavasti poleks mõisat taastatud vanale ligilähedasel kujul, kui mõisa omanikuks oleks jäänud Otto von Lilienfeld. Kuigi arhitektuuriajaloo vaatepunktist on vana hoone eeskujul taastamine tänuväärne otsus, peab tunnistama, et loomingulises mõttes on tegu pigem igava ja lihtsa lahendusega. Seega on võimalik, et kui mõisa taastamisaegset omanikku oleks mõisa kujundus rohkem huvitanud, oleks meil tänapäeval täiesti teistsugune Kehtna mõisahoone. Väidetavalt näitas omaniku praktilisust ja huvitust uudse lahenduse vastu ka mõisa interjöörikujundus. Võõrandamise ajaks oli mõisa võlg kasvanud juba üle 140 000 rubla suuruseks, mis ületas umbes poole võrra mõisa väärtusest. Seetõttu ei saanud von Lilienfeldid mõisa võõrandamise eest hüvitist, kuid neil lubati kaasa võtta oma isiklik vara, mille alla kuulus ka mööbel. Võõrandusjärgselt asus Kehtna mõisas mitmeid koole.³¹⁷

Kehtna mõisa peahoone on pärit hinnanguliselt umbes 19.sajandist, kuigi Kehtna ajaloolises õiendis on avaldatud ka arvamust, et tollaegse mõisa kehand võis pärineda juba 17.sajandi

³¹² Kinnistute register. EAA.2840.1.723.

³¹³ Kinnistute register. EAA.2840.1.733.

³¹⁴ Kinnistute register. EAA.2840.1.723.

³¹⁵ Kinnistute register. EAA.2840.1.9308.

³¹⁶ Kinnistute register. 2486.1.1190.

³¹⁷ Hallik, H.-M. "Kehtna mõisahoone ajalooline õiend"(1975). *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.2231, lk 9-10, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=1933> (vaadatud: 18.08.2019).

lõpul ehitatud hoonest.³¹⁸ Teada on ka see, et Kehtna peahoone oli juba enne 1800.aastat kivihoone.³¹⁹ Üldmuljes on peahoone praeguseks stiililiselt väljast ja seest segu barokist, varaklassitsismist ja juugendist.³²⁰ Võrreldes põlengueelset³²¹ ja -järgset fotot³²², siis on mõningad erinevused siiski näha. Neist silmatorkavamad on uus tunduvalt kõrgem neobarokne mansardkatus ja peasissekäigu kohal olev sammastele toetuv rõdu. Arvatavasti on rõdu jaoks tehtud aknast uks. Eelnevalt näis sissepääsu kohal olevat lihtne varikatus. 1906.aasta fotolt on näha, et hoolimata puuduvast katusest on hoone küllaltki hästi põletamise järel säilinud ning mõisa kehand tundub peaaegu terviklik. Samuti on tagafassaadi poolt tehtud fotol näha, et hoone keskosa on rohkem hävinud. Arvatavasti oli püsti jäänud sammaste kohal varem veranda. Kahjuks puudub võrdluse jaoks varajasem foto tagafassaadist, mistõttu on raske määrata erinevusi eelmise ja praeguse välisilme vahel. Küll aga on tänapäevasemate fotodega võrreldes näha, et kui põlengujärgsel pildil on peaaegu selgelt näha sambad ja puuduolev rõdu või veranda, siis tänapäevaks on sealne veranda risaliidi kujul.³²³ Kehtna mõisa ajaloolise õiendi järgi on kolmnurkfrontooniga risaliit pärit 1905.aasta põletamisjärgsest taastamisajast.³²⁴ Võrreldes neid fotosid on ilmselge, miks Kehtna mõis mängib oma taastamise järgi liigitamisel piiridega. Kuigi muudatusi on vähe ja need on pigem lihtsad, on muudatused siiski küllaltki silmatorkavad.

Kehtna vastandina on kõikidest näidetest kõige silmatorkavam aga Paunküla mõis, mille puhul jääb alguses isegi mulje, et tegemist on täiesti uue peahoonega. Lähemalt vaadates on aga üsna kindel, et uue peahoone puhul on kasutatud vähemalt osaliselt vana põletatud mõisa kehandit. 1905.aastal põletatud peahoone oli klassitsistlikus stiilis ja pärines arvatavasti 19.sajandi esimesest poolest.³²⁵ Põlengueelisel fotol on näha, et ühekorruselisel hoonel oli nelja sambaga portikus, mida kaunistas lihtne kolmnurkfrontoon. Kuna soklikorrus on hoonel küllaltki kõrge, siis on ka hoone peauks koos portikusega tõstetud trepiga maapinnast kõrgemale. Hoonel oli kõrge kelpkatus koos nelja korstnaga. Mõisal oli ka mezzanino, mille

³¹⁸ Samas, lk 13-14

³¹⁹ Samas, lk 7

³²⁰ "15198 Kehtna mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15198>, (vaadatud: 09.08.2019).

³²¹ Vt. Lisa 2, 11. Kehtna.

³²² Samas.

³²³ Samas.

³²⁴ Hallik, H.-M. "Kehtna mõisahooned ajalooline õiend"(1975). *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.2231, lk 49, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=1933> (vaadatud: 18.08.2019).

³²⁵ "Paunküla mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10429, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=142> (vaadatud: 18.08.2019).

all tundub olevat karniis, mis eraldab poolkorruse hoone põhikorrusest. Taoline eraldusviis on ka soklikorruse kohal, kus oli soklikarniis. Fotel oleva puu tagant paistab ka mõisa esifassaadi külgedel olevad liigendatud pinnaga osad..³²⁶

Paunküla mõisa peahoone enne 1905.aastat, Foto: Pirang, Heinz. *Das baltische Herrenhaus. Teil 2, Die Blütezeit um 1800* (Riga, Jonck & Poliewsky, 1928).

Põlenud hoone taastati umbes 1910.aastal. Mõisaportaali andmetel oli hoone historitsistlik,³²⁷ kuid Muinsuskaitseameti järgi oli tegu eklektilises laadis ehitisega.³²⁸ Küll aga on põlengujärgsel fotol kindlasti näha suuri arhitektuurilisi muudatusi. Täielikult on kadunud peahoone portikus ning mezzanino. Alles jäeti võlvidega suur kivitrepp. Sissekäigu kohal oli ažuurse segmentaknaga varikatus. Samuti on esifassaadi külgrisaliitidel olevatest akendest tehtud kaaraknad, mis veel 1906.aasta foto järgi ei tundu kaarjad. Risaliidi kohal on katust ehtimas balustraadid. Sissekäigu kohal oli balustraadiga ja väikese kolmnurkfrontooniga astmikfrontoon, millest mõlemale poole jäi balustraad.³²⁹ 1950.aastatel on astmikfrontoon ja balustraadid maha võetud ja hoonele on juurde ehitatud teine korrus.³³⁰ Tänapäevaks on mõis

³²⁶ Vt. Lisa 2, 31. Paunküla.

³²⁷ Praust, Valdo. "Paunküla mõis". *Eesti mõisaportaali*, <http://www.mois.ee/harju/paunkyla.shtml> (vaadatud: 14.08.2019).

³²⁸ "Paunküla mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10429, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=142> (vaadatud: 18.08.2019).

³²⁹ Vt. Lisa 2, 31. Paunküla.

³³⁰ Praust, Valdo. "Paunküla mõis". *Eesti mõisaportaali*, <http://www.mois.ee/harju/paunkyla.shtml> (vaadatud: 14.08.2019).

jälle muutunud ning praegusel hetkel hooldekoduna kasutuses olevale peahoonele on taas kord ehitatud uuel kujul portikus ning täiendatud kujul trepp.³³¹

Paunküla mõisa peahoone peale põlengujärgset taastamist. Foto: Pirang, Heinz. *Das baltische Herrenhaus. Teil 3, Die neuere Zeit seit 1850* (Riga, Jonck & Poliewsky, 1930).

Nagu näha on Paunküla mõis küllaltki hea näide sellest, kuidas mõisahooned võivad aja möödudes täiesti erinevad välja näha. Sama saatus ootas peaaegu kõiki 1905.aastal põlenud mõisaid, kuid tavaliselt mitte nii ekstreemselt ja lühikeste perioodide järel kui Paunküla mõisa peahoone puhul. Vaadates tervet muudetul kujul taastatud mõisate gruppi, siis paistab silma veel ainult üks mõis, milleks on Koluvere. Nimelt on tegu ainsa mõisaga nimekirjast, mis on oma tegumoe poolest rohkem linnus kui mõis.³³² Midagi muud muudetud kujul taastatud mõisate puhul silma ei paistnud.

³³¹ Paunküla Hooldekeskuse koduleht, <https://www.hooldekeskus.ee/> (vaadatud: 14.08.2019).

³³² Vt. Lisa 2, 15. Koluvere.

Kokkuvõte

1905.aasta revolutsiooni alguseks võiks lugeda Peterburis aset leidnud Verist pühapäeva, mil tsaari väed avasid 140 000 streikiva töölise vastu püssitule. See vallandas massilise rahutuse, mille käigus sai kahjustada ka ligi 3000 mõisat üle Venemaa ja Baltimaade. Eesti aladel sai kahjustada umbes 120 mõisat, millest umbes pooled põletati. Kuigi olukord oli pingeline olnud alates 1905.aasta algusest, jõudis revolutsioon haripunkti alles detsembris, mil toimus massiline mõisate põletamine.

Antud lõputöö põhieesmärgiks on uurida seda, kui palju põletatud mõisate peahoonete arhitektuuriline ilme muutus peale 1905.aastat. Selleks on kasutatud Mihkel Aitsami koostatud nimekirja põlenud mõisate nimedega. Aitsami andmetel põletati Harjumaal 24, Läänemaal 21, Järvamaal kuus ja Pärnumaal 14 härrastemaja. Seega oli vaatluse all kokku 65 mõisat. Kahjuks ei ole teada lõplikku põlenud mõisate arvu. Nimekiri on aastate jooksul korduvalt muutunud ja isegi selle uurimustöö käigus jäid silma mõned mõisad, mis võib-olla peaksid samuti nimekirjas olema. Samuti leidub ka selliseid mõisaid, mille puhul ei ole kindel, kas mõis tõesti põletati. Kuna põlenud mõisate õige arv on problemaatiline, siis on sellesse uurimustöösse jäetud ainult need Mihkel Aitsami nimekirjas olevad mõisad, mis on eelnevalt välja toodud neljas maakonnas märgitud. Nimekirja ei ole magistritöö raames täiendatud ega muudetud. Samuti ei ole mõisaid ümber tõstetud nende tänapäevastesse maakondadesse.

Lugedes arvu sisse ainult need mõisad, mille peahoone taastamise kohta on leitud kinnitavaid materjale, taastati tulemuste põhjal Harjumaal vähemalt 17, Läänemaal vähemalt 12 ning Järvamaal ja Pärnumaal mõlemas maakonnas vähemalt viis mõisat. Kõik mõisad, mille taastamise kohta leidub informatsiooni, on omakorda jaotatud taastamisviisi järgi gruppidesse: mõisad mis jäid taastamata, mõisad mis taastati muudetul kujul, mõisad mis taastati ligilähedasel kujul ning täiesti uued peahooned. Nende gruppide põhjal on üritatud luua võimalikult terviklik pilti sellest, kui palju 1905.aastal põletatud mõisate uus arhitektuuriline välisilme on muutunud ning võimalusel on püütud leida ka sellise taastamisviisi võimalikke põhjuseid. Mõisad, mille kohta vajalik informatsioon puudub, on analüüsist välja jäetud. Kokku on seega välja jäetud 12 mõisat. Sinna sisse kuuluvad ka need mõisad, mille puhul üldist informatsiooni natuke leidub, kuid puudub nii kirjalik kui ka visuaalne materjal, mis aitaks mõisaid arhitektuurilise taastamisviisi järgi gruppidesse jagada.

Täiesti taastamata jäi vähemalt 20 mõisat, mis on ligi kolmandik põlenud peahoonetest. Taastamata jäid Harjumaal kuus, Läänemaal üheksa ja Pärnumaal viis mõisa peahoonet. Järvamaa mõisate puhul on ainult üks mõis, mis võib-olla jäi enne võõrandamist taastamata, kuid täpsustava informatsiooni puudumise tõttu on mõis välja jäetud. Taastamata jäänud mõisate puhul tundus, et paljud peamõisad olid kas väga suured ja uhked või vastupidi pigem väikesed. Suuremate puhul mängis arvatavasti oma rolli ka rahaline kahju ja sellega kaasnev kallim taastamine. Mitmete puhul isegi alustati ehitustöid, kuid enne võõrandamist olid peahooned ikka varemetes. Tõenäoliselt jäi nende puhul taastamiseks aega liiga väheks, eriti kuna põletamise ja võõrandamise vahele jääb ka Esimene maailmasõda, mis ehitus- ja taastamistöid takistasid. Samuti oli mitmel omanikul ka rohkem kui üks mõis, mistõttu peahoone taastamine ei olnud prioriteet. Juhtudel, kui samale mõisnikule kuulus rohkem kui üks mõis, on mitmete näidete põhjal näha, et pigem valiti mitme mõisa seast taastamiseks vähemalt esialgu ainult üks. Väiksemate mõisate puhul võis põhjus olla ebastabiilne poliitiline olukord või mõisnike huvi puudumine. Arvatavasti on tegu mõis peahoonetega, mis ei leidnud 20.sajandil enam otstarvet ja seega ei hakatud ka nende taastamisse investeerima.

Ligilähedasel kujul taastatud mõisaid oli kokku seitse. Neist kolm olid Harjumaal, kolm Läänemaal ja ainult üks Järvamaal, kuigi viimane võib olla mõis, mis on ekslikult sattunud põlenud mõisate nimekirja. Ligilähedaselt taastatud mõisate puhul on küllaltki selgelt näha vana peahoone välisilmet, mis tähendab seda, et kui neid just peale võõrandamist tänapäevaks ümber ei ole tehtud, siis on nad endiselt suutnud säilitada oma ajalooliselt algse välimuse. Küll aga tuleb meeles pidada, et nende ajalooline väärtus on väiksem, kuna põlengujärgselt ei ole seal enam palju originaalosi. Samuti on mõisate interjöörid arvatavasti ajastukohasemaks tehtud ning väiksemaid muudatusi võib siin-seal kohata ka peahoone välisilme puhul. Kindlat põhjust, miks mõisaid põlengueelse mõisa eeskujul taastati, ei ole. Küll aga on võimalik, et nende mõisate puhul oli hoone kehand piisavalt hästi säilinud ja vana ilme taastamine ei olnud seega probleem. Arvatavasti ei kuulunud taastamisel tehtud muudatuste sekka suuremat ümberehitamist nõudvaid praktilisi lahendusi. Alati võis tegu olla ka sentimentaalse või loominguvaese otsusega.

Täiesti uute peahoone puhul on vana hoone kas varemetes hüljatud või uue jaoks täielikult hävitatud. Nende puhul on vana asemel lihtsalt täiesti uus peahoone ehitatud. Kokku oli seitse uut peahoonet, millest kõik olid enne puitmõisad. Ainult ühe varajasema hoone puhul on küsitav, kas tegu oli puitmõisaga või ei. Mitme puhul ehitati vana väikse puitmõisa asemel tunduvalt suurem kivihoone. Mõned neist ehtasid mõisahoone ka natukene eemale, jättes

vana vundamendi erinevalt teistest täiesti kasutamata. Täiesti uutest peahoonetest neli on Harjumaal, üks Läänemaal, üks Järvemaal ja üks Pärnumaal. Selle grupi puhul on kõige loogilisem seletus see, et vana asemel ehitati täiesti uus hoone seetõttu, et vana puitmõis lihtsalt hävis põletamise tagajärjel ning lihtsam oli uus hoone ehitada kui vana taastada. Tegu on korraga nii kaotatud kui ka täiesti uue arhitektuuripärandiga, mistõttu on tegu väga huvitava grupiga.

Viimane käsitletud grupp on taastatud mõisate seas kõige suurem. Grupis on kokku 20 muudetul kujul taastatud peahooneid ning nende puhul on üldiselt näha vana hoone osi, kuigi midagi on kas märgatavalt muudetud või juurde ehitatud. Muutuste kogus ja suurus varieeriub ning on ka mõisaid, mille puhul on muudatused nii ulatuslikud, et vana mõisa jooni on raske tuvastada. Harjumaal oli kaheksa muudetul kujul mõisat, Läänemaal seitse ja Pärnumaal ainult kolm. Ühist põhjust, miks just nii taastati, ei näi neil olevat. Küll aga tundub, et mitmed kasutasid võimalust mõisahoonet suurendada või vastavalt vajadusele kohandada.

Kokkuvõttes hävis 1905.aasta revolutsiooni ajal põletatud mõisatest kohekselt umbes üks kolmandik peahoonetest, kuna need jäeti varemetesse. Teine kolmandik taastati muudetul kujul ning viimane kolmandik jaguneb peaaegu täpselt pooleks: mõisateks, mille kohta vajalik informatsioon puudub ja mõisateks, mis taastati kas ligilähedaselt samasugustena või mille puhul vana hoone asendati täiesti uuega. Taoliselt gruppidesse jagamine annab küllaltki hästi aimu sellest, kui palju 1905.aasta meie mõisaarhitektuuri muutis.

Kuigi võrreldes kõikide Eesti mõisate arvuga ei ole põlenud mõisate arv eriti suur, on tegu sellegipoolest arhitektuuriajaloolise kaotusega. Mitte ainult ei hävinud kõik need üle 600 nimekirjas oleva mõisahooned, vaid ka nende arhitektuuriline ja ajalooline väärtus muutus peale taastamist. Vaadates koguseliselt mõisaid ja nende taastamisviise, siis paistavad arvude poolest silma taastamata jäänud ja muudetul kujul taastatud mõisad. Esimeste puhul jäi põletamisjärgselt kohekselt kolmandik mõisatest taastamata, mis tähendab, et nende puhul isegi ei proovitud arhitektuuripärandit päästa. Teine kolmandik põlenud mõisatest taastati muudetul kujul, mis tähendab, et nende puhul on samuti rohkem või vähem osa arhitektuuripärandist kas hävinud või vähemalt rikutud. Kuna taastamisviis olenes eelkõige omaniku otsusest, siis kahjuks ei saanud neilt esteetilist või ajalugu austavat taastamist nõuda. Eeldusel, et mõis on tänapäeval veel säilinud, on muudetul kujul taastatud mõisate puhul kahetsusväärne asjaolu see, et neid vaadates ei ole säilinud nende ajalooline ilme ning nende välisilme muudab ka Eesti mõisaarhitektuuri visuaalset üldpilti.

Tulemusi ei ilusta ka viimane kolmandik mõisatest, kuhu kuuluvad kolme grupi esindajad. Pool sellest kolmandikust ehk umbes kuuendik kõikidest põlenud mõisatest on peahooned, mille taastamise kohta puudus vajalik informatsioon. Seega teine pool kolmandikust jaguneb omakorda veelgi väiksemateks gruppideks. Üks neist on grupp, kuhu kuuluvad ainult täiesti uuesti üles ehitatud mõisad, mille puhul on vana arhitektuuripärand hävinud ja uuel hoonel puudub ajaloolises perspektiivis suurem väärtus. Järelejäänud osa viimasest kolmandikust on mõisad, mis taastati esialgse peahoone välisilme eeskujul ning on seega kui mitte materjaalselt siis vähemalt visuaalselt ajaloolise väärtusega, kuna kõikidest põletatud mõisatest on need ainsad, mis suutsid oma ajaloolist ilmet hoida. Üheskoos moodustavad kõik grupid 1905.aastal hävinud arhitektuuripärandi terviku, mis täidab vähemalt osaliselt senises arhitektuuriajaloo oleva tühemiku.

Summary

"The burned manor houses of 1905: the lost architectural heritage and its restoration."

Through Estonian history there has been many manors and landlords. Until up to World War I, they were the ones who formed the elite of society and had most of power and money. The meaning of manor has changed over the years and the form of manor we know, started developing a little before 1700, when the Great Northern War began. At about the same time landlords also started treating peasants as serfs. Things got even worse for peasants, when after the war Estonian area went from Sweden to Russian Empire. To win over local landlords, the Russian emperor offered the landlords many privileges and agreed with most of their demands. Another change was how the manors and their mansions looked like. Mansions started to look bigger and more sumptuous. In the eyes of a poor and needy peasants, it was unacceptable, that as they suffer, the landlords who were not even of local blood, enjoyed the luxurious lifestyle with all of its benefits and riches. For peasants, mansions presented all that was good about life in a manor and they hated that. And so they lived like this, side by side, for centuries - poor local peasants and rich Baltic German landlords.

The grand life of landlords started to fall apart in 1888, when Alexander III limited all the privileges that landlords had had before. Around the same time lower people started to go along with all the new ideas of freedom, following what had already happened in Western Europe. At the turn of the century, that led to a even bigger conflict between the old and the new world view. The landlords, who loved the old traditional ways and lifestyle they were accustomed to, were slowly crushed by the new revolutionary world. All the tension between peasants and landlord reached its high point in 1905, when the rebels damaged or burned about 120 manor houses in Estonian area.

The Revolution of 1905 started in Saint Petersburg with Bloody Sunday, when the Russian Emperor's forces opened a gunfire at 140 000 striking laborers. That triggered a massive riot among people and within the next year or so, about 3000 manor houses in Russia and Baltic states were either damaged or burned. In Estonian area about 120 manors were more or less damaged and about half of those were burned. Although situation had been bad since the

beginning of a year, things escalated quickly in December, when many members of the Tallinn organization of the Russian Social-Democratic Labour Party were arrested. The other revolutionists didn't take it well and started planning their next move the following day. Although not all of the leaders of revolution agreed with this solution, many angry people wanted to damage manors just like in Latvia. Those who wanted to go through with it, went from Tallinn to the countryside. The original plan was to damage the mansion after stealing guns and money for their rebellion. They also wanted to take some of the landlords to hostage so that they could be exchanged for their arrested companions. Unfortunately the rebels underestimated how fast the government responded. After this everything went out of control. The rebels started burning the mansions and soon some local peasants joined with them.

Damaging and burning the mansions lasted only for few days before the army managed to stop the rebels. Within this time over 60 mansions were burned and another about 60 were damaged. The main purpose of this graduation thesis is to find out how many burned mansions were restored and how much were they changed from architectural perspective after 1905. Mihkel Aitsam has put together a list of names of the burned mansions that is used for this thesis. According to Aitsam, 24 mansions were burned in Harjumaa, 21 in Läänemaa, 6 in Järvamaa and 14 in Pärnumaa. So there is all together 65 manors under observation. Unfortunately the total number of burned mansions is unknown. The list has changed many times and even while writing this thesis, there has been some detected manor houses that maybe should also be in that list, as well also few names that maybe shouldn't be there. Since the number of burned manors is problematic, the number is left as it was and no changes has been done. Also only the ones in the 4 mentioned counties have been used in this survey and all of them have been left in the county where Aitsam put them and not moved to where they should be by the present borders.

Given survey is important because this theme has never been studied before and for that reason alone, when reading about architectural history of manors, there is close to nothing about what happened in 1905 or how much our architectural heritage has changed because of it. To get a full picture of the architectural changes, we must study both the pre-burning and post-burning forms of the mansions. The main period of interest is between 1905 and 1919. Within this period, the mansions were burned, restored and in 1919 also dispossessed, which in its own way ended the era of landlords. In addition to written materials there's also quite sizable photo collection that helps to study architectural changes of the burned manors.

Counting only manor houses which have the information about their restoring, then in Harjumaa they restored at least 17 manors, in Läänemaa 12 and in Järvamaa and Pärnumaa at least 5 in both counties. All the manor houses with evidential information about its restoring method have been classified into groups by their post-restoration architectural appearance. The mansions are classified to: mansions that were unrestored, mansions that were restored in a changed form, mansions that were restored in a similar way and entirely new mansions. Based on these groups, it is attempted to create a more comprehensive image of how much manorial architecture and its heritage has been affected by the Revolution of 1905 and therefore changed. If possible, it's also attempted to find the reasons why these manor houses were restored the way they were. Manors with deficient information have been set aside. Together there's 12 manors that have been left out of conclusion. Some of them have some information about their mansions, but lack the architectural information about their burning or new restored building. Due the lack of information it is impossible to include them in conclusion and classify them into groups by their restored mansions.

In Harjumaa there's 6 unrestored manors, in Läänemaa 9 and in Pärnumaa 5 manors. In Järvamaa there's one manor with a questionable status, possibly unrestored, but due the lack of specific information it's not included. With unrestored manor houses it seems that most of them are either very big and sumptuous or the opposite. It seems that bigger damage, needed money and more expensive restoring plays a role. On some of the manors the restoration works were started but not finished before the dispossession. Most likely they just run out of time, especially considering that between burning and dispossession there was also World War I that disturbed the restoration works. Not to mention that some of the owners had more than one manor so restoring one of them was not a priority. With smaller mansions the reason could be unstable political situation or lack of interest.

In total there was 7 manors that were restored in a similar way with its previous image. 3 of those were in Harjumaa, 3 in Läänemaa and only 1 in Järvamaa, though the latter could be one of the manors that was put in that list by mistake. What's great about similarly restored manors is that you can see, how the previous mansion looked like and unless they have been transformed after dispossession, then they have managed to maintain their historical appearance. But it must not be forgotten that their historical value is smaller due the need of replacing the original parts after fire. Also, most likely some of the old parts have been replaced or changed inside and out of the manor house. Some of the changes have been done due the modern solutions. There seems to be no certain reasons for why these manors were

restored the way they were, but it is a possibility that the bodies of these buildings had survived the fire well enough to be reused. Also bigger changes were probably not needed. Although sentimentality or lack of creativity is always a possibility.

When it comes to entirely new mansions, then the old building is either in ruins or completely destroyed and replaced with a new one. In total there were 7 new mansions and all of them were wooden manor houses. Only about one of them had a suspicion that maybe it was made of stone and not wood. Some of them were replaced with a new stone building. 4 of them were in Harjumaa and 1 in Läänemaa, Järvamaa and Pärnumaa. With them the most logical possible reason for building a new mansion would be the fact that since they were wooden buildings, the old mansions were just destroyed by a fire and there was nothing left of a old one to restore. This group is interesting one, because with them we have a lost architectural heritage and a new manorial architectural heritage together at the same time.

The last group has the most restored manors. Together it has 20 mansions and they were restored in a changed forms. With those you can mostly see the old building behind the new look, but something has either changed or added. The amount and magnitude of changes varies and with some of them, the old building is barely seen under the new look. In Harjumaa there were 8 manors that had a changed restored form, 7 in Läänemaa and only 3 in Pärnumaa. There seems to be no specific reason why they were changed, although many owners have expanded their manors.

In total about one third of all the manors burned in 1905 were left to ruins. Another one third was restored in a changed way. The last one third divides into two groups. First ones are the manors with a lack of information and the second ones are either restored to look the same as before or the old destroyed building have been replaced with a new one. Together they form our lost architectural heritage and hopefully this survey will fill the hole that has been in our architectural history about 1905 revolution and it's burned manor houses.

Kasutatud kirjandus ja allikad

Arhiiviallikad:

Rahvusarhiivi Kinnistute register, <http://www.ra.ee/apps/kinnistud/> (vaadatud: 21.08.2019).

Fotod:

Ajapaik, <https://ajapaik.ee/?page=1> (vaadatud: 21.08.2019).

Blogger, <http://maaritnomm.blogspot.com/2009/05/tammiku-mois.html>

(vaadatud:23.11.2017).

Eesti Muuseumide Veebivärv, <https://www.muis.ee/search> (vaadatud: 21.08.2019).

Eesti mõisaportaal, <http://www.mois.ee/> (vaadatud: 16.08.2019).

Rahvusarhiivi fotoinfosüsteem, <http://www.ra.ee/fotis/> (vaadatud: 21.08.2019).

Vikipeedia, <https://et.wikipedia.org/wiki/Esileht> (21.08.2019).

Muinsuskaitseameti fotokogud:

Aili Petersoni fotokogu.

Jaan Vali fotokogu.

Kalli Petsi fotokogu.

K. Klandorfi fotokogu.

Veljo Ranniku fotokogu.

Erakogud:

Autori isiklik fotokogu.

Juhan Maiste isiklik fotokogu.

Koguteosed:

Aitsam, Mihkel. *1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis* (Tartu, Ilmamaa, 2011).

Hein, Ants. *Eesti mõisaarhitektuur: historitsismist juugendini* (Tallinn, Hattorpe, 2003).

Hein, Ants (koostanud). *Eesti mõisad* (Tallinn, Tänapäev, 2009).

Karjahärm, Toomas. *1905.aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal* (Tallinn, Argo, 2013).

Karjahärm, Toomas; Pullat, Raimo. *Eesti revolutsioonitules 1905-1907* (Tallinn, Eesti raamat, 1975).

Maiste, Juhan. *Eestimaa mõisad* (Tallinn, Kunst, 1996).

Moosberg, Hilde. *1906-1907.aasta revolutsioon Eestis* (Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955).

Pirang, Heinz. *Das baltische Herrenhaus. Teil 2, Die Blütezeit um 1800* (Riga, Jonck & Poliewsky, 1928).

Pirang, Heinz. *Das baltische Herrenhaus. Teil 3, Die neuere Zeit seit 1850* (Riga, Jonck & Poliewsky, 1930).

Rosenberg, Tiit. *Eesti mõisad* (Tallinn, Olion, 1994).

Siilivask, Mart. *Tartu arhitektuur 1830-1918: Historitsism ja juugend* (Tartu, Greif, 2006).

Sirendi, Arvo. *Ravila mõisa lugu* (Saku, Rebellis, 2016).

Särg, Alo. *Baltisaksa aadel Eesti- ja Liivimaal* (Tallinn, Argo, 2018).

Artiklid koguteostes:

Hein, Ants. "Mõisaarhitektuur 18.sajandi algul ja keskpaigas". *Eesti kunsti ajalugu 2*, Krista Kodres (koostanud) (Tallinn, Eesti Kunstiakadeemia, 2005).

Maiste, Juhan. "Mõisaarhitektuur valgustusajastu valguses". *Eesti kunsti ajalugu 3*, Juhan Maiste (koostanud) (Tallinn, Eesti Kunstiakadeemia, 2017).

Teadustööd:

Moosberg, Hilga. *1905.-1907.aasta revolutsioon Eestis*. Doktoritöö (Venemaa: Moskva NSV Liidu Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 1953).

Muinsuskaitseameti digiteeritud arhivaalid:

"Annamõisa inventariseerimisankeet", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.16097, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=3671> (06.04.2019).

"Enge mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.3211, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=760> (06.04.2019).

Ernesaks, Maia. "Konuvere mõisa ajalooline õiend" (1987), *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.11952. https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0011952.pdf (vaadatud:03.04.2019).

Ernesaks, Maia. "Roodi mõisa ajalooline õiend" (1989), *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.12871, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=1946> (vaadatud: 06.04.2019).

Hallik, H.-M. "Kehtna mõisahoonde ajalooline õiend" (1975), *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.2231, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=1933> (vaadatud: 18.08.2019).

Hermann, Uno. "Kasti vasallinnuse ajalooline õiend" (1973), *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.1648, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=4401> (vaadatud: 08.08.2019).

"Kaiu mõis", Kultuurimälestiste register, ERA.T-76.1.10266,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=854>
(vaadatud: 11.08.2019).

Kangilaski, Epp. "Kolu mõisa ajalooline õiend" (1986), *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.11802, https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0011802.pdf (vaadatud: 04.04.2019).

Kangilaski, Epp. "Sipa mõisa ajalooline õiend" (1983) *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.11129, https://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0011129.pdf (vaadatud: 08.08.2019).

"Kergu mõisa inventariseerimisankeet", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.16087,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=3661>
(vaadatud: 06.04.2019).

"Kohila mõis", Kultuurimälestiste riiklik register, ERA.T-76.1.10266,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-cmtype-48&action=view&id=866> (vaadatud: 31.07.2019).

Lüüs, A. . "Kasti vasallilinnuse ajalooline õiend" (1973), *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.1648,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=4401>
(vaadatud: 18.08.2019).

"Orgita mõis", *Kultuurimälestiste riiklik registre*, ERA.T-76.1.10267,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-type-2902&action=view&id=900> (vaadatud: 18.08.2019).

"Oru mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10429,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-cmtype-other&action=view&id=134> (vaadatud: 18.08.2019).

"Raasiku mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10429,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=148>
(vaadatud: 08.08.2019).

"Paasiku mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10429,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&page=14> (vaadatud:
26.03.2019).

"Paeküla mõisa", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10267,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=906>
(vaadatud: 21.08.2019).

"Paunküla mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10429,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=142>
(vaadatud: 18.08.2019).

"Päädeva mõis", *Kinnistute riiklik register*, ERA.T-76.1.10267,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=903>
(vaadatud: 15.08.2019).

"Pööravere mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.3211,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=792>
(vaadatud: 18.06.2019).

"Tammiku mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10430,
[https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-cmtype-
other&action=view&id=81](https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-cmtype-other&action=view&id=81) (vaadatud:08.08.2019).

"Tohisoo mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10267,
[https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-cmtype-
other&action=view&id=930](https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-cmtype-other&action=view&id=930) (vaadatud: 11.08.2019).

"Tuhala mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10430,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=85>
(vaadatud: 18.06.2019).

"Vanamõisa mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10327,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=528>
(vaadatud: 28.03.2019).

Internetiallikad:

"15128 Kolu mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&mtab=main&id=15128> (vaadatud: 08.08.2019).

"15131 Laupa mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15131>
(vaadatud: 18.06.2019).

"15138 Säreveere mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15138>
(vaadatud: 11.08.2019).

"15194 Inglise mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15194>
(vaadatud: 15.08.2019).

"15198 Kehtna mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15198>,
(vaadatud: 09.08.2019).

"15214 Keava mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15214>
(vaadatud: 26.03.2019).

"15224 Kohila mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15224>
(vaadatud: 30.07.2019).

"15254 Kärü mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15254>
(vaadatud: 06.04.2019).

"15269 Kasti mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15269>
(vaadatud:29.03.2019).

" 15275 Konuvere mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15275>
(vaadatud: 03.04.2019).

"15380 Vana-Vigala mõisa peahoone", *Kultuurimälestiste riiklik register*,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=15380>
(vaadatud: 10.08.2019).

"2725 Kostivere mõisa peahoone, 18.-19.saj.", *Kultuurimälestiste riiklik register*,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2725> (vaadatud:
18.08.2019).

" 2943 Kiviloo mõisa peahoone, 20.saj.", *Kultuurimälestiste riiklik register*,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=2943> (vaadatud:
11.08.2019).

Paunküla Hooldekeskuse koduleht, <https://www.hooldekeskus.ee/> (vaadatud: 14.08.2019).

Praust, Valdo. "Alavere mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/alavere.shtml>
(vaadatud: 15.08.2019).

Praust, Valdo. "Haimre mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/laane/haimre.shtml>
(vaadatud: 18.08.2019).

Praust, Valdo. "Ingliste mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/ingliste.shtml>
(vaadatud: 15.08.2019).

Praust, Valdo. "Järlepa mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/jarlepa.shtml>
(vaadatud: 15.08.2019).

Praust, Valdo. "Järvakandi mõis". *Eesti mõisaportaal*,
<http://www.mois.ee/harju/jarvakandi.shtml> (vaadatud:29.03.2019).

Praust, Valdo. "Kaiu mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/kaiu.shtml>
(vaadatud: 11.08.2019).

Praust, Valdo. "Kambi mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/kambi.shtml>
(vaadatud: 15.08.2019).

Praust, Valdo. "Karitsa mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/karitsa.shtml>
(vaadatud: 15.08.2019).

Praust, Valdo. "Kasti mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/laane/kasti.shtml>
(vaadatud: 29.03.2019).

Praust, Valdo. "Keava mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/keava.shtml>
(vaadatud: 26.03.2019).

Praust, Valdo. "Kohila mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/kohila.shtml>
(vaadatud: 31.07.2019).

Praust, Valdo. "Kolu mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/jarva/kolu.shtml>
(vaadatud:04.04.2019)

Praust, Valdo. "Kolu mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/viru/kolu.shtml>
(vaadatud: 15.08.2019).

Praust, Valdo. "Kostivere mõis". *Eesti mõisaportaal*,
<http://www.mois.ee/harju/kostivere.shtml> (vaadatud: 15.08.2019).

Praust, Valdo. "Kuimetsa mõis". *Eesti mõisaportaal*,
<http://www.mois.ee/harju/kuimetsa.shtml> (vaadatud: 26.03.2019).

Praust, Valdo. "Käru mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/parnu/karu.shtml>
(vaadatud: 06.04.2019).

Praust, Valdo. "Orgita mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/laane/orgita.shtml>
(vaadatud: 29.03.2019).

Praust, Valdo. "Paasiku mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/paasiku.shtml>
(vaadatud: 26.03.2019).

Praust, Valdo. "Paunküla mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/paunkyla.shtml> (vaadatud: 14.08.2019).

Praust, Valdo. "Roodi mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/parnu/roodi.shtml> (vaadatud: 11.08.2019).

Praust, Valdo. "Salutaguse mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/salutaguse.shtml> (vaadatud: 26.03.2019).

Praust, Valdo. "Tammiku mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/tammiku.shtml> (vaadatud: 26.03.2019).

Praust, Valdo. "Tohisoo mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/tohisoo.shtml> (vaadatud: 11.08.2019).

Praust, Valdo. "Tolli mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/laane/tolli.shtml> (vaadatud: 11.08.2019).

Praust, Valdo. "Tuhala mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/tuhala.shtml> (vaadatud: 18.06.2019).

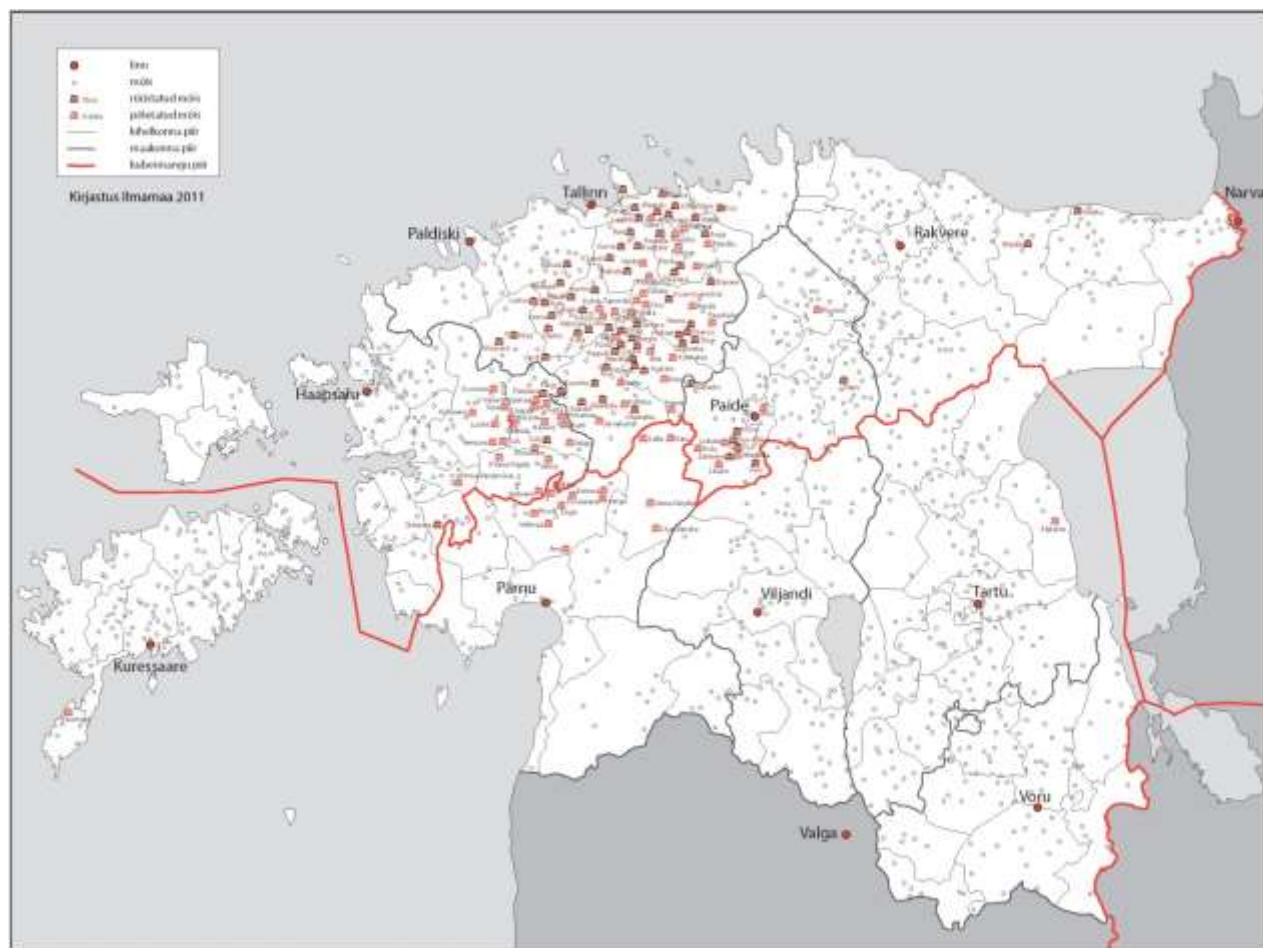
Praust, Valdo. "Vaida mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/vaida.shtml> (vaadatud: 28.03.2019).

Praust, Valdo. "Vanamõisa mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/laane/vanamoisa.shtml> (vaadatud: 28.03.2019).

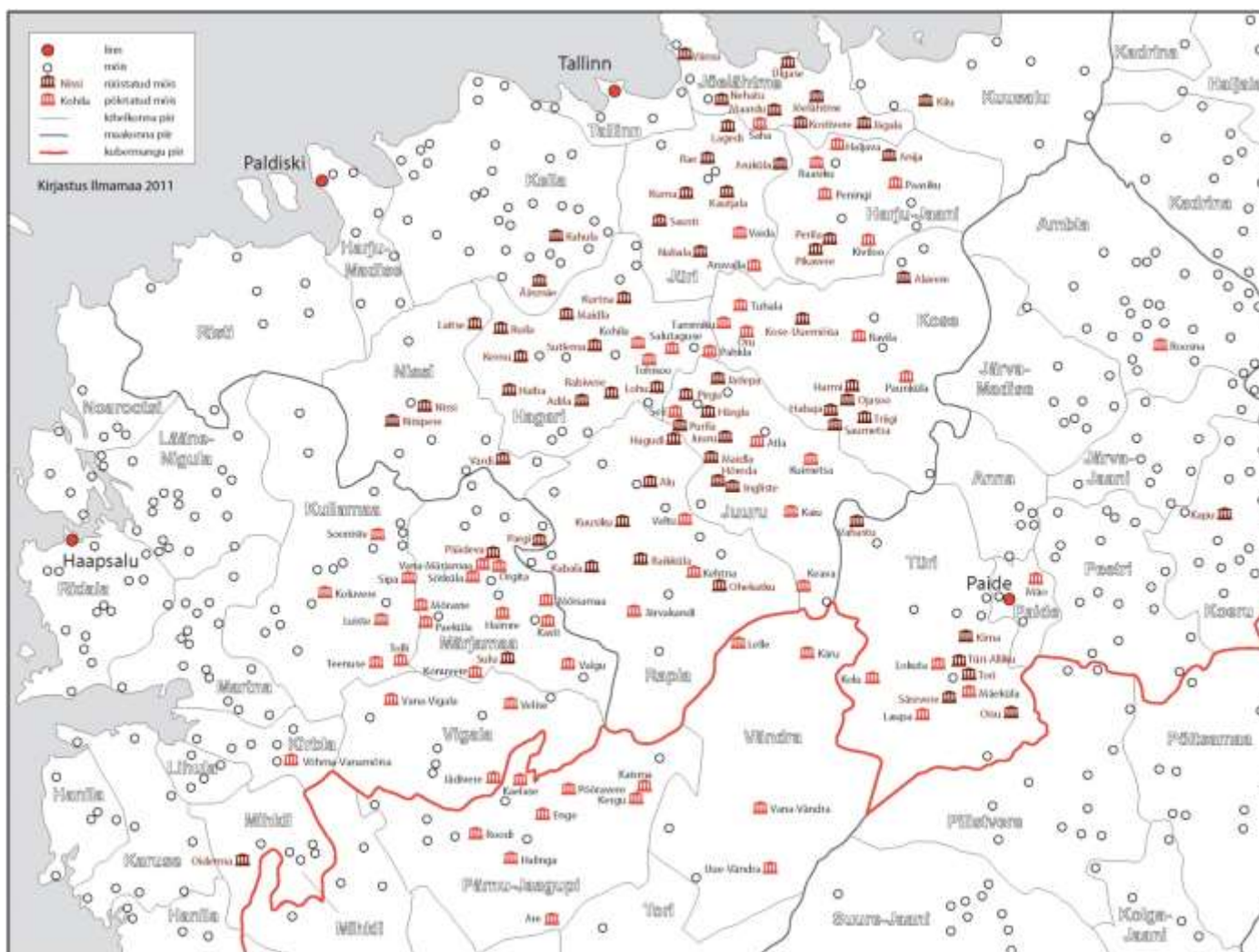
Praust, Valdo. "Vardi mõis". *Eesti mõisaportaal*, <http://www.mois.ee/harju/vardi.shtml> (vaadatud: 15.08.2019).

Lisad

Lisa 1. Kaart

1905.aastal põlenud ja rüüstatud mõisate kaart. Kaart on koostatud Ilmamaa kirjastuse poolt 2011.aastal ilmunud Mihkel Aitsami raamatu "1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis" tarvis. Kaardi leiab raamatu sisekaanelt. Kaart on saadud otse Ilmamaa kirjastuselt.

1905.aastal põlenud ja rüüstatud mõisate kaart lähivõttes. Kaart on koostatud Ilmamaa kirjastuse poolt 2011.aastal ilmunud Mihkel Aitsami raamatu "1905.aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis" tarvis. Kaardi leiab raamatu sisekaanelt. Kaart on saadud otse Ilmamaa kirjastuselt.

Lisa 2. Fotokogu

1. Atla

Atla mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:1/b F 14382.

Atla mõis. Foto: Eesti Rahva Muuseum, ERM Fk 1523:1856.

Atla mõisa peahoone. 2006. Foto: Valdo Praust, <http://www.mois.ee/harju/atla.shtml>
(vaadatud: 20.11.2017)

2. Haimre

Haimre mõis. Umbes 1900. Foto: Eesti Ajaloomuuseum, AM N 43692.

Haimre mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist.1906.Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:26/a F 14428.

Haimre mõisa peahoone varemed. 2000. Foto: Jaan Vali, <http://register.muinas.ee/content/photolibrary/regular/76381.jpg> (vaadatud: 19.11.2017).

3. Halinga

Halinga mõisa peahoone. 2004. Foto: Valdo Praust, <http://www.mois.ee/parnu/halinga.shtml>
(vaadatud: 21.11.2017)

4. Haljava

Haljava mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto:
Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuseum, AM _ 2893-R F 4118.

Haljava mõisa peahoone. 1964. Foto: Veljo Ranniku,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=3066>
(vaadatud: 22.11.2017).

Haljava mõisa peahoone. 1999. Foto: Valdo Praust, <http://www.mois.ee/harju/haljava.shtml>
(vaadatud: 20.11.2017).

5. Järvakandi

Järvakandi mõisa peahoone enne põlengut. Foto: Rahvusarhiiv, EAA.5238.1.614.6.

Järvakandi mõisa peahoone enne põlengut. Foto: Rahvusarhiiv, EAA.5238.1.614.5.

Järvakandi mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 2016. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuseum, AM _ 13814:3/a F 14385.

Järvakandi mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuseum, AM _ 13814:3/b F 14386.

Järvakandi mõis peale osalist taastamist. u 1911-1920. Foto: AIS, EAA.5238.1.663.40.

Järvakandi mõisa peahoone. 1963. Foto: Veljo Ranniku, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary-cmtype-other&action=view&id=3174> (vaadatud: 19.08.2019).

6. Kaelase

Kaelase mõisa peahoone. 2004. Foto: Valdo Praust, <http://www.mois.ee/parnu/kaelase.shtml> (vaadatud: 21.11.2017).

7. Kaisma

Kaisma mõis. 1897. Foto: Eesti Rahva Muuseum. ERM Fk 53:1.

Kaisma mõis. 1968. Foto: "Kaisma mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.3211, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=770> (vaadatud: 19.08.2019).

Kaisma mõisa peahoone eestvaade. 2003. Foto: Jaan Vali,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary-collection-7647&action=view&id=1084>
(vaadatud: 19.11.2017).

8. Kaiu

Kaiu mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:4 F 14387.

Kaiu mõisa peahoone. 1972. Foto: Valjo Ranniku,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=7571> (vaadatud:
19.08.2019)

9. Kasti

Kasti mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai
Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:27 F 14430.

Kasti mõisa peahoone esikülg. 1963. Foto: Veljo Ranniku, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=2406> (vaadatud: 19.11.2017).

Kasti mõisa peahoone. 2005. Foto: Valdo Praust, <http://www.mois.ee/laane/kasti.shtml> (vaadatud: 21.11.2017).

Kasti mõisa peahoone tagant. 2016. Foto: Juhan Maiste. Erakogu.

10. Keava

Keava mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest , Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:6/a F 14390.

Keava mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906.Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:6/b F 14391.

Keava mõisa peahoon.1972. Foto: Veljo Ranniku,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=7565> (vaadatud:
19.08.2019).

Keava mõisa peahoone. 2004. Foto: Aili Peterson,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=15214>
(vaadatud: 19.08.2019).

11.Kehtna

Kehtna mõis enne 1905.aastat. Foto: Hallik, H.-M. "Kehtna mõisahoone ajalooline õiend", (1975), *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.2231, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=1933> (vaadatud: 19.08.2019).

Kehtna mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 8429:22 F 14469.

Kehtna mõis enne 1914.aastat. Foto: Hallik, H.-M. "Kehtna mõisahoone ajalooline õiend", (1975), *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.2231, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=1933> (vaadatud: 19.08.2019).

Kehtna mõisa peahoone eest. 2017. Foto: Autori foto.

Kehtna mõisa peahoone tagant. 2017. Foto: Autori foto.

12. Kiviloo

Kiviloo mõisa peahoone. 1963. Foto: Veljo Ranniku, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=3306> (vaadaatud: 19.08.2019).

Kiviloo mõisa peahoone. 2009. Foto: JaanVali, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=7969> (vaadatud: 19.08.2019).

13. Kohila

Kohila mõisa peahoone enne 1905.aastat. Foto: Pirang, Heinz. Das baltische Herrenhaus. Teil 2, Die Blütezeit um 1800 (Riga, Jonck & Poliewsky, 1928).

Kohila mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:7/a F 14392.

Kohila mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikola Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:7/b F 14393.

Kohila mõisa peahoone eest. 2017. Foto: Autori foto.

Kohila mõisa peahoone tagant. 2004. Foto: Jaan Vali,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=1189> (vaadatud: 19.08.2019).

14. Kolu

Kolu mõis. ?. Foto: Järvamaa Muuseum, PM F 2940:230.

Kolu mõisa peahoone esifassaad. 2004. Foto: Jaan Vali,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=2048> (vaadatud: 18.11.2017).

Kolu mõisa peahoone tagafassaad. 2004. Foto: Jaan Vali, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photonlibrary&action=view&id=2048> (vaadatud: 18.11.2017).

15. Koluvõre(linnusloss), 2017 on valgeks värvitud ja korras.

Koluvõre loss (Loodi loss). 1898. Foto: Eesti Ajaloomuseum, AM _ 8537:4 F 14914.

Kolivere mõis pärast 1905.a üleštõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuseum, AM _ 13814:28 F 14431.

Kolivere mõis pärast 1905.a üleštõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuseum, AM _ 8429:31 F 14478.

Koluvõre linnus (mõis). 1963. Foto: Veljo Ranniku,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=3004> (vaadatud: 19.11.2017).

Koluvõre linnus. 2010. Foto: Jaan Vali,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=321> (vaadatud: 19.11.2017).

16. Konuvere

Konuvere mõisa peahoone. Eestvaade. 2004. Foto: Aili Peterson,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=15275>
(vaadatud: 19.11.2017).

17. Kuimetsa

Kuimetsa mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto:
Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:9-a F 14395.

18. Kärü

Kärü mõisa peahoone esifassaad. 2000. Foto: Jaan Vali,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=4996>

(vaadatud: 19.11.2017).

19. Laupa,

Laupa mõis enne 1905.a. põlemist. Foto: Järvamaa Muuseum, PM F 2046:6.

Laupa mõis enne 1905.a. põlemist. Foto: Järvamaa Muuseum, PM F 2046:5.

Laupa mõis, vana härrastemaja. Foto: Eesti Rahva Muuseum, ERM Fk 887:626.

Laupa mõis. 1933. Foto: Järvamaa Muuseum, PM F 3435:43.

Laupa mõisa peahoone. 2017. Foto: Autori foto.

Laupa mõisa peahoone. 2017. Foto: Autori foto.

20. Lelle

Lelle mõisa peahoone vaade lõunast. 2000. Foto: Jaan Vali, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=5027> (vaadatud: 19.11.2017).

Lelle mõisa peahoone. 2016. Foto: Juhan Maiste. Erakogu.

21.Lokuta

Lokuta mõisa peahoone esikülg. 1967. Foto: Veljo Ranniku, 1967, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=3915> (vaadatud: 18.11.2017).

22.Luiste

Luiste mõis. Peahoone. 1976. Foto: <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=877> (vaadatud :19.11.2017) .

Luiste mõisa peahoone. 2004. Foto: Valdo Praust, <http://www.mois.ee/laane/luiste.shtml> (vaadatud: 21.11.2017).

23. Mõisamaa

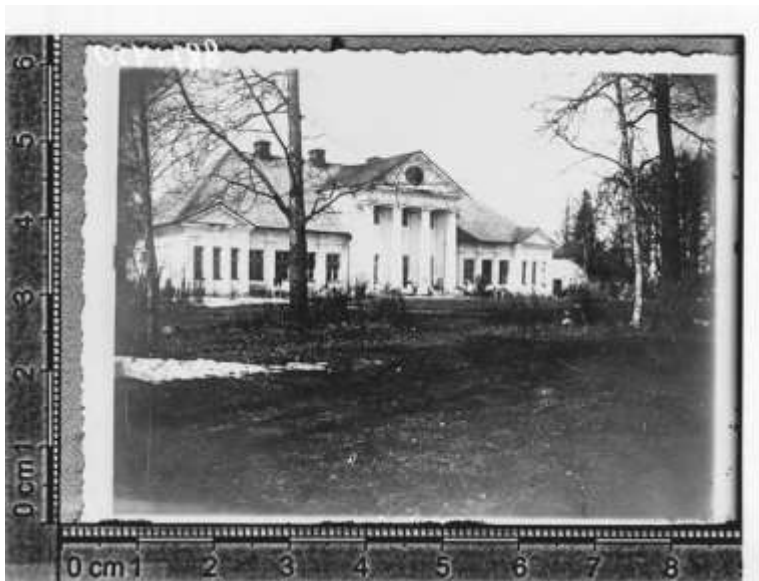

Mõisamaa mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:29 F 14432.

Mõisamaa mõisa peahoone. 2000. Foto: Valdo Praust, <http://www.mois.ee/laane/moisamaa.shtml> (vaadatud:21.11.2017).

24. Mõraste

Mõraste mõis (Fersenau), härrastemaja. Märjamaa khk, (enne 1905.aastat). Foto: Eesti Rahva Muuseum, ERM Fk 887:450.

Mõraste mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:30 F 14433.

25. Mäo,

Mäo mõisa peahoone eestvaade. 1996. Foto: Jaan Vali,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=4728> (vaadatud: 18.11.2017).

26. Orgita

Orgita mõisa peahoone enne 1905. Foto: Pirang, Heinz. Das baltische Herrenhaus. Teil 3, Die neuere Zeit seit 1850 (Riga, Jonck & Poliewsky, 1930).

Orgita mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:31/a F 14434.

Orgita mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:31/b F 14435.

Orgita mõis. 1938?. Foto: Rahvusarhiiv, EaA.1414.2.91.26.

Orgita mõis. 1938?. Foto: Rahvusarhiiv, EaA.1414.2.91.25.

27. Oru

Oru mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:13/a F 14407.

Oru mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Könisfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:13/b F 14408.

Oru mõis. 1920. Foto: Harjumaa Muuseum, HMK _ F 4319.

Oru mõisa peahoone. 1999. Foto: Valdo Praust, <http://www.mois.ee/harju/oru.shtml>
(vaadatud:20.11.2017).

28. Paasiku

Paasiku mõis. Peahoone esikülg. 1966. Foto: "Paasiku mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10429, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=136> (vaadatud: 18.08.2019).

29. Paeküla

Paeküla mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuseum, AM _ 8429:36 F 14483.

30. Pahkla

Pahkla-Angerja mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:14-a F 14409.

Pahkla-Angerja mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum,, AM _ 13814:14-b F 14410.

Pahkla mõisa peahoone varemed. 1972. Foto: Veljo Ranniku, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=7499> (vaadatud: 19.08.2019).

31. Paunküla

Paunküla mõisa peahoone enne 1905.aastat. Foto: Pirang, Heinz. *Das baltische Herrenhaus. Teil 2, Die Blütezeit um 1800* (Riga, Jonck & Poliewsky, 1928).

Paunküla mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuseum, AM _ 13814:15 F 14411.

Paunküla mõisa peahoone peale põlengujärgset taastamist. Foto: Pirang, Heinz. *Das baltische Herrenhaus. Teil 3, Die neuere Zeit seit 1850* (Riga, Jonck & Poliewsky, 1930).

Paunküla mõisa peahoone. 1791. Foto: Veljo Ranniku, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=5673> (vaadatud: 19.08.2019)

32. Peningi

Peningi mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuseum, AM _ 13814:16 F 14412.

Peningi mõisa peahoone varemed. 1999. Foto: Valdo Praust,
<http://www.mois.ee/harju/peningi.shtml> (vaadatud:20.11.2017).

33. Pööravere

Pööravere mõisa peahoone enne 1905.aastat. Foto: " Pööravere mõis", *Vikipeedia*,
https://et.wikipedia.org/wiki/P%C3%B6%C3%B6ravere_m%C3%B5is (vaadatud: 21.11.2017).

Põravere mõis peale põlengut. Foto: "Põravere mõis", *Vikipeedia*, https://et.wikipedia.org/wiki/P%C3%B6%C3%B6ravere_m%C3%B5is (vaadatud: 21.11.2017).

Põravere mõisa peahoone vare tagakülg.1961. Foto: Veljo Ranniku, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=2229> (vaadatud: 19.11.2017).

34. Raasiku

Raasiku mõisa peahoone enne 1905.aastat. Foto:

http://www.pictory.org/harju_jaani_kihelkonna_koolid/index_raasiku.html (vaadatud: 20.11.2017).

Raasiku mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Köningsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:18/a F 14414.

35. Ravila

Ravila mõisa peahoone tagant enne 1905.aastat. Foto: Sirendi, Arvo. "Ravila mõisa lugu" (Saku, Rebellis, 2016).

Ravila mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:19/a F 14416.

Ravila mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist.1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:19-b F 14417.

Ravila mõis.1937. Foto: Harjumaa Muuseum, HMK _ F 5504.

Ravila mõis (Meeks) härrastemaja esikülg. Kose khk. ?. Foto: Eesti Rahva Muuseum, ERM Fk 887:670.

Ravila mõis 1935.aastal. 2017. Foto. Autori foto. Raamitud foto asub Ravila mõisas.

Ravila mõisa peahoone tagakülg. 1971. Foto: Veljo Ranniku,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=3590> (vaadatud:
17.11.2017).

Ravila mõisa peahoone eest. 2017. Foto: Autori foto.

Ravila mõisa peahoone tagant. 2017. Foto: Autori foto.

Ravila mõisa peahoone. 2017. Foto: Autori foto.

Ravila mõisa peahoone seest. 2017. Foto: Autori foto.

Ravila mõisa peahoone seest. 2017. Foto: Autori foto.

Ravila mõisa peahoone seest. 2017. Foto: Autori foto.

36. Roodi

Roodi mõis. 1989. Foto: Ernesaks, Maia. "Roodi mõisa ajalooline õiend" (1989), *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.12871,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=1946> (vaadatud: 20.08.2019).

Roodi mõisa peahoone. 2004. Foto: Jaan Vali,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=1707> (vaadatud: 19.11.2017).

37. Roosna

Roosna mõis enne 1905.aastat. Foto: Pirang, Heinz. *Das baltische Herrenhaus. Teil 2, Die Blütezeit um 1800* (Riga, Jonck & Poliewsky, 1928).

Roosna mõisa peahoone esikülg. 1968. Foto: "Roosna mõis", *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.10329, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=403> (vaadatud: 20.08.2019).

38. Saha

Saha mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:20 F 14418.

39. Salutaguse

Salutaguse mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuseum, AM _ 13814:21/a F 14419.

Salutaguse mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuseum, AM _ 13814:21/b F 14420.

Saltaguse mõisa peahoone esikülg. 1972. Foto: Veljo Ranniku,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=8129> (vaadatud: 17.11.2017).

Saltaguse mõisa peahoone varemed. 1999. Foto: Valdo Praust,
<http://www.mois.ee/harju/saltaguse.shtml> (vaadatud: 20.11.2017).

40. Seli

Seli mõis pärast 1905.a üleštõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:22/b F 14422.

Seli mõis pärast 1905.a üleštõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:22/a F 14421.

Seli mõisa peahoone. 2016. Foto: Juhan Maiste. Erakogu.

Seli mõisa peahoone tagakülg. 2011. Foto: K.Klandorf,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=15354>
(vaadatud: 18.11.2017).

41. Sipa

Sipa mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:33 F 14438.

Sipa mõis. Foto: Kangilaski, Epp. "Sipa mõisa ajalooline õiend" (1983). *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.11129,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-cmtype-48&action=view&id=1925&lang=en> (vaadatud: 20.08.2019).

Sipa mõis. Foto: Kangilaski, Epp. "Sipa mõisa ajalooline õiend" (1983), *Kultuurimälestiste riiklik register*, ERA.T-76.1.11129, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial-special-cmtype-48&action=view&id=1925&lang=en> (vaadatud: 20.08.2019).

Sipa mõisa peahoone eestvaade. 2003. Foto: Jaan Vali, <https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=1309> (vaadatud: 19.11.2017).

Sipa mõisa peahoone tagantvaade. 2016. Foto: Juhan Maiste. Erakogu.

42.Sooniste

Sooniste mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist.1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuseum, AM _ 13814:34/a F 14439.

Sooniste mõis pärast 1905.a üleštõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuseum, AM _ 13814:34/b F 14440.

Sooniste mõisa peahoone. 1999. Foto: Valdo Praust , <http://www.mois.ee/laane/sooniste.shtml> (vaadatud: 21.11.2017).

43. Sõtke

Sõtke mõis (Sõtküll), härrastemaja - maha põletatud 1905. a. detsembris. Foto: Eesti Rahva Muuseum, ERM Fk 887:915.

44. Tammiku

Tammiku mõis enne 1905.a põlengut. Foto:

<http://maaritnomm.blogspot.com/2009/05/tammiku-mois.html> (vaadatud:23.11.2017).

Tammiku mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuseum, AM _ 13814:23-a F 14423.

Tammiku mõisa peahoone varemed. 1999. Foto: Valdo Praust, <http://www.mois.ee/harju/tammiku.shtml> (vaadatud: 20.11.2017).

45. Teenuse

Teenuse, Peahoone vaade. 2005. Foto: Jaan Vali,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary&action=view&id=2454> (vaadatud: 19.11.2017).

46. Tohisoo

Tohisoo mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuseum, AM _ 13814:24 F 14425.

Tohisoo mõis. 1937. Foto: A. Netšajev, Rahvusrhiiv, EFA.554.0.182534.

Tohisoo mõisa peahoone esikül. 1972. Foto: Veljo Ranniku,
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary-cmtype-other&action=view&id=7523>
(vaadatud: 18.11.2017).

Tohisoo mõisa peahoone. 1966. Foto: Veljo Ranniku,

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=photolibrary-cmtype-other&action=view&id=7523>

(vaadatud: 18.11.2017).

Tohisoo mõisa peahoone eest. 2017. Foto: Autori foto.

Tohisoo mõisa peahoone tagant. 2017. Foto: Autori foto.

Tohisoo mõisa peahoone seest. 2017. Foto: Autori foto.

Tohisoo mõisa peahoone seest. 2017. Foto: Autori foto.

Tohisoo mõisa peahoone seest. 2017. Foto: Autori foto.

Tohisoo mõisa peahoone seest. 2017. Foto: Autori foto.

47. Tolli

Tolli mõis enne 1905. 1831?. Õlimaal. Rud. Freymann. Foto: Rahvusarhiiv, EAA.1414.2.94.9.

Tolli mõis (Pargenthal), härrastemaja, esiplaanil pargipuude kändud. ?. Foto: Eesti Rahva Muuseum, ERM Fk 887:753.

Tolli mõis. Peahoone. Vaade läänest. 1976. Foto:

<http://register.muinas.ee/content/archivalmaterial/pdfimages/3867/0/preview-16.jpg>
(vaadatud: 19.11.2017) .

Tolli mõisa peahoone. 2016. Foto: Juhan Maiste. Erakogu.

Tolli mõisa peahoone. 2016. Foto: Juhan Maiste. Erakogu.

48. Tuhala

Tuhala. 19.sajandil. Foto: Rahvusarhiiv. EAA.1414.2.93.6.

Tuhala mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:25/a F 14426.

Tuhala mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:25/b F 14427.

Tuhala mõisa peahoone. 1906?. Foto: Rahvusarhiiv. EAA.5238.1.664.16.

Tuhala mõisa peahoone varemed. 1999. Foto: Valdo Praust,
<http://www.mois.ee/harju/tuhala.shtml> (vaadatud: 20.11.2017).

49. Vaida mõis

Vaida mõis.1990. Foto: Harjumaa Muuseum, HMK _ F 1287.

50. Valgu

Valgu mõis enne 1905.aastat.1900. Foto: Pirang, Heinz. *Das baltische Herrenhaus. Teil 2, Die Blütezeit um 1800* (Riga, Jonck & Poliewsky, 1928).

Valgu mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:35-a F 14441.

Valgu mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuseum, AM _ 13814:35-b F 14442.

Valgu mõisa peahoone. 1999. Foto: Valdo Praust, <http://www.mois.ee/laane/valgu.shtml> (vaadatud: 21.11.2017).

51. Valtu

Valtu mõis (Waldau), härrastemaja aia poolt 1900. Foto: Eesti Rahva Muuseum, ERM Fk 887:364.

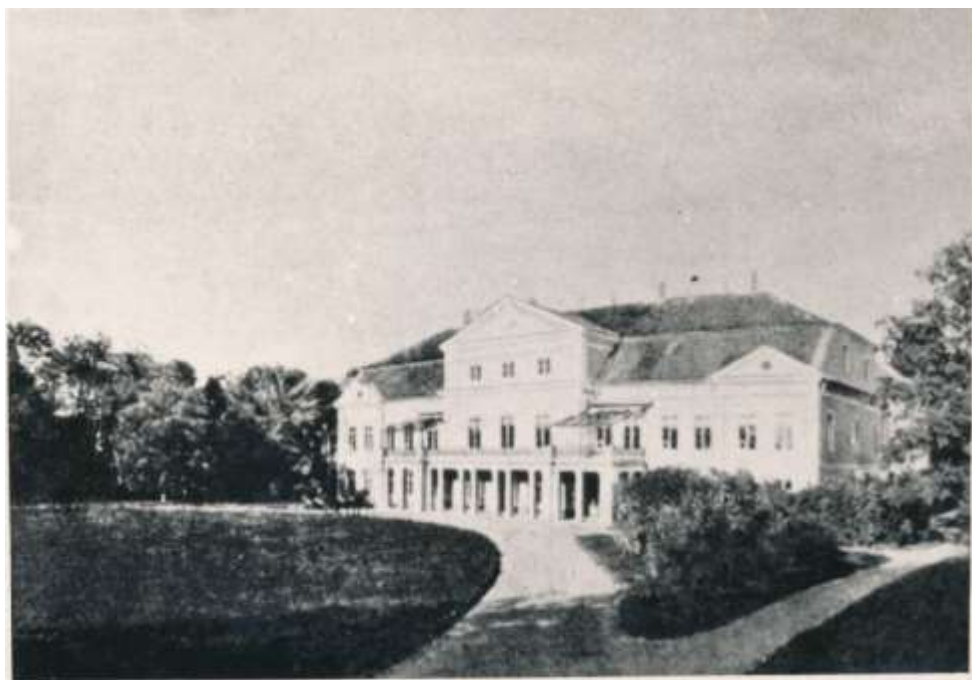
Valtu mõis pärast 1905.a ülestdõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906. Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 8429:20 F 14467.

52. Vana-Märjamaa

Vana-Märjamaa mõis pärast 1905.a ülestõusu käigus toimunud mõisate põletamist. 1906.
Foto: Nikolai Königsfest, Eesti Ajaloomuuseum, AM _ 13814:36 F 14443.

53. Vana-Vigala

Vana-Vigala (Alt-Fickel) mõis Läänemaal. Enne 1905.a põletamist. Foto: Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid, HM F 106:43 Ff.

Vana-Vigala mõisa peahoone. 2017. Foto: Autori foto.

54. Vana-Vändra

Vana-Vändra mõisa häärber enne 1905. aasta põlengut. Foto:

<https://ajapaik.ee/photo/82507/vana-vandra-moisa-haarber-enne-1905/> (vaadatud:21.11.2017).

55. Velise

Velise mõis Läänemaal Vigala khk. Lossi esikülg. Foto raamatust. Enne 1905. Foto: Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid, HM F 106:42 Ff.

56. Vanamõisa

Vanamõisa peahoone esikülg tee poolt. 2010. Foto: Kalli Pets

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=15521>

(vaadatud: 19.11.2017).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Sireli Ruusmaa** (sünnikuupäev: 15.07.1993),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

magistritöö "1905.aastal põlenud mõisad: kadunud arhitektuuripäränd ja selle taastamine",

mille juhendaja on professor Juhan Maiste,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, _____ (23.08.2019)